

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ҒАЙБУЛЛОҶ АС-САЛОМ
САЙДИ УМР

ТОЛИБНОМА
(СЕНИ УЙЛАЙМАН, БОЛАМ)

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИНИНГ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1997 ЙИЛ

© «Шарқ» нашриёт - матбаа
концернининг Бош таҳририяти
1997

Маънавий ва ахлоқий покланиш, имон, инсоф, диёнат, ор-номус, меҳр-оқибат ва шу каби чинакам инсоний фазилатлар ўз-ўзидан келмайди. Ҳаммасининг заминида тарбия ётади.

И. КАРИМОВ

— Омилкор мутахассис ва тажрибали мураббий деб Сизларни бу даргоҳга чорладик, азизлар. Бизнинг хоҳиш-истагимиз Сизнинг чекингишга тушди,— дейишди бизга Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида. Илтимосимиз: жонли тилда яйраб бир мароқли китоб ёзиб беринглар. Ўзига хос толибнома мақомида. Фақат ёшлар эмас, кошкийди барча бирдек мириқиб ўқийдиган бўлса. Туғриси айтганда, яхши китоб ҳеч қачон чанг босиб ётмайди. Қўлмақул бўлиб кетади, ўқилади... Яхши китоб деганда китобхоннинг қалбига етиб борадиган, уни ўйлантирган муаммоларга жавоб топишга ёрдам берадиган, айниқса талаба ёшларга, уларнинг билим олиш, касб-ҳунар орттириш, юқори малакали мутахассис бўлиб етишишида йўл-йўриқлар кўрсата оладиган нашрлар назарда тутилади. Не ҳасратда эришилган Истиқлолнинг залворли юки, даъвати, давр руҳини, талабларини, янгича таълим-таҳсил ва тадқиқотлар мантиқини, янги турмуш тарзини ёшларга содда ва тушунарли қилиб, муҳими, уларни қизиқтирадиган, эътиборини тортадиган жозибали бир услубда баён қилиб бериш зарур. Эл-юртимиз ҳамда давлатимиз, одамларимиз улардан нималарни кутаётганини, «ёшлар бизнинг келажагимиз» ибораси остида ётган чуқур мазмуннинг масъулиятини турмушдан, ҳаётдан олинган оддий ва ибратли воқеа-ҳодисалар мисолида тушунтириб бериш зарурати туғилмоқда. Бугунги ёшлар ўз касбининг моҳир устаси бўлиш билан бирга, миллий ва умуминсоний қадриятлар, юксак ахлоқ, одоб, тамиз, сиполик ва хушмуомалалик каби фазилатларга эга бўлган Комил Инсон бўлиш зарурлигини ҳам дастлабки мустақил қадамларимизданоқ тушуниб етса, деб ўйлаймиз. Сизлар ёзадиган китоб шу маънода ҳам жуда зарур ва долзарбдир.

Рост. Етук мутахассис: муҳандис, шифокор, фазогир (космонавт), авиасоз-конструктор, дидли муҳарриру мусаввир бўлиш қанчалик душвор бўлса, шунга мос ҳазрати одам бўлиш ҳаддан ташқари оғир.

Инсонлар борки, олим эмас. Булмаса булмас. Олимлар борки, инсон эмас... Буниси огир. Билагон мутахассис, комил зоти шариф булиш учун нима қилиш керак? Қўлингиздаги мана бу китобни ўқинг, мухтарам биродар. У ана шу хусусда баҳс очади. Икки муаллиф Сизни уйлаб, Сизни деб, Сиз учун ёзишди. Ўттиз йил ва ўттиз кун ичида.

«Толибнома (Сени уйлайман, болам)» китобининг номи Сизни чалгитмасин, ҳурматли ўқувчи. Ҳа, даставвал бу биринчи курс талабаларига мурожаатни назарда тутаяди, албатта. Амалда эса унда барча босқич студентлари учун фойдали гаплар бор. Бугина эмас. Китобни «Мураббийнома» маъносида ҳам қабул қилиш мумкин. Тарбиячининг ўзи тарбияланган булиши керак. Бинобарин, ҳали илмий даражаси булмаган оддий домладан — профессоргача, аспирантдан — академиккача барча муаллим ва мударрислар ҳам бу китобдан нималардир олса ажаб эмас. Ўқиб кўринган. Ундаги ҳар бир фасл, мавзу ҳамда мулоҳазалар, умид қиламизки, Сизда қизиқиш уйғотади ва доимий ҳамроҳингиз булиб қолади. Истагимиз: «Сени уйлайман, болам»ни бот-бот ўқинг. Буш вақтингизда, зерикиб турганингизда эмас, бош қашлашга имкон топмаган чоғларингизда ҳам мутолаа қилинг. Енгил тортасиз. Ўзингизни қийнаб турган ҳаёт жумбоқларига калит топгандай бўласиз.

Марҳамат қилинг...

ИККИ ЭШИК ОРАСИ

БИРИНЧИ КУРС ТОЛИБЛАРИГА

Сизларни ўзингиз истаган, интилган ўқув юрти биринчи босқич толиби ёки толибаси бўлганлигингиз билан чин кўнгилдан табриклаймиз. Баракалла.

Тасаввур этамиз: тест синовларига узоқ муддат тайёрландингиз, кейинги бир-икки ойда, айниқса, зўр бердингиз. Кунни тунга улаб ўқишлар, махсус сабоқлар, баҳс-мунозаралар... Ниҳоят, синов кuni ҳам етиб келди. Машқда қанча оғир бўлса, жангда шунча енгил бўлади. Қозонда бори чўмичга чиқади. Саволларга ишонч билан жавоб бердингиз, тўрт-беш-тасининг тўтрилигига сал шубҳа қилмасангиз, қолган жавоблардан кўнглингиз тўқ. Билган одамга қийин эмас экан: компьютерга рўбарў бўласизми, қоғоздаги катакларни тўлдирасизми, барибир. Бошиқа талабгорлар ҳам қўл қовуштириб турмаган, жиддий тайёргарлик кўрган, албатта. Демак, талабгор тақдирини умумий баллар, балким гоҳида бир баллнинг ўндан бир улуши ҳал этади. Яна ҳафта, ўн кун орзиқиб кутиш керак. Мана, ниҳоят, рўйхат ҳам осилди. Юрагингизни ҳовучлаганча одамлар орасини ёриб кириб, ўзингизга таниш рақам (код)лар, тўплаган балларингизни қидирасиз. Бошда ҳаяжондан кўзларингиз жимирлаб, керакли рақамларни илғай олмайди. Кейин... қадрдон рақамларга кўзингиз тушади. Улар тортилган қалин чизиқнинг устида эканлигини кўриб (хайрият!), юрагингиз «жиг» этиб кетади. Беихтиёр кўзингиз намланади: менинг рақамларим, бу — Менман! Қанчалик хурсанд бўлганингиз ёлғиз ўзингизга аён! Бир неча кун ўтиб, қабул қилинганлар рўйхатида — кодингиз қаршисида исми шарифингиз чиқади. Мана энди Сиз голибсиз, толибсиз!

Профессор Гайбулла Саломов (Гайбуллоҳ ас-Салом) бобо куйманиб насиҳат қилади, тажрибалари, кузатишлари, ўз бошидан кечирганлари, кўрган-билганларидан сузлайди. Шогирди, доцент Сайди Умр, садоқат юзасидан, унинг ёзганларини оққа кучиради, тўлдиради, давом эттиради, янги фасллар қўшади... Шу тариқа ўзига хос елкадошлик («тандем») юзага келади.

1 - фасл

ЧОРРАҲА

Самарқанд вилоятида Каттақўрғон деган шаҳар бор. Билсангиз керак. Лаббай? «Мен каттақўрғонликман» дейсизми? Жуда соз. Утиринг, марҳамат. Уруш арафасида (30-40 йиллар бўлса керак) ўзим тугилиб усган Хатирчи туманидан ана шу шаҳарга келиб-кетиб турардик. Раҳматли дадам мулла Тожи мактаб-маърака кўрган (эски мактабда ўқиган) зукко киши эдилар. Каттақўрғонга савдо-сотик ишлари билан қатнардилар. Ёлғиз болам дунёни кўрсин деб, мени ҳам ўзлари билан олиб юрардилар гоҳи вақтларда. Ушанда етти-саккиз ёшли болакай эдим. Ёдимда қолгани: 30 чақиримлар келадиган йўлни уззу кун босиб ўтардик. Боришу келиши билан 60 чақиримдан зиёд масофа. Аравада!.. Сиз, ёш мусоҳиб (сухбатдош) дўстим, биламан, нақдиёт (транспорт)-нинг бу турида «саёҳат» қилиб кўрмагансиз. Ҳеч кимнинг бошига солмасин у йўлларда юришни. Тизза бўйи чанг, унқир-чунқир. Ҳали араванинг гупчаги, ҳали ўқи синиб қоладими-ей... Бирда гилдирак бирон чунқирга тушиб кетади. Бирда ҳолдан тойган от аравакаш минг ургани билан юрмайди. Тихирлик қилиб, оёқ тираб туриб олади... Чунонам зерикарлики, бундан «зерикиш» туйғусининг ўзи ҳам зерикса керак. Тиниб-тинчиманган, дарёдай шовуллаб, тинимсиз оқиб турган Вақт, менинг назаримда, тўхтаб, бир нуқтада қотиб қолгандай туйиларди...

Мана, Каттақўрғонга етиб келдик ҳам дейлик. Карвонсаройга тушардик. Буёғи ит ётиш, мирза туриш. Тагин ҳаваски, нотавон кўнгилга қўтир жомашов. Кечқурун базми жамшид бўлар, жувонлар (отар-

чилар) келишар, ашулахонлик , рақс, бешқарсак бошланиб кетарди.

От-арава, аравакаш, гупчак, юган, қуйишқон, уқ, жилов, қамчи, карвонсарой, базм, бешқарсак, жувон, қистир-қистир... нималигини ҳам, ҳойнаҳой, билмай-сиз, дўстим.

Мен ҳозир бу воқеаларни нима учун эслаётиман? Сабаби, нақлиёт инсоннинг ҳаёт йўлидир. Босиб утилган йўл. Сафарга чиқаётган одамга «оқ йўл» тилаймиз. Умр фасллари, аждодлару авлодлар ўтмиш билан келажак туташган жонли чорраҳа деса бўлади. Йўл! Қабристонга элтадиган масофани — «сўнгги йўл» дейдилар. Менинг ҳаёт йўлимнинг нақлий қиёфасини шундай белгилаш мумкин: жонли улов (от, эшак) — арава — машина — автобус — трамвай — троллейбус — поезд — метро — учоқ (самолёт). Қисқаси, фазогирлик (космонавтика) билан сувости кемасидан бўлак ҳамма «кўчаларда» юриб кўрганман. Дарё ва денгизларда суздим, кўллар, тоғлар, доvonлар, мамлакатлар, қитъалар, иқлимлар устидан учиб ўтдим. Девлар, фаришталар, малоиклар янглиг. Бир неча маротаба йўл фалокатларига дуч келдим. Ўлмадим. Ерда юрдим, сувда суздим, ҳавода учдим. Ўлмадим... ТУ, ИА, АН, Боинг... Бу учоқларнинг бари менга таниш. От-аравадан — Боинггача босиб ўтилган умр манзараларини тасаввур қилинг. Мен учун «кўҳна» дунёдан — бутунги Истиқлол аталмиш янги олам остонасигача ярим асрлик онгли умрнинг деярли ҳаммаси роҳат-фароғатда эмас, таҳлика, хавф-хатар, ўзни таниш, ўзни излаш ташвишлари билан кечди. Ўзим учун 65 йиллик ҳаётимнинг ҳаммаси бўлиб ақалли ўн йилини ҳам доруломон, беташвиш яшамаган бўлсам керак. Ўнқир-чўнқир заминий ҳаётни яёв одимлаб ўтдим...

Матлабим— «пиёда аскарлик». Агар қандайдир ёруғ бир маънавий камолот пайдо қилган, яхшиларнинг ҳурмат-эътиборини қозонган бўлсам, бу тиниб-тинчимаслик, ҳалол меҳнат, ота-боболар ва холисларнинг дуоси, қаноат, нафсни тийиш, камсуқумлик ва шукроналик орқасидан деб биламан.

Шундай бир изтиробли далилни келтирайин. 1950 йилда туман марказидаги 20-сон ўрта мактабни аъло баҳоларга битирганман. Ўқиш оғир эди. Ўзим ўқувчигану, гоҳи вақтларда дарсга келмай қолган муаллимларнинг ўрнига кириб, сабоқ берардим. Уруш йилла-

ри, ўқишдан ортиб, мактаб ҳаваскорлик тўғараги қатнашчилари гузарга, далаларга, қишлоқ ва жамоа хўжаликларига чиқиб кетар, меҳнаткашларга консерт, сахна томошалари қўйиб берардик. Мен гиж-жак чалардим. Домла Қудрат Маъдий, Жалол Ражабийлар бизга устозлик қилишган. Шу зайл уч-тўрт йил камонда узимни синаганман. Ўнинчи синфни тугатаётганда босим ниҳоятда ортиб кетди. Имтиҳон ва топшириқлар бир-бирига минди-минди... Руҳан қаттиқ чарчадим. Менга шундай туйиладиган бўлдики, сокит ҳолда турса-да, бошим худди «тушиб кетаётгандай»! Ўзимча бунинг ҳам чорасини топганман: шифтга ипдан дор боғлаб, бошимни ҳалқага илдириб қўйиб ўқирдим ва ёзардим.

Чамамда, менинг ҳаётим шундай хулосага келишга имкон беради: инсон боласи темирдан қаттиқ, гулдан нозик. Парвардигордан нимани тиласанг — шунга эришасан, башарти, иймон-эътиқодли одам бўлсанг. Моддий муҳтожлик баъзан жонга теккан кезларда ҳам ўксинмаганман. Зеро, кимга зорланайин? Ахир, Тангри таолодан, пиримиз ҳазрат Ғавсул Аъзамдан тилаганим шу: фарзандларим бўлсин; ҳалол-покиза ҳаёт насиб этсин; ақл-идроқдан қисмасин; фаҳшдан йироқ бўлайин; аҳли уламолар қаторидан жой ато эт; ногаҳон улим, қуруқ тухматлардан асрасин; лафзи ҳалол инсон бўлайин; одамларга нафим тегсин. Холос! Мол-давлат, бойлик, пул, лавозим—бари қўлнинг кири... Гарчи! Ҳалол меҳнат эвазига келган ва ҳалол ишларга сарфланадиган бойлик, маблағ, мулк, мансаб ҳам ҳеч кимга ортиқчалик қилмаскан аслида.

Ижтимоий ҳаётдаги ўрним шундай бўлди: мактаб ўқувчиси — дорилфунун студенти—муҳаррир—илмий ходим—толибул илм (аспирант) —фанлар номзоди—қомусшунос—фанлар доктори — профессор — фан арбоби. Масканим: оила — мактаб — икки дорилфунун — икки академия. Улуғ одамлар, машҳур олимлар, давлат ва жамоат арбобларининг хизматида юрдим, уларнинг мулозими сифатида жавлон урдим. Менинг бахту омадим шулки, майда-чуйда юмушлар билан алаҳсиб, умргузаронлик қилмадим. Аксинча, миллат тақдирида из қолдирадиган ишларни бажариш менга ҳам насиб этди. Катта олимларимизнинг дуосини олдим, оғирини енгил қилдим. 20 дан зиёд китоблар, дарсликлар, рисоалар, 200 га яқин мақолалар муаллифи бўлдим. Илмий раҳбарлигим ва мутасад-

дийлигимда 67 киши фанлар номзоди, жумладан 8 киши фанлар докторлиги илмий даражаларини хатм қилишди. Агар уларнинг барини бир жойга йиғишнинг иложи бўлса, бу бутун бошлиқ олий мактабнинг профессор - ўқитувчилар жамоасини ташкил этган бўларди.

Ҳозир ҳам мен Сизга, ёш толиб дўстларим, алҳамдулиллоҳ, замондош, сафдош, нафасдош ва елкадошман. Баъзи бировлар каминага «насиҳат» қилган бўлади:

—Домла, Сиз шунча меҳнат қилдингиз. Қандингизни уринг. Фанда мактаб яратдингиз. Елдингиз-югурдингиз. Хул тер тўқдингиз. Ҳеч кимдан қарзингиз йўқ. Сизга ҳам ҳаёт икки марта берилмайди. Энди буёғига ўзингизни парваришлаб, даволаниб, киниб-чиқиб, маошнни олиб, бизнинг дуойи-жонимизни қилиб юринг. Ўзингиз учун ҳам яшанг-да биров бўлсаям, тақсир.

Нима десам экан... Бир ҳисобда — хўб гап! Қанийди. Гоҳида илмий жамоаларни, профессор-ўқитувчилар сафларини ёшартириш ҳақида гапирдилар. Бу ҳам чирсиллаб турган муаммо. Ҳар бир олим ўз ҳурмати билсин... Мен ҳам худди шундай фикрдаман. Таассуфлар бўлсинки, бозор иқтисодиётига ута бошлашимиз билан жуда кўп ёш истеъодлар, қилни қирқ ёрадиган мутахассислар, навжувон олимлар, муҳандислар, тил билгичлар олий мактаб даргоҳидан жуфтакни ростладилар. «Ёглиқ» жойларга ўтиб кетишди. Иккинчи томондан... Рост-да, илм-фан маскани, олий мактаб худойихона ёинки ижтимоий таъминотхона эмас. Менга қолса, илму ирфон, таҳсил соҳасида одамларни шафқатсизларча нафақа-хўрликка чиқазиб юборган бўлардим. Кимларни дейсизми? 60-70 ёшга кириб, фидойиларча тула қувват билан ишлаётган, олий мактаб даргоҳини ўз елкасида кўтариб турган даргаларни эмас, балки бурнидан нарини кўрмайдиган ўз шахсий манфаатидан бошқа манфаатни тушунмайдиган, ўн йиллар давомида ўз билимини, малакасини ошириш устида ишламай қўйган, фан, техника, маданий қурилиш тараққиётига ҳеч нарса бермаётган, сабаби тирикчилик йўлида юрган... айрим ёшларни бетўхтов нафақага кузатиб қўйган бўлардим! Ҳа, танбал, даққи ёшларни!! Бутун кечаги кун билан, ҳатто бутунги кун билан ҳам яшаб бўлмайди. Ёшларимиз ўзларини келажак истиқболга

чоғлашлари, туяга миниб, узоқни кўзлай билишлари даркор. Келажак Сиз ёшларники, буталарим. Келажакнинг юки эса ҳар қачонгидан ҳам огир ва салдамли. Шунинг учун ўткир зеҳн, бақувват ягрин, толмас билак керак. Сиз бугундан бошлаб (агар кечадан бошлаб бўлмаса ҳам) катта ҳаёт истиқболига чиқишни жиддий бир тарзда уйлашингиз зарур. Мен келажакнинг Файзулла Хужалари, Акмал Икромлари, Маҳмудхужа Беҳбудийлари, Мунаввар Қорилари, Абдулла Авлонийлари, Шароф Рашидлари, Ҳабиб Абдулларари, Обид Содиқлари, Музаффар Ҳомудхонлари, Саъдихон Сирожиддинлари, Қодир Зокирлари, Иброҳим Муминлари, Тошмуҳаммад Саримсоқовлари, Абдулло Қодирӣй, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чулпонларини кўраман Сиз ёшларнинг сиймонгизда. Аммо бунга лоқайдлик, хомаки омад, таваккал билан эришиб бўлмайди. Ҳозирдан бошлаб, пешонани маҳкам тангиб, ўқишга киришиш лозим. Агар талаба ўз устида қунт билан ишламас экан, умр бўйи фақат маъруза тинглаб, унга академикнинг етовида юрганда ҳам, бирон натижага эриша олмайди. Филдаё бақувват отадан ҳам наф йўқ. Зеро, Қуёш нурлари бизга самодан ризқ-рўз, самарадор ҳосил юбормайди, балки Ернинг ўзида мавжуд ҳаётни уйғотади, қитиқлаб ҳаракатга келтиради. Ана шунда жараён бошланади. Бир эмас, қирқта Қуёш нурини яйдоқ тош сатҳига йўналтирганингиз тақдирда ҳам, унда кўкат кўкармайди, гул унмайди.

Ўз беҳаловат умрим давомида мен бир ҳолатни кузатдим. Кекса авлод кишилари ёшларга домангирлик қилишади. Биз ёшлик чоғларимизда ундоқ бўлганмиз, бундоқ қилганмиз, маъносида. Бу бир ўзига хос қонуниятга ўхшайди. Менимча, табиий ҳол. Зеро, ҳар бир даврнинг ўз қиёфаси, маслаги, вазифаси, дарди, орзу-армонлари, муаммоси, чигалликлари ва зиддиятлари бўлади. Буни ҳаёт дейдилар. Ҳаёт эса бир жойда турмайди... Кечаги гап — бугунга, уйдаги гап — кўчага туғри келмаслигининг боиси шундан. Ўша собиқ СССРда ҳам ҳар беш йилликнинг ўз вазифалари бўлган. Бирида — саноат, иккинчисида қишлоқ хўжалиги, учинчисида маданий қурилиш муаммолари илгари сурилган. Гарчи жамиятнинг иқтисодий ва сиёсий негизи бир хилда носоғлом бўлса ҳам. Ҳозир эса, Ўзбекистон ўз мустақил тараққиёт мақомини қўлга киритгач, иқтисодий негиз

ҳам, ижтимоий-сиёсий устқуртма ҳам, миллий ва маданий тараққиёт истиқболи ҳам жиддий бир тарзда тағ-туғи билан ўзгарди. Илм-фан, маданият, маърифат, мафкура, маънавият бошқа негизларга кўчди. Улар ўртасида тафовут шу қадар каттаки, олдинги ижтимоий-сиёсий тафаккур тарзи моҳият эътибори билан 180 даража ўзгармоқда. Чунончи, мулк, мулкдорлик, сармоя, пул, мол, миллат, тил, меҳнат, ҳақ тулаш, фойда, тарбия-таълим, мактаб-маориф, динга қараш тамомила ўзгача қадрият касб этди. Бас, ана шу иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва мафкуравий иқлимга мослашмай туриб, бир қадам ҳам илгари силжиш мумкин эмас. Айтайлик, бугунги қудратли локомотив ўрнига кечаги бурқсиб-тутаб ишлайдиган паровозни қўшиб бўлмаганидай. От-улов ёки эшак арава ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

Мен олтмиш йил давомида қизил мустабидлик, буйруқбозлик, миллий инқироз даврини бошидан ўтказган кишиман. Аммо сочимдан тирногимгача «совет кишиси» бўлганим рост. Ким бўлмаган?... Балиқнинг ҳаёти сув билан. Сувдан ташқарида балиқ йўқ. Совет кишисига хос барча сифатлар менда ҳам муҳайё эди. Бизнинг назаримизда, совет кишиси гўё қандайдир мумтоз ва нодир инсон, алоҳида фазилат ва инсоний имтиёзларга эга бўлган хилқат эди. Халққа шундай гоёни тинмай сингдиришарди. Лекин, туяни яширсанг, ўркачи кўринади, деган гап бор. Эсҳуши жойида бўлган соғлом одам англамасдан иложи йўқ эдики, собиқ мамлакат ва дунё миқёсида олиб борилган коммунистик сиёсат мавжуд воқеликни ва келажак истиқболини дуруст акс эттирмасди.

...1951 йилда Самарқанд давлат университетида тинглаганим биринчи сабоқ сўзма-сўз ёдимда турибди. Тилшуносликка кириш фанидан раҳматлик профессор Ҳамдам Бердиёр дарсга кирганди. Бу дилкаш ва қувноқ зот жуда мароқли маъруза қилган. Унда ёрқин артистик қобилияти ҳам бўлса керак эди. Домлани жон қулоғимиз билан тинглаганмиз. Ўшанда у сталинча тилшунослик қарашларидан баҳс очар экан, академик Н.Я.Марр ва унинг тўрт унсур (сал, бер, йон, рош) ҳақидаги назарий қарашларини танқид қилганди. Биз унинг нутқиға лол анграйиб қолганмиз.

У ҳаммамизнинг қулфи-дилимизни очиб юборган, онг-шууримизни забт этган эди. Не ажабким, домласи тушмагур биз ёшларни гайриинсоний қарашларга...

ишонтирганди. Эмишки, келажакда миллатлар таг-томири билан қурийди. Миллий тиллар тамомила барҳам топади. Миллий маданиятлар ўлади. Ўрнига аввал «зонал» (туркум) тиллар пайдо бўлади. Бориб-бориб улар ҳам йўқолиб кетадию, ягона умуминсоний тил юзага келади. Миллий маданиятлар ўрнига муштарак умуминсоний маданият қарор топади. Ва ҳоказо. Мен беғубор бу гапларни тинглар эканман, аъзойи баданимни барқ (электр) ургандай бўлган эди. Галат. Бундан чиқадики, мен уз миллий моҳиятим, миллий қадриятларим, миллий ўзлигим, миллий тилимни йўқотишга даъват этилган эканман-да. Бундай тақдирда «Мен»дан асар ҳам қолмаскан-да.

Дорилфунун таҳсилини ўтаганимдан кейинги қирқ йиллик фаолиятим давомида менда даврнинг шунга ухшаш пучак расмий иддаоларига шубҳа, ишончсизлик мутгасил чуқурлашиб борди. Бугун мен ўзимни жабрдийда, тургунлик даврининг қурбони қилиб кўрсатишга ва қандайдир миллий қаҳрамонликка даъвогар эмасман. Шу билан бирга, жуда кўп ишларга сарфланган вақтимга ачиниб, эсиз умр, эсиз рағбат, дейман. Умрим славянча-русиёна шовинизм ақидаларига, маҳаллийчилик майлларига, фармонбардорлик сиёсатига нисбатан норозилик билан ўтди. Ана шу эсанкирашлик ва алғов-далговлар орасида бутун умримга татигулик анча тадқиқотларни яратишга улгурдим. Хаёлот олаמידан бир гапни айтайин. Биздаги ҳозирги Истиқлолият қиргинбарот урушдан кейинги ўша 50-йилларда амалга ошганидами, эндиликда, ҳозир бутунлай бошқача манзарага эришган бўлардик. Гарчи нокамтарлик бўлса ҳам айтаман. Мен фан, маданият, илмий қурилиш, миллий камолот соҳасида ўн йилдан то буёғи элик йилгача кейин амалга ошадиган ёхуд мана энди рўёбга чиқаришга киришилаётган гоёларни илгари сурганларданман. Башарти, агар бизда чин демократия, чин тенглик, чин инсонпарварлик тузуми мавжуд бўлганида, ҳозирги қийинчиликлар, муаммоларнинг кўпи бўлмас эди. Ўзбекистон алақачонлар дунёнинг олдинги сафларида бораётган бақувват давлатлар қаторидан ўрин олган бўларди. Бунга шубҳа йўқ. Шунинг учун ҳам ўтмишда кечган дудмалу гунгалак ҳолатимиз кўз ўнгимизда ястанар экан, Н.В.Гогол куйиб-ёниб айтган ўшал мақол ёдимга келади: Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама («Ревизор»). Аммо менинг собиқ Шурулар даврида кечган ҳаётим

шуни тақозо этардики, мазкур мақолга раддия беришга журъат этаман: Ойна қийшиқ бўлса, башарангдан упкалама. Ҳа, башарам-ку туппа-тузук, аммо ойнанинг ўзи қийшиқ эди!

Икки-уч йил муқаддам камина собиқ Рус тили ва адабиёти институтида давлат имтиҳон комиссиясининг раиси сифатида Ўзбекистон тарихи имтиҳонида қатнашган эдим. Битирувчилар халқимиз тарихи ҳақида эски, курақда турмайдиган гапларни айтиб ётишибди. Чунончи, шавкатли соҳибқирон Амир Темура ҳақида «босқинчи», «қонхўр», «золим» сингари таъбирларни қўллашарди. Мен домладан нега бундай деб сўраганимда, у рус тилида чоп этилган кўҳна дарсликлар асосида таҳсил олиб борганига иқрор бўлди. Бу гаплар эски иғво, бугун бир халқ тарихига нописандлик ва тўхмат эканини айтдим. Ҳозир ўзбек тилида Амир Темура Курагон шахси ва фаолиятига доир кўплаб бирламчи тарихий, илмий манбалар эълон қилинганини эслатганимда, домла без бўлиб, «мен ўзбек тилини билмайман», деди. А? Билмайман? Билмасанг — бил.

Яна шундай ҳоллар ҳам учраб турадики, талабалар орасида халқимиз томонидан бугун яқдиллик билан рад этилаётган қизил империячилик васвасаларини, «анов ёқдан» зўр бериб тарқатилаётган янги мустамлакачилик хархашаларини, рўйрост тўхмат ва бўҳтондан иборат алаҳсирашларни айрим талабалар такрорлашга ва қўллаб-қувватлашга уринади. Энди буни қандай тушуниш керак? Аслида, жамиятнинг айнан ёш қатлами адолат, ҳақиқат ва холис янгича қарашларга мойил бўлиши керак эмасми? Гап шундаки, менимча, бундай ёшлар бузуқ, биқик ижтимоий муҳит, эҳтимол, ўз аламзада ота-оналари таъсирида қолиб кетган бўлса керак. Республика Муस्ताқиллигининг ҳалол нонини еб, кўрнамаклик қилиш ҳолларига чидаб бўлмайди. Хуш, демократия, ҳурфикрлик (плюрализм)-чи? — деб сўрарсиз мендан. Ҳаммаси ўз йулига. Қаерда ёзилганки, демократия халқ иродасига зид келсин деб. Ким айтганки, фикр эркинлиги деб ҳар ким огзига келган гапни айтаверсин деб. Турган гап, мен «бошқача фикрлайдиган» ҳар бир шахсни таъқиб қилиш, ундан «синфий душман» кашф этиш тарафдори эмасман. Бундай ҳолда биз ўзимиз яна уша машъум синфий зўравонлик (диктатура) ботқоғига ботамиз. Бу сингари даъволар тош босмас-

лиги, пуч эканини кўпчилик биледи ва уларнинг ўзи қоралайди. Савол бериш — студентнинг ҳуқуқи. Ҳар қандай қингир саволга ҳам тўғри жавоб қайтариш маърузачининг бурчи. Ҳеч қачон аҳолининг барча қатламлари, ҳамма одамлар бирдай сидирга, яграв фикрламаган ва фикрламайди ҳам. Жамиятнинг ўқ илдизи, асосий қатлами соғлом бўлса, қолгани хавфли эмас.

Соч-соқоли кумушдек оқ, қад-қомати хиёл букчайган, ерга қараб бир-бир қадам босиб бораётган чолдан хиёбонда сайр қилиб юрган хандон-хушон йигитқизлар «Нимани қидираяпсиз, отахон?» деб сўраганларида, нуроний «Ёшлигимни, болаларим, ёшлигимни» деб жавоб қайтарган экан.

Илми, меҳнати орқали катта обрў-эътиборга эришган, унаб китоблар битган, юзлаб шогирдлар етиштирган олим, мураббий ўз талабаларига ҳазил-мутойиба аралаш: «Каминага ихлосу ҳавасингиз бу қадар баланд экан, у ҳолда алмашиш таклиф қилмоқчиман. Майли, Сиз илму аъмолларим, унвону нишонларим, китобу шогирдларим барини олингу, эвазига фақат «кичик» бир нарсани — ёшлигингизни бера қолинг», дея ҳазиллашишни хуш кўраркан.

Сиз билган, эҳтимол, ҳали билмаган кўпгина машҳур олимлар, адиблар, санъаткорлар куч-ғайратга тулиб-тошган ёшлик йилларидан айниқса самарали фойдаланган, донг таратган асарларини жушқин ёшлик дамларида яратган, вақтнинг қадр-қимматига етган, ҳавас қилса, ҳайратга тушса арзигулик кўп ва хўб ишлар қилишга улгурган, айни чоғда беҳуда ўтган кунлари, бесамар онларини афсусланиб эслашган. Донишмандлар одамзод ҳаёти вақтга қараб узайиши, вақтнинг улуг мураббий, қимматбаҳо мулк, бахтга пиллапоялиги, энг оғир йўқотиш вақтни йўқотиш эканлиги ҳақида қайта-қайта огоҳ этган.

Мустақиллигимиз қанчалик ноёб неъмат эканлигини, эзгу орзу-умидлар, силлани қуритувчи узоқ кўтишлар, курашлар, ҳар қандай камситиш, нафсониятга тегиш, таҳқир ва ҳақоратлар, мислсиз қурбонлар, армонлар эвазига келган буюк неъмат эканлигини асло ёдингиздан чиқарманг, чироқларим. Сиз Истиқлолни қўлга киритган истиқболли юртнинг эгаларисиз. Ўзингизни Мустақиллик аталмиш салобатли азим бинонинг тарҳини чизувчи меъморлардан, унинг пойдеворига гишт қўювчи моҳир усталаридан-

ман, деб билинг. Бунинг шарафини, масъулиятини теран ҳис қилинг. Бу эзма панд-насиҳат эмас, ўрганиб қолганимиз «қизил» тарғибот-ташвиқот ҳам эмас. Ота-боболарингиз-ку бамисоли саҳродаги саробга — «коммунизмнинг муҳташам биносини қуришга» ишониб яшашди. Купчилиги на чор ҳукумати, на Шуролар даврида рушнолик кўришди.

Эл-юртни севмоқ, фидойи бўлмоқ муаззам давримиз шаънига ҳар қадамда ҳайқариб ҳамду сано айтмоқ, баландпарвоз шиорлар ташламоқ эмас. Ватанини, миллатини чинакам севиш, бизнингча, ҳар бир кишидан ўз ишига, машгулотига сидқидилдан муносабатда бўлиш, виждонан меҳнат қилиш, бурчга садоқат демақдир. Кечаю-кундуз мол-ҳол кетидан юриб, чорва туёгини купайтираётган камсуқум кекса чупон, шоир айтмоқчи, «кўз ёшлари билан чигит ундириб, киприклари билан териб олган» моҳир пахтакор, тоғ-тошда экин-тикин ундирувчи миришкор боғбон, алла айтиб фарзанд устирувчи мунис-меҳрибон она, игна билан қудуқ қазгандай, қадимий қўлёзмалар устида йиллаб заҳмат чекувчи олим, Мустақил давлати сарҳадларини ҳушёр қуриқловчи аскар йигит минбару матбуотдан, эфиру экрандан туриб садоқат, фидойилик, миллатпарварлик ҳақида сайровчи, лоф-қоф урувчи, чиройли лутфлар қилгувчи, лекин дуппи тор келиб қолганда буриб кетувчи айрим ваъзхонлардан, ишончни оқламаган раҳбарлардан кўра садоқатлироқдир. Куплаб мадрасаю кугубхоналар, шифохонаю ҳаммомлар қурдирган, илм-ирфон ва санъат аҳлига, гарибу ночорларга муқаввийлик қилган саховатпеша улуг Алишер Навоий бобомиз ашула қилиб айтиладиган машҳур ғазалида «толиби содиқ топилмас...» дея зорланган эди; сохта ватанпарварлар ҳақида таниқди шоиримиз Эркин Воҳид Тошкент зилзиласига бағишлаб «Палаткада ёзилган дoston»ида, жумладан, шундай деган эди: «Фидо булсин дерди жоним халқимга. Бу кун келиб қолдику жони халқумга. Қалбим пайванд дерди ўсган еримга. Кеча тонгги рейс билан учди Қримга»...

Талаба, энг аввало, толиби илм демақдир. Бас, талабанинг эл-юртга садоқати, фидойилиги, ватанпарварлиги илм исташида, илм излашида, илм топишида, билим чуққиларини эгаллашида намоён бўлади. Бугунги ишни эртага қўйма деган мақол толиби илмларга нисбатан ишлатиладиган бўлса: Бугунги ўқишни

эртага куйма. «Шу топшириқни эртага бажарсам-чи», «Ўқиб келинлар дейилган китобни кейинроқ ўқисам-чи», «Хонамни бошқа кун йигиштирарман, осмон узилиб ерга тушмас», «Чет тилини кейинроқ ўрганарман, худонинг куни кўп-ку»... Булар — ялқов одамнинг фалсафаси, узини-ўзи алдаши.

«Эртага»—«бугун»нинг зур душманидир; «эртага» бизни бор-будимиздан айиради, фаолсизликда ушлаб, охир-оқибат нотавон қилади», — деган экан бир донишманд. Умр — етмиш йилдир, саксон йилдир, тўқсон йилдир, кўпдир, оздир — оқар дарё экан... Шарқ донишмандлари ўртача умрни тўқсон йил деб олиб, шундан ўттиз йилини — ўқиб-ўрганишга, ўттиз йилини саёҳат қилиш, дунёни кўриш, қолган ўттиз йилини илмга, ижод қилишга сарфлашни маслаҳат беришган.

Ўқув юртингиздаги фаолиятингизда уч жиҳат муҳим:

1. Ўқув жараёни.
2. Ётоқхонада яшаш (узоқдан келган талабалар учун).
3. Жамоат ишлари.

Булар узаро чамбарчас боғлиқ, туташ идизлар бўлиб, бири-бирини тўлдиради, бойитади, тақозо этади. Аслида, учови ҳам таълим-тарбия аталувчи яхлит, мураккаб жараённинг уч таркибий қисми. Шу уч жиҳатга бирдек эътибор берган талабадан келгусида етук мутахассис, яхши инсон, фаол жамоатчи чиқишини узоқ йиллик тажрибалар кўрсатиб турибди. Фақат ўқиш билан бўлиб, жамоат ишларидан четлашиб юрган талаба кейинчалик узини уйлайдиган худбин мутахассис бўлса ажаб эмас. Ётоқхонасини ораста тутмаган қиздан билимдон киши чиқиши мумкиндиру, уй-рўзгорни яхши эплайдиган, саранжом-сариштали келин бўлишига кафолат бериш қийин. Ўта фаол, «ашаддий» жамоатчи бўлиб, асосий вақтини бадий ҳаваскорликка, спорт ўйинларига, дастёрликка, катта-кичик бошлиқлар, домлаларнинг хизмати, топширигини бажаришга сарфлайдиган, товонидан ўт чақнаган бўзбола йигит, билингки, ишбилармон, тадбиркор, раҳбар бўладиган чути бор. Вақти келиб у амалдор бўлиб етишар ҳам, лекин билими бўшлиғи ҳар қадамда панд беради.

Қисқаси, ўқишда, ишда, спортда қайси соҳага

қизиқишингиз кучлироқ бўлса, устозларингиз астойдил маслаҳат берса, юрагингиз чопса, шунга зур беринг. Бошқа соҳаларни ҳам ташлаб қўймаган ҳолда, албатта.

Ёш, навниҳол дўстларим, ўғил-қизларим! Мана, Сизлар талаба деган ҳавас қилгулик рутбага эришдингиз. Бирингиз Фаргонанинг Бешаригидан, бирингиз Самарқанднинг Пайаригидан, кимлардир Сурхоннинг Қумқургонидан, Наманганнинг Янгиқургонидан, Хоразмнинг Шовотидан, Қирғизистоннинг Жалолободидан, хуллас, ҳар қайсингиз ҳар жойдан ўқишга келгансиз. Ҳар бирингиз ота-онангизнинг азиз фарзанди, кўз қорачугисиз. Мустақил ҳаётта илк қадамларни қўйдингиз... Ётоқхонадан жой олдингиз. Ўқишларни бошлаб юбордингиз. Кўнглингиз хотиржам.

Ўша-ўша гап: ўқишга қаттиқ берилинг, дарс қилишдан эринманг, хорижий тил(лар)ни урганишни қатъий одат қилинг. Изланинг. Бадий ва илмий китобларни, газета-журналларни кўп мутолаа этинг. Шеърлар, монологлар ёдланг. Кўнглин тортар курсдошларингиз, журналарингиз, дугоналарингиз билан кино, театрларга боринг, радио эшитинг, телевизор кўринг. Баҳс-мунозараларда қатнашинг. Ўйин-кулги, қўшиқ-ашула... Ота-онангиз, яқин одамларингизга хатлар ёзинг — нафасингизни юборинг, хатлар олинг — нафасларига тўйинг... Мактубнома алоҳида мавзу, махсус гаплашамиз...

2 - фасл

ҚИЁМАТ ҚАРЗ

Талаба таҳсилнинг биринчи босқичига... профессор бўлиб келадию, бешинчи босқичга борганда талабалик шоҳсупасига кўтарилади, деган гапда жон бор. У зангори хаёлот осмонидан сидирга заминий қўналгага тушади. Айниқса, дастлабки икки босқич унинг учун қийин кечади. Шу «чиллалик» маррасидан эсон-омон ўтса, кейинчалик ўзини тутиб олади. Кўпчилик кишилар талабалик йилларини «олтин даврим» деб эслаб юради. Ҳақиқатан ҳам, инсоннинг 17—25 ёшлик палласи умрининг гултожи ҳисобланади. Энг соғлом, унумли, самарадор, бир олам орзу-

умидларга, некбин фантазияга гарқ давр бу. Умрнинг такрорланмас, чарогон диёри. Бу фаслда фикр фаровон, кўз уткир, хотира тиниқ булади. Умрнинг мана шу булиқ, сулим даврини кимки енгил-елпи, ҳоюҳаваслар билан утказиб юборса, ўз бошига қуниб турган бахт қушини ушлаб қололмайди. Омадни қўлдан бой беради. Бу бушлиқни кейинчалик ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмайди. Эй фарзанд, Ватанга, эл-юртга, жамиятга астойдил хизмат қилишни, бахтли бўлишни кўнгилга жо қилган бўлсангиз, мана бу утиларга амал қилинг. Таъбир жоиз бўлса, шоша туриб шошманг, шошмай туриб шошинг.

Шошинг ва шошманг. Шошинг — умр утиб бораётибди... Кун сайин, дақиқа сайин. Чак-чак-чак... Бугунги ишни эртага қўйманг, зеро, эртанинг ўз юмуши, вазифаси, кутилган ва кутилмаган ташвиш-тарадудлари бор. Қолган ишга қор ёғар. Ўзбекнинг битта ёмон сўзи бор «э...э» деган! Мана шу биргина «Э!» билан оламшумул ишлар ортга чекилиб, баъзан ҳатто йуқ бўлиб кетади. Ноёб тафаккур чечаклари сўнади. Иштиёқ барҳам топади. Гоя ўлади. Бу ишёқмаслик, танбаллик, дангасалик, ҳафсаласизлик аломати. Дангасаликнинг бошланиши бахтсизликнинг дебочасидир.

...Катта бобомиз Рuzимуродбойнинг бир хизматкори бор экан. Бир куни унга иш буюрибдилар.

— Ўғлим Қувондиқ, отни далага обориб бир сугориб келинг.

— Борардимۇ, лабимга учуқ чиққан-да, тақсир.

— Лаб? Учуқ?! Лабингизга чиққан учуқнинг отни сугоришга қандай даҳли бор?

— Билмайсизми ҳали, отахон, отни сугораётганда ҳуштак чалиб туриш керак. Лабимдаги учуқ ҳуштак чалгани қўймайди. Ҳуштак чалиб турмасанг, от сув ичмайди.

Бобомиз шу заҳоти ошпазни ўз ҳузурларига чорлабдилар ва дебдилар:

— Мулла Мамарайим, бугундан бошлаб сайис Қувондиққа ҳўрак беришни тўхтатинг. Лабига учуқ, тилига тирсак чиқибди унинг. Овқатни чайнашига ҳалақит беради.

Дангасага иш буюрсанг, сенга ота-онангдан кўп насиҳат қилади, деб бекор айтмайдилар. Боқибегамлик билан дунёни ўзгартириб бўлмайди.

Ундай бўлса, шошмасликни қандай тушуниш керак? Пухта ўйламасдан, шошма-шошарлик билан

қурилган бинога дарз кетади, тез емирилади. Шошган ўрдак ҳам боши билан шунгиди, ҳам думи билан, дейишади. Яна: шошган қиз эрга ёлчимас; шошганда «лаббай» топилмас; етти ўлчаб бир кес; аввал уйла, кейин сўйла...

Вақтни тежанг. Қандай қилиб дейсизми? Вақт бу ўтаётган умр деган сўз. Илло, Сиз вақтни тежамасангиз, вақт Сизни «тежаб» юборади... Умр инсонга бир марта берилади. Зинҳор, бепарво бўлманг. Умр ёни-нигиздан қиялаб утиб кетмасин... Оқилона, қатъий режа асосида меҳнат қилинг. Ўзингизни бўлмагур, майда-чуйда юмушлар билан банд қилиб, ивирсиб юриб, фойдали меҳнат қиляпман, деб уйламанг. Бу ўз-ўзингизни алдашдан бошқа нарса эмас.

Танангизга уйлаб қуринг. Давлат собиқ тузумнинг бош иллатларидан бири — боқимондалик кайфиятига узил-кесил барҳам беришга киришди. Чунки боқимондалик ҳар қандай ижодий ташаббусни бугади, тургунлик ва инқирознинг бош сабабчиси шу боқимондалик. Бундай кайфиятдан қутулмай туриб, бирон самарали натижага эришиб бўлмайди. Бу меҳнатга ҳақ тўлашда текисчиликни келтириб чиқазади. Ишласанг ҳам, баъзан ишламасанг ҳам, яхши ишласанг ҳам, ёмон ишласанг ҳам ўша-ўша маошни олаверасан. Аксарият, ҳатто шундай бўлиб чиқадики, жон койитиб хизмат қилган, ижодий изланган, янгилик яратган меҳнаткаш дашном эшитадию, таралла-бедод қилиб юрган одам рағбатлантирилади. Боқимондалик билан боқибегамликнинг ўқ пояси бир. Боқимондалик боқибегамликни келтириб чиқазади. Боқибегамлик эса боқимондалик тегирмонига сув қуйиб туради...

Дунёда энг душвор иш нима деб сўрасалар, инсоннинг руҳий оламини узгартириш, деб жавоб берган бўлардим. Тарки одат — амри маҳол. Аммо қанчалик малол келмасин, кишиларнинг руҳий ҳолатини, руҳий оламини узгартирмай туриб, жамиятни соғломлаштириш мумкин эмас. Зеро, қанчалик оғир булсада, ҳар ким ўз юкини ўзи тортиши керак. Биз қураётган янги жамият тизимининг асосий кўрсаткичлари: билим ва ҳунар эгаллаш, тадбиркорлик, гайрат-шижоат, изланиш, бунёдкорлик, рағбат, илғор технологияни яратиш, фаол меҳнат қилиш ва ҳалол йул билан тўқ-бадавлат ҳаёт тарзига эришиш, катталарга — ҳурмат, кичикларга — шафқат...

Вақт Сизнинг тақдирингизда, азизим талаба (студент), бетакрор ва беназир аҳамият касб этади. Саждагоҳингиз — минбар, қуролингиз—китоб, манзилгоҳингиз — кутубхона, касбингиз — мутолаа булмоғи даркор. Таҳлил, мушоҳада, баҳс... Сизнинг асосий машгулотингиз шу. Вақт—ақча, дейди руслар. Ўзбекда ҳам уша-уша гап: вақтинг кетди — нақдинг кетди. Ҳавойи, нася ваъдаларга, пуч хаёлларга алданиб, қўлдаги нақдинадан ажралиб қолиш ақлдан эмас. Ўзингизнинг алданиб қолишингизга йўл қўйманг.

Ҳар қандай улугвор иш ҳам гоянинг тугилишидан бошланади. Ҳаётингизни ва иш фаолиятингизни шундай ташкил этингки, меҳнат ҳеч қачон огир юк, даҳмаза бўлиб қолмасин. Ҳалол меҳнат дардми-изтиробли ўлароқ, инсонни пачақ қилиб қўймайди, юксалтиради, камолга етақлайди. Бахт калити — меҳнат. Меҳнатсиз роҳат йўқ. Интилганга толеъ ёр, дейдилар. Излансангиз — топасиз. Мақсадга эришиш учун тинимсиз изланиш керак. Яралган ҳар бир керакли ашё муайян қиммат касб этади. Аммо ҳар қандай қимматбаҳо ашёдан ҳам кўра уша ашёни яратиш гояси беқиёс қимматлироқдир. Зеро, ашё йўқ бўлиб кетиши мумкин, аммо гоя ўлмайди. Собиқ Шўролар тузумининг фожеаси шунда эдики, гоя қадрсизланди, касод бўлди. Шундай мантиқсиз, кулгили ҳолатлар жуда кўплаб содир бўлдики, ўзимизда тугилган оламшумул гоялар қадр топмагани ёки қабул қилинмагани ҳолда, уша гоялар асосида чет элларда ишлаб чиқилган, ишлаб чиқаришга жорий этилган гоялар негизда яратилган асбоб, механизмлар олтин баҳосида, катта маблағлар ҳисобига сотиб олинар эди. Бу ўз гоямизни ўзимиз бир неча юз, минг баробар қиммат баҳога қайта сотиб олиш деган сўз. Шундай ачинарли ҳолатлар содир бўлмаслиги учун гояни асослаш, яратишнинг ўзигина кифоя эмас, уни ҳаётга тадбиқ этиш учун изчиллик ва қатъият билан курашиш лозим. Гоянинг тугилишидан кўра уни амалга ошириш машаққати бир неча баробар ортиқдир. Бир яхши, самарадор гоянинг этагидан ушладингизми, уни то амалга оширмагунча, ўзингизники қилиб олмагунча ва роҳатини кўрмагунча қўйиб юборманг. Унутманг: гояни «ўзиники» қилиб, угирлаб олгувчилар ҳам бўлади. Гоя угрилари. Ҳаётда бундайлар куп. Шунинг учун дилингизда тугилган ҳар бир янги, ёруғ нарса тўғрисида ҳамма жойда бидирлаб гапириб юр-

манг. Токи ўша гоя дилингизда туғилиб, томир отиб, туп ёзиб, етилиб, Сизни тўла эгалламагунча энг яқин одамларингизга ҳам чурқ этманг. Сир тутинг, азизим. Зеро дилингизда гоя пайдо бўлган экан, у Сизники, аммо тилингизга кўчган ондан бошлаб у — гўё ҳамма-ники. Кимники бўлса бордир, Сизники бўлмай қолади. Ҳа, илмда шу сингари худбинлик бўлмай иложи йўқ. Албатта, гояни Сизда туғилиб, Сизда йўқ бўлиб кетгунча яшириб юриш керак эмас. Уни ўзлаштиринг. Гояни ўзлаштиришнинг йўли уни илмий асослаш, таъриф-тавсифлаш, ёзма тарзда (мақола, чизма ёки расмий хабар ҳолида) илмий нашрларда шоён қилмоқ лозим.

Олдига келганни емак — ҳайвоннинг иши, оғзига келганни демак — нодоннинг иши. Бу мақолда Сиз учун зарур бўлган жуда тансиқ фикр бор. Биринчиси — овқатланиш. Унутманг — «вақт» билан «овқат» сўзларининг ўзаги бир. Аввало, овқатланмай туриб бирон ишга тутинманг. Иш ҳар қанча зиқ бўлмасин, аввал ҳеч бўлмаса енгил тамадди қилиб олинг. Сурункали овқатланмай юриш оқибатида киши сурункали дардга мубтало бўлади. Жуда кўп одамлар бедаво дардларни айнан талабалик (студентлик) давридан орттириб олишади. Бундан ёмони йўқ. Умр бўйи даволаниб юришга тўғри келади. Аммо қорин тўйдириш — бу қорин тўлдириш эмас. Ўз вақтида, тўрт маҳал овқатланиш унит бўлмасин. Бир хил одамлар очкўз, ғаламис бўлади. Туйганини билмайди. Буниси ҳам чатоқ. Нафси тия билмоқ керак. Арабларда шундай гўзал мақол бор: икки жағ ва икки бут орасига эҳтиёт бўлган одам балодан холи. Бунини шарҳлаб ўтиришга эҳтиёж бўлмаса керак. Шундай эмасми?

Ўз-ўзингизга жабр қилманг. Кўп ўспиринлар, айниқса, қизлар, кийинишга, оро-торога, зеб-зийнатга зўр беради. Овқат емаса емайди, устини ҳар хил жиближибон либослар билан безайди. Тушунмайдик, у африкавий рангдор тўтиқуш эмас. Санъат осоратиқалари музейига обориб қўйиладиган ашё (экспонат) ҳам эмас. Бозор иқтисоди шароитида ўзингизни бозорга солманг. Айниқса, «ким ошди» савдосига. Мен кимнинг қандай кийинишига қараб, унинг кимлиги, баҳоси қанча эканини бехато айтиб бера оламан. Зоҳирга (ташқи қиёфага, танга) ортиқ даражада зеб бериш ботиннинг (ички оламнинг) харобалигидан дарак беради.

Атрофингизга қаранг. Мана, ҳозиргина, шу топда юпунгина кийинган оқсоқол домланинг ёнидан гўда-йиб утиб кетдингиз. Ҳатто Аллоҳнинг қушгани — салом-аликни ҳам унутдингиз-а. Э, аттанг. Куп хунук иш бўлди. Бемалол ишонаверинг: бугун ишингиз юришмайди. Чунки инсоннинг такаббурлиги Тангри таолога ёқмайди. Осмонга буй чўзаверманг, рўйи заминда юринг. Туяқуш эмассиз, бутам. Инсонсиз. Дилингизнинг бир чеккасига туғиб қўйинг: дунёда энг арзон ва энг қиммат нарса — бу лутф. Шу қадар арзонки — текин. Шу қадар қимматки — бебаҳо!

Махфий қолмагайким, ёш талабалар, айниқса, биринчи, иккинчи босқич талаба(студент)лари, тажрибасизлик оқибатида, битта-яримта юртбузуқининг тузогига илиниб, тилидан гуллаб қўйишмасин. Деворнинг ҳам қулоғи бор, дейдилар. Сўз Сизнинг ичингизда экан, у Сизнинг қулингиз. Ташқарига чиққанида эса Сиз ўзингиз унинг қулига айланиб қолишингиз ҳеч гап эмас. Ҳаётда бундай ҳодисалар жуда бисёр. Айтилган сўз — кумуш, айтилмагани — олтин. Бу билан мен толиби илмлар индамас, соқов бўлсин, демоқчи эмасман асло. Гап қаерда нима дейиш ҳақида бораётир. Баҳс маданиятини эгаллаш керак. Амалий машгулотлар, машваратлар (семинар), ётоқхона ва бошқа жамоат жойларида бўлиб турадиган мунозара-муноқашаларда танқидий фикр изҳор этганда қизишмаслик, одоб сақлашлик, ниҳоятда эҳтиёт бўлиш даркор. Майда, назарногир бир учқун катта аланга олиб кетиши мумкин. Носоглом эҳтиросларнинг қўзғолиши, номатлаб майлларнинг голиб келишига сабабчи бўлишдан тийилинг.

Амирликлардан бирида ақли ноқис, тупори бир ҳоким яшаган экан. Оғзи сал бедарвоза, ўзи бефаросат, инжиқ. Унинг бу қусурларидан хабардор бўлган доно вазири қаттиқ тайинлаган экан:

— Онҳазрат валинеъматим, Сизнинг ута сезгир, нозик бир жойингизга, айтайлик, оёгингизга, кўринмайдиган қилиб ип боглаб қўямиз. Вақтеки, одамлар билан суҳбат чоғида сал қолипга сигмайдиган гап айтиб қўйсангиз, ипнинг учини тортиб юбораман. Таққа тўхтайсиз. Буёғини ўзим «андавалаб» кетаман. Хотиржам бўлинг.

Кунлардан бир кун вилоятта хориждан элчилар ташриф буюришибди. Суҳбат чоғида ҳоким сўрабди:

— Қалай, Сиз томонларда итлар кўпми? Соғ-сало-
мат юришибдим итлар? Улар семиз бўлса керак?

Элчилар ҳангуманг бўлиб қолишибди. Хафа бўлиб,
нима жавоб қилишларини ҳам билишмай, чайнали-
шиб, кузлари олазарак бўлибди...

— Ҳа, ҳим, йўғ-э, нима десак экан. Инчунин, бизда
ҳам кучук зоти...

Ҳушёр мулозим кўрибдики, иш пачава. Ипнинг
учини тортиб юборган экан, нодон ҳоким бир
ихранибдию, жим бўлибди. Сунг маҳрам гапни «анда-
валаб» кетибди.

— Валинеъматнинг гапларига ҳайрон бўлмангиз,
жаноблар. Биласизки, ит халқ кўп қаноатли, эгасига
вафодор келади. Бас, қайсики мамлакатда одамлар
инсофдиёнатли улароқ, маъмурчилик ва фаровонлик
бўлса, уша кишварда жониворлар ҳам тўқ ва соғлом
бўлади. Одамлар гўштни кўп истеъмол қилиб, суяк-
ларни кучукларга ташлайдилар. Шундоқ бўлгач, булак
махлуқотларнинг ҳолатига қараб, уша жой
фуқароларининг аҳволотини билиб олса бўлади...

Элчиларнинг чеҳралари гул-гул очилиб, ҳокимнинг
бу қадар зийрак, доно синчи киши эканига қойил
бўлишибди. Улар уринларидан туриб, қўлларини
кўксига қўйиб ҳокимга таъзим қилишибди. Шу пайт
бу қадар таъсирчан гаплардан эриб кетган ҳоким
урнидан ирғиб турибдию, бор кучи билан вазирига
шاپалоқ тортиб юборибди ва дебди:

— Ҳе падарингга лаънат сен ахмоқнинг! Ўзим туп-
па-тузук гапирган эканман-ку, нега ипни тортасан?
Оёгим юлиниб кетаёзди-ку!!

Сўз мулкининг султони ҳазрат Алишер Навоий
буюрмишлар:

*Хуб эл била суҳбат тутубон хуб ўлғил,
Яхшини талаб қилғилу матлуб ўлғил,
Ширин сўз ила халққа марғуб ўлғил,
Юмшоқ де ҳадисингнию, маҳуб ўлғил.*

*Ҳар кимки чучук сўз элга изҳор айлар,
Ҳар нечаки агёр дурур ёр айлар.
Сўз қотиги эл кўнглини озор айлар,
Юмшоғи кўнгиларни гирифтор айлар.*

Сизнинг, ардоқли ва ҳушёр ёш шогирдим, маъна-
вий, ахлоқий, илмий ҳаётингиз учун ҳамма вақт,

фақат ҳозир эмас, бутун талабалик йиллари, балким узоқ умрингиз давомида асқотадиган бир қанча кузатиш ҳамда насихатларимни айтиб қўймоқчиман.

Ҳайратомизким, илмда, таҳлилда, муҳокама, баҳс, мунозараларда ҳар бир халқнинг миллий хусусияти ўз аксини топади. Чунончи, рус танқидий тафаккурига хос кўзга ярқ этиб ташланадиган аломат шулким, бу жангарий руҳ, муросасизлик, ҳариф (қарши, муқобил) тарафнинг иродасини букиш, далилларини даф этиш, нописандлик... Гарчи Шарқ адабий-танқидий тафаккурига хос белгилар — одоб, муросаи-мадора, пардалилик, оҳисталик, мулоимлик, тағдорлик, муҳолифни ҳам шахс сифатида ҳурмат қилиш, «ўз ҳадисини юмшоқ демоқлик», рақибини ҳам «чучук сўз ила ёр айланиш», иложи бор қадар «қаттиқ сўз айтмаслик»дан иборат бўлса-да, халқимизнинг узоқ йиллар давомида асоратда қолиб кетганлиги тафаккуримизга, ўз ифодавий-услубий тарзимизга ҳам ёмон таъсир этди. Инсон табиятига хос ёмон хислатлардан бири — андишасизликдир. Андиша. Мумкин қадар бировнинг, хусусан баҳслашувчи томоннинг дилини огритмаслик, билъакс, кўнглини овлаш одоб тақозосидир. Ҳариф билан баҳслашар экансиз, унинг далил ва даъволари Сизни кига буткул тўғри келмаган тақдирда ҳам, минбаъд қўрслик, қўполлик қила кўрманг. «Бекор айтибсан!», «уят», «ёлгон», «бўхтон», «нодонсан» деган ёмон сўзларни истифода этишдан ўзингизни сақланг. Муҳолиф билан баҳс-мунозарага киришдингизми, вақти келганда ўз эҳтиросларингизга раддия бериш, ўз-ўзингизга «вето» қўйишни ҳам унутманг. Унутмангки, Сиз чапани-аския томошахонасида эмассиз, илмий баҳслашаётибсиз. Қаршингизда турган муқобил шерикни ҳақорат қилиш бу, бошқаларнинг наздида, ўз-ўзингизни ҳақорат қилишингиз билан баробар. Ҳар қандай рақибни ҳам ҳурмат қила билмоқ керак. Муҳолифнинг ҳурматини жойига қўйиш бу ўз-ўзингизни ҳам ҳурмат қилишингиз деган гап. Ва аксинча. Зеро, мантиқан тўғри-да: ахир Сиз қарши томоннинг далил-даъволарига қўшилмаётган бўлишингиз мумкин, бироқ унинг шахсига қарши эмассиз-ку. Шундайми? Бунинг устига, ёдингиздан чиқмасинким, ҳақиқат ким томонда экани ҳали жилла маълум эмас. Ким билсин, ҳаёт балким Сизнинг эмас, муҳолифнинг даъволарини тасдиқлар. Яна: башарти баҳслашувчи киши ногаҳонда қизишиб кетиб, дилингизга ботмайдиган бирор қўпол гапни

айтганда ҳам, огир бўлинг, эшитмаганга солинг. Ўзингизни шундай тутингки, қўрслик қилгани учун мусоҳибнинг (суҳбатдошнинг) ўзи уялиб қолсин. Дилингиз огриганида, нафсониятингизга қаттиқ тегилгани авзойингиздан сезилмасин. Бундай тақдирда қўрс суҳбатдош Сизнинг руҳий мувозанатингизни бузолмаганини куриб, ўзи баттар асабийлаша бошлайди ва ўзини охиригача фош этади. Ҳақоратга ҳақорат билан жавоб қайтариш ҳар кимнинг қўлидан келади. Ҳақоратни «эшитмаслик», уни ютиб юбориш ёки рақибга «юмшоқ ҳадис» билан жавоб қилиш учун эса кишидан катта ақл талаб этилади. Халқимиз дейди: сўзловчи нодон бўлса, тингловчи доно керак; ким мард, ўзини-ўзи енга олган мард! Бу илмларни, бундай ахлоқни биз соҳибқирон Амир Темур Курагондан, Заҳириддин Муҳаммад Бобурдан ўрганайлик.

Студент дорилфунун, академия ёки институт даргоҳига қадам қўяр экан, бутунлай бошқа бир маънавий-руҳий, маданий-илмий оламга тушиб қолгандай сезади ўзини. Биз ҳам университет (дорилфунун) толиби бўлиб кўрганмиз. Эллигинчи йилларнинг ёшлари бир бошқача эди. Давр ўзгача, жамиятнинг қиёфаси яна бир бошқача эди. Бизнинг нигоҳимизда дунё тамом бўлакча рангларда жилоланарди. Мана, «кўз очиб-юмгунча» орадан қирқ йил вақт ўтибди. У биз кўрган дарахтлар кесилиб кетди, у орзу-армонлар охир-оқибатда ушалмай қолди. Бунинг сабабларини очиб бериш учун бошқа бир китоб ёзиш керак. Биз ҳозир «тургунлик», «маънавий чириш», «шахсга сизиниш» деб ном олган собиқ социализм замонасининг кишилари эдик. Ўша тузумнинг эгилигини ҳам кўрдик, машъум фожеаларини ҳам бошимиздан кечирдик. Инсон таназзули, худосиз, фариштасиз, иймонсиз ақидаларнинг, сохтакор, пуч ваъдаларнинг, қизил шовинизм билан суғорилган «эркинлик»нинг барча кирдикорларини юрагимиздан, шоҳ ва қил қон томирларимиздан, тана ҳужайраларимиздан сизиб ўтказдик. Инсон миясини, унинг онг-шуурини, мафкурасини тамомийла қайта ишлаб чиқишнинг, унга манқуртчилик гоёларини сингдиришнинг манфур йул-йўриқ ва назарияларини, ниҳоятда пухта тайёрланган тадбиру тадорикларини чуқур ўрганмоқ даркор. Нима учун? Минбаъд яна шундай таназзул ва фожеаларга гирифтор бўлмаслик, том маънодаги иймон-эътиқодли, илоҳий, инсонсеварлик, тенглик, би-

родарлик, байналмилаллик, дустлик, ҳамкорлик гоёларини кишиларнинг онгига сингдириш учун.

1991 йил 1 сентябр Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги куни деб эълон қилинди. Сиз, азиз дустларим, муборак Истиқлолиятнинг талабаларисиз. Қанийди бунинг иложи бўлса — узимнинг гайратшижоатим, ҳалол, покиза қалбим, истеъдодим билан эришган қўша-қўша илмий ва фахрий унвонларим, даражаларим, барча сийлов-бийловларимни бир чеккага йиғишгирсам-да, ортга — ўн саккиз ёшлик давримга қайтиб, Сизлар билан ёнма-ён студентлик курсисига ўтирсам. Сиз ўзингизнинг бахтли-саодатли эканингизни бир зумгина тасаввур эта оласизми? Эй навқирон авлод, эй Сиз менинг товонидан ўт чақнаган ватандошларим! Сиз озод юртнинг фарзандларисиз. Зиммангиздаги Мустақиллик юки қанчалик оғир, салдамли бўлса, шунчалик фахрлидир. Эндиликда ҳамма нарса кўз унгимизда тез ўзгариб бормоқда. Умр бўйи мулк, мулкдорлик, сармоя, сармоядорлик, бойлик, заминдорлик, тақводорлик, миллийликни, тадрижий тараққиётни қаргаб келдик. Энди шуларнинг барчасини тўкис ҳолда қайта тиклашга киришдик. Биз илгари барчани бирдай йўқсуллаштирмоқчи, доимий муҳтожликка маҳкум этмоқчи бўлдик. Энди бўлса, аксинча, одамларни тўқ, бой-бадавлат, бадас-тир бўлишга даъват этмоқдамиз. Демак, жамиятнинг маҳобати, гоёси, тамғаси, турғоси, байроғи, мадҳияси, конституцияси, қонунлари ўзгарди. Шунга мос ҳолда мактаб-мадрасаларимиз, таълим, таҳсил ва тарбиявий йўриқларимиз ҳам мунтазам ўзгариб бормоқда... Шу тариқа жамиятнинг тараққиёт майлларини, янги-янги ихтисосликлар ва мутахассисликларга бўлган талабу эҳтиёжлари ҳам муттасил ўзгариб бораверади.

«Бу гаплар турғри. Лекин буларнинг бари биз учун келажакда, олий ва ўрта махсус мактабни тугатиб, қўлимизга расмий васиқа (диплом) олгандан ва бирон корхонага ёхуд муассасага кириб ишлай бошлаганимиздан кейин бошланади. Ҳозир эса биз фақат ўқишимиз керак», деган истиҳола кечаяпти кўнглингиздан. Дуруст. Ҳақиқатан ҳам, Сиз қўнт билан, жону дилингизни тўла сафарбар этиб, янги ҳаётга ва фаолиятга ўзингизни тайёрлашингиз даркор. Фикран, зикран, шуран, қалбан. Бироқ! Удабуронлик, тадбиркорлик, соҳиби ҳунар ва давлатмандлик талабаю толиба халқига ёт деб ким айтди? Ўқиш билан бирга.

эвини қилиб, балки тижорат, ҳунармандчилик, таржимонлик, тарбиячилик, дасттирлик, муаллимлик ҳам қиларсиз... Марҳамат. Қаловини топса қор ёнади, дейдилар. Қўшимча даромад ҳеч кимга зиён қилмайди. Орттирган пулингиздан дастмоя чиқазишингиз, оилага ёрдам қилишингиз, муҳтож, ногирон кишиларга қарашиб юборишингиз, ўзингизга керакли китоб, лугат, қомус, асбоб-ускуналар сотиб олишингиз ҳам мумкин.

Шу муносабат билан дам олиш, тил ўрганиш, илмий-ифодавий тарз, ўзаро муомала-муносабатлар хусусида яна баъзи тайинлайдиган гапларимиз бор. Фаол яшаш ва фаол меҳнат кишидан фаол дам олиш ва даволанишни талаб қилади. Талаба бўлишликнинг мақсади муккадан тушиб, бошни боягидай сиртмоққа илдириб ўқиш, ўқиш ва яна ўқиш деган гап ҳам эмас. Соғлом танда соғ ақл, дейишади. Вақтида даволаниб туришни унутманг. Тана аъзоларини турғун бир ҳолатга, фаолиятсизликка маҳкум этиб, қийналманг. Токи бош, кўз, қулоқ, тил, оёқ, қўларингиз охиратда Сизга даъво қилмасин. Сайр-саёҳат кишига кўп нарса беради. Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади, дейдилар. Дарднинг ўзи Сизни фош этишини кутиб утирмай, ўзингиз дардни фош этинг — вақтида шифокорга (дўхтирга) учранг. Сиз учун махсус очилган шифохона, дам олиш жойлари, профилакторийларга бориб туринг. Оллоҳ таоло айтганким: мендан ўзга ҳеч кимга ишонма. Лекин табибга ҳам ишон, унга куришиб тур, акс ҳолда мен уни нима учун яратдим?

Инсоннинг руҳияти шундайки, кўпинча биров қил деган ишни қилмайди, қилма деган ишни қилишга жазм этади. Катталар минг марта спиртли ичимликларни ичма, нос, тамаки, банг ва бошқа ҳар хил бало-баттар нарсаларни чекма, гиёҳвандликдан ҳазар қил, деб қулогимизга қуйишган. Шу угитларга рию қилаётибмизми? Ҳушёр ҳаёт тарзига нима етсин! Кайф берадиган нарсаларга мубтало бўлиш инсон учун ҳақиқий мусибат. Биласиз: бир чимдим никотин... Отни йиқитади! Яна қандай исбот керак? Спиртли ичимлик насли бузади! Яна қандай даҳшатли далил керак? Келинг, гиёҳвандликнинг битмас-туганмас фожеаларини гапирмаёқ қўя қолай. Бу инсонни издан чиқазади. Буларнинг урнига Сизнинг ихтиёрингизда — кундалик бадантарбия, катта спорт, театр, кино, ижодий учрашувлар, атоқли фан,

адабиёт, маданият арбоблари билан суҳбатлар, радио, ойнайи жаҳон бор. Эҳ-ҳе!..

Вақтиқи барманас дегандай, менда бўлмаган яна бир антиқа имкониятингиз бор Сизнинг. Бу, чоғингизга қараб, тоат-ибодат билан машғул бўлиш, рўзанамоз, ота-боболар арвоҳига дуойи фотиҳа, қабристонларни зиёрат қилиб туриш, уларни покиза сақлаш.

Ҳадиси шарифда айтилган эканки, бир инсон ҳар куни мозор ёқалаб уйига қайтаркан. Йулда, ҳар кун гур ёқасида чўккалаб, марҳумлар ҳаққига дуойи фотиҳа ўқиркан. Нима бўлибдию, бир куни ишдан кеч қайтаётганида, вақтини қизганиб, аср намози қазо бўлмасин дея уйига шошилибди... Қабристонда дуойи фотиҳа қилишга улгурмабди. Ўша куни кечаси туш кўрибди. Тушида қабрда ётган майитларнинг арвоҳлари, суякларига кафанларини илиб, ҳалиги одамнинг ҳовлисига келишибдию, дарвозасини тақиллатишибди. Чиқиб қараса... марҳумлар тўдаси йигилишиб турган экан.

— Ие, сен ҳали тирикмидинг? — ажабланибди арвоҳлар. — Бугун бизни шундоқ дуойи хайрдан маҳрум этганинг учун сени ўлиб қолибдим, деб хавотир олиб келувдик!..

Ул киши йиғлаб уйғонибдию, янаги кундан бошлаб тагин қабристон бошида ибодат қилишни бошлабди ва умрининг адоғигача бу ишни тарк этмабди!..

3 - фасл

ТАФАККУР СЎҚМОҚЛАРИДА

Сизни бугун умр буйи қийнайдиган бир муаммо бор. Бу илмий ва услубий ифодавий тарз, йўсин, мақомдир. Тўғри, табиий, аниқ-риёзиюн фанларда фикр, аксарият, муайян қабул қилинган шартли тилда, рамзлар, тимсоллар, чизмалар, формулалар воситасида ифода этилади. Уларни пухта ўзлаштириб олинса, тайёр қолиплар асосида иш кўрилаверади. Бироқ бу ерда ҳам ҳар бир фаннинг (математика, физика, механика, кимё...) ўз илмий тилини, таъриф, қоида, аксиома, теоремаларини пухта ўзлаштириш талаб қилинади. Шуниси борки, ижтимоий ва инсоний

(ҳуманитар) фанлар соҳасида фикр купроқ тавсифий йўсинда ифода этилади. Илмий атамачилик (терминология) ўзбек тилида атрофлича, пухта ишланмаган. Ҳозирга қадар кўпчилик олимларимиз ўз асарларини рус тилида ёзавериб, ўз тилида нуноқ бўлиб қолишган. Тилнинг илмий-ифодавий қатламлари ишланмай, эътибордан четда қолгани масъулияти ўзбек олимлари ва зиёлиларининг гарданида ва бу жиддий нуқсон, илмий ожизлик уларнинг виждонига ҳавола. Бинобарин, табиий-аниқ ва ижтимоий-инсоний фанлар намояндаларининг олдида бирдай огир лисоний муаммолар кўндаланг бўлиб туради.

Ижтимоий фанларда фикр тавсифий шаклда изҳор этиларкан, атамалар, номларнинг иложи борича бир хилда ёзилишига эришишдан ташқари, таърифлар, таҳлил ва хулосаларнинг назарий тақини асосли, пухта далилланган бўлмоғи даркор. Талаба машваратларда чиқиш қилганида, бирон ёзма топшириқни бажарганида, мавзуни ёритганида, курс ишларини ёзганида, рефератлар тузганида, кейинчалик эса диплом ишлари тартиб берганида илмий услубга алоҳида диққат қилмоғи лозим. Илмий ва назарий таҳлил, мушоҳадага эришиш, таҳлилий тафаккур андазаларига риоя қилиш уни қийнайди. Тўғри, бундай мушоҳада ва тафаккур зерикарли, китобий, қуруқ, сийқа кўринади. Лекин бошқача бўлиши мумкин эмас. Соҳибқирон Амир Темур ҳақида илмий тадқиқот яратиш ва тарихий рўмон, дoston ҳам ёзиш мумкин. Аммо булар бир-биридан лисоний(тил)-ифодавий тарафдан бутунлай бошқа-бошқа қиёмда ёзилиши билан фарқланади. Тафовут уша-уша: бири тавсифий йўсинда, бошқаси — адабий-тасвирий мақомда ёритилади. Ёки Мирзо Улугбекнинг астрономик мактаби ҳақида ёзилган монографияда рақамлар, жадваллар, ўлчамлар риёзий аниқ таҳлил йўригида ифодаланса, шу мавзуда барпо этилган тарихий рисолада тавсифийлик устун бўлади. Адабий-тарихий фожеада эса тасвирийлик, образлилик, мажозийлик, шартлилик устивор бўлиши тайин.

Олий мактаб талабаси учун бу фақат тил билан боғлиқ муаммо эмас. Балки урганилаётган предмет, мавзу, ихтисос, касб-ҳунар ва санъат хусусиятини аниқлаш билан боғлиқ муаммо. Таассуфлар бўлсинки, бу хусусда уларга керакли маълумот берилмайди. Шундай бўлгач, маслаҳат берардимки, талаба бирин-

чи босқичдан бошлаб маърузалар тинглар, амалий машгулотларда, машварат, баҳсларда қатнашар экан, махсус ён дафтар (кундалик) тузсин, унда тушунук-сиз, янги атамаларни, қисқа илмий таърифларни мунтазам ёзиб борсин. Акс ҳолда, чалкашиб юриверади. Аниқ таъриф таҳлил лозим бўлган жойда ҳикоявий тасвирга берилади ёхуд аксинча ҳолатга йўл қўяди. (Маълум телевизиявий лавҳа(миниатюра)да сувнинг кимёвий таркибини (H_2O) тушунтиролмай, уни кундалик-жайдари мақомда тавсифлайман деб ўсал бўлган талабани эсланг.) Ўша-ўша сув, тупроқ, олов, нур, Қуёш, коинот, Ер, зилзила, тоғ-тошларнинг физикавий, механикавий, кимёвий, биологиявий, тарихий, мифологиявий, адабий талқинлари, таъриф-тавсифларида шу қадар тафовут борки, фарқи ер билан осмон қадар. Табиётшунослик бўлимларининг студентлари илмий тафаккур қилиш тамойилларини аниқ-таниқ эгаллашлари лозим.

Тил фақат тилшунослик (лингвистика) фанининг ашёси эмас. Унинг ижтимоий маъносидан ташқари, соф илмий-абстракциявий қўлланиш соҳалари ҳам кўп. Бу жуда қамровдор тушунча. Зеро, тилсиз, соқов фаннинг ўзи йўқ. Олайлик, математикавий тил, машина тили, ЭҲМ тили (дастурлар), машинавий таржималар, суъний тиллар (эксперанто...) ва б.қ. Ҳозирги даврда буларни билмай туриб, энг замонавий фан негизини яратиш, ўта мураккаб автомат ва механизмлар билан алоқага киришиш, кибернетика, компьютершуносликнинг жаҳоншумул самараларидан фойдаланиш мумкин эмас. Инсонлар, турли миллат кишилари ўртасида алоқа ўрнатиш воситаси маъносида ҳам тилларни ўрганиш миқёси бениҳоя кенгайди ва бу жараён, лисоний жүгрофия тоабд кенгайиб, чуқурлашиб бораверади. Тил маданияти, тилларни билишга ружув қилиш фақат талаба бўлгандан кейингина эмас, бешиқдан то қабргача узлуксиз давом этадиган фаолият. Дунёни биламан, жаҳоний миқёсда танийман ва таниламан деган улкан мақсадни ўз олдига қўйган бугунги олим (у хоҳ дунё кўрган кекса фозил бўлсин, хоҳ ёш мутахассис, изланувчи бўлсин), ҳижжалаб, жаҳон тилларини ўрганишга мажбур. Хоҳлайдимиз-хоҳламайдимиз, бу ишга ўзининг ҳар кунги ижтимоий-фойдали вақтидан муайян улушини ажратиши керак. Бу ерда

табобатдаги сингари, бирламчи талаб шундай бўлиши керак: «Ҳар куни бир чой қошиқдан»...

Ўзингиз билган уша афсона фаромуш бўлмасин.

Киши... ҳукизни кутариши мумкинми? Мумкин! Бир одам ёшлик чоғидан бошлаб сигирнинг боласи—бузоқчани кутариб юрган экан. Бу иш ҳар куни давом этган. Оқибатда, орадан ўн йил ўтгач, ҳалиги ўспирин вояга етиб, катта йигит бўлади. Бузоқ ҳам ўсиб, улкан буқага айланади. Шу зайл бояги киши ҳеч бир қийналмасдан ҳукизни даст кутарадиган паҳловон бўлиб етишади.

Хорижий тилларни урганиш ҳам баайни шундай. Тугри, ҳозир замонамиз шитоб билан илгарилаб бормоқда. Қадимда куп соҳаларда бир йилда бажариб келинган ишни эндиликда бир кунда, эҳтимол, бир соатда адо этилмоқда. Бундан кейинги жараёнлар янаям фавқулодда тезкорлик билан кетиши кутилади. Гарчи тилларни ҳам тез урганишнинг аллақанча йўл-йуриқлари топилган ва ҳаётга тадбиқ этилаётган бўлса-да, энг табиий, пухта йўли ўша-ўша — «умр бўйи ҳар куни бир қошиқдан...» тамойилига етадигани йўқ. Илло гунчани «тезкорлик йўли билан» гулга айлантириш барибир кутилган натижани бермайди. Она буйидаги ҳомила ҳам 9 ой, 9 кун, 9 соатда етилиб, табиий тугилгани яхши.

Бешиқда ётган гўдак абадий гўдак эмас. Ўсиши, улғайиши, камол топиши, Ер юзини кўриши керак. Бунинг учун у тилларни, биринчи галда, дунёвий тилларни билишига тугри келади. Булар: инглиз, олмон, фаранг, рус тиллари. Булардан ташқари, биз учун тарихан анъанавий зарур тиллар: араб, форс, турк. Яна: хитой, япон, ҳинд тиллари. Аммо!.. Жаҳондаги ҳамма тилларни бирдай эгаллаб бўлмайди. Киши касб-кори, фаолияти ва лаёқатига қараб, ўз «лисоний жүгрофияси»ни чегаралашига тугри келади. Чунончи: инглиз-араб; олмон-форс; фаранг-турк; испан-япон тиллари ва ҳоказо. Буларнинг қаторига ҳар гал рус тили ҳам қўшилади. Демак, икки-уч ёки уч-тўрт тилни билиш зарурати бор. Бундан қочиб қутулиб бўлмайди...

Яқин йилларга қадар биз беқиёс бир миқёсда рус тилини урганишга маҳкум этилган эдик. Аммо ҳар қандай ҳолда ҳам, мавсумий эҳтиросларга берилмай, масалага холис-ҳушёр қараш илмини эгаллашимиз лозим. Рус тилини урганиш ва ўргатишдан икки томон-

лама манфаат бор эди. Бири гаразли манфаат: ҳоким шовинистик сиёсат барча мазлум миллатларни ягона бир махражга келтирмоқчи — ялпи руслаштирмоқчи эди. Чор Русияси ошкора амалга оширолмаган ёвуз мақсадни қизил мустабид — тоталитар сиёсат силлиққина амалга оширмоқчи бўлди ва алақанча олиймақом доираларда амалга ошириб ҳам улгурди. Иккинчиси соф маърифий манфаат: рус тилини чуқур эгаллаш йули билан собиқ Иттифоқ кенгликларига чиқиб бориш, ажнабий мамлакатларнинг халқлари билан мулоқотга киришиш. Ҳар қандай ёмон ишнинг бир яхши жиҳати, ҳар қандай яхши ишнинг бир салбий оқибати бўлади. Уйламаслик керакким, бизнинг рус тили ва маданиятини эгаллаганимиз ўз-ўзидан амалга ошган деб. Баъзи бир сиёсий калтабин одамлар бу айрим раҳбарларнинг юқорига яхши кўриниш мақсадида қилган номатлуб ишларидан бири, деб кўрсатишга уринади. Ҳай-ҳай!.. Бунчалик ноинсоф, бадбин бўлиш керак эмас. Дарвоқе, шундай даъвогар «арбобларимиз» ўзлари то ҳозиргача ашаддий-бадбин шовинист бўлиб қолишмоқда (ўзбек тилини билмайди, билишни истамайди ҳам). Аслида рус тилини пухта ўрганиш ўзимизнинг миллий манфаатларимиз учун керак эди. Буни бизга фақат Фалончи эмас, балки унаб ақли расо, миллатимизнинг пешкаш маърифат-парварлари, Исҳоқхон, Сатторхон сингари қозию қуз-золар, мударрислар, фаол инсонлар, атоқли шоир ва ёзувчилар васият қилиб қолдиришган. Яна писанда қилайинким, бизнинг рус тилини билишимиз руслар учун эмас, биринчи гада ўзимиз учун керак эди ва бу катта мақсад амалга ошди. Табиийки, баланд тоғлардан жилгаланиб оқиб келиб, сойлар, дарёлар, ҳавзаларни тўлдириб ётган улкан сув омборларининг бағрида оби ҳаёт, нур, ризқ-руз, фаровонлик, маъмурчилик манбаи билан бирга, катта хавф-хатар ҳам яширинган. Инсоф юзасидан айтиб қўяй: ҳозиргача биз дунёнинг илмий, маданий, маърифий қиёфасини рус тили орқали танидик ва ўзимизни ҳам бир қадар, «йўқсулий» бир тарзда булса-да, жаҳонга намоён этдик. Бас шундай экан, жаҳолат юзасидан, ўз ихтиёримизда турган бу зарурдан-зарур нақдинани бой бериш дуруст бўлмас. Ҳар қандай номақбул майллардан ўзимизни эҳтиёт қилайлик. Бу тилни эгаллаб ёмон булганимиз йўқ. Биз Королёв, Колмогоров, Келдиш, Виноградов, Радлов, Будагов, Крачковский,

Бартолд, Бертелс сингари юзлаб олимлар, Пушкин, Лев Толстой, Чехов каби машҳур инсонпарвар адибларнинг ўлмас асарларини шу тилда ўқиймиз. Бақриқ-чақриқ, шовқин-сурон қанчалик кўп бўлмасин, амалда рус тилида жамланган битмас-туганмас хазина — ёзма манбаларнинг атиги 2—3 фоизини ҳам ўзлаштирган эмасмиз. Таржимада, даврнинг мардудона тақозоси оқибатида, яхши ишлар билан баробар, аксарият, нокерак нарсаларга маблаг ва қоғоз сарфлашга мажбур бўлганмиз. Бу нуқсонларга барҳам бериб, рус-ўзбек иқтисодий, маданий, илмий муносабатларда соғлом издан боришимизни даврнинг ўзи тақозо этади. Айни вақтда, бизнинг меҳнаткаш ҳалқимизни боқимонда деб камситган Лигачев, Горбачев сингари давлат арбобларининг туҳматдан иборат даъволарини даф этиш ҳам кун тартибидан тушган эмас. Айниқса, республикамиз, унинг ҳалол одамларига қасд қилган, то ҳозирга қадар, шу кеча-кундузгача қип-қизил туҳмат, бўҳтон, таҳқир ва ҳақоратлардан иборат уйдирмаларни тўқиб ётган ашаддий қони бузуқ Гдлян, Иванов, Жириновский сингари тунд шахслар билан бир бошлаб гаплашиб қўйиш зарурати ҳам бизнинг бу тилни астойдил урганмасак бўлмаслигини кўрсатиб турибди...

Турган гап, ҳар қандай эҳтиросларни бир чеккага йигиштириб, холисанлилоҳ айтиш керакки, лисоний таҳсил соҳасида у дарахтлар кесишиб кетди. Ортга қайтиш йўқ. Тарих гилдирагини орқага буриб бўлмайди. Ҳаётда, тафаккурда, қалбларда, тармоқланиб кетган ўқув режаларимизда рус тилининг, рус миллий маънавиятининг булутдай босиб ётганига чек қўйилмоқда... Русиёна ёт майлларнинг аста-секин яна кучга киришига йўл қўйиш керак эмас. Бир доно киши айтган экан: «Гурингнинг азоби шу бўлса, бизнинг қишлоқдан ҳеч ким келмайди». Эндиликда мустақил Ўзбекистон Республикасининг халқаро алоқалари, иқтисодий, сиёсий, илмий, маданий муносабатлари ой сайин эмас, кун сайин, соат сайин кенгайиб ва чуқурлашиб бормоқда. Биз эски ҳаёт тарзининг барча носоғлом, қоронги, мубҳам томонларини бусбутун рад этдик. Яхши тажрибаларни янги давр муҳитига мослаштириб, давом эттирмоқдамиз. Мен бутун иқтисодий, илмий-техникавий ва ижтимоий тараққиётда том маънода афсонавор муъжизаларни намоён этиётган Японияни ўз

кўзларим билан кўришни истайман. «Япон муъ-жизаси»нинг мағиз-мағизига кириб боришим учун япон тилини билишим даркор. «Оврупо Японияси» деб ном қозонган Финландия, унинг сон жиҳатдан кичик халқи яратаётган мислсиз, буюк ишларнинг сирини ичдан билиб олиш учун фин-угор тилларини урганишимга тўғри келади. Яна бир жумбоқ мени қаттиқ ўйлантиради. Иккинчи жаҳон урушида Германия мажақлаб ташланди. Япония зеру по бўлди. Собиқ СССР тўла галаба қозонди. Хуш? Америка паноҳидаги мазкур икки мағлуб давлат наинки хонавайрон бўлиш, ўзини тўла тиклаб олишга, балки оламшумул тараққиётга эришди. Гуё зафар қучган собиқ Советлар мамлакати эса тўла маънода ўтириб қолди ва парчаланиб кетди. Шундай бўлиши керак эди ва шундай бўлди. Албатта, ГФР билан Япониянинг жаҳон иқтисодиётида ва ҳамжамиятида ўзларига муносиб етакчи мавқеларни эгаллашига Қушма Штатларнинг марҳамати ҳамда чинакам ёрдами ниҳоятда салмоқли. Шу билан баробар, биринчи галда олмон ва япон халқларининг даҳоси, куч-қудрати, салоҳияти бениҳоя катта аҳамият касб этади. Бинобарин, мен олмон тилини ҳам билишим, билгандаям, бу халқнинг дилига чуқур кириб боришимни таъминлайдиган даражада уни эгаллашим зарур. Англия, Франция, Туркия, Италия, Испания, Жанубий Қурия, Миср, Саудия, Эрон, Покистон, Ҳиндистон, Хитой, Юнонистон, Индонезия, Малайзия, Сингапур ва ўзга мамлакатларнинг халқлари, уларнинг тиллари ҳақида ҳам шуни айтиш керак. Буёғи— Марказий Осиё, Қофқоз, Болтиқ бўйи, Украина халқларининг тиллари ҳақида ҳам гап шу. Тургунлик даврида «халқлар дўстлиги» ҳақида ҳаддан ташқари кўп гапирилди (газета тахламаларини йилма-йил варақлаб кўринг-а!..). Лекин барча халқларнинг жилови қизил марказнинг қулида эди ва қулоқ бошида «улуғ оға» турарди. Ҳамма ишлар унинг номидан, унинг иродаси билан қилинарди. Энди, ўз эркимни қўлга олгандан кейин, бундай ўйлаб қарасам, менда «улуғ оға»дан ташқари бошқа жуда кўп оға-иниларим ҳам бор экан... Турк, араб, форс, пушту халқларига дўстлик, ҳамкорлик қўлларини узатиш — қон-қардошлик, узоқ тарихий бирдамлик, муштарак дин, тил, тарих юзасидан; инглиз, олмон, франсуз тилларини билишга эҳтиёж замонавий илм-фан, техника, маданиятни урганиш, илгор

технологияга эга бўлиш, иқтисодийтимизга уша халқларнинг сармоя ётқизишлари, қўшма корхоналар ташкил этишларига эришиш, икки томонлама манфаатли иқтисодий, илмий-техникавий ҳамкорликни йўлга қўйиш юзасидан. Қолаверса, бу мамлакатларда ўзбек халқининг ўтмиш тарихи, адабиёти, маданиятига доир ниҳоятда бой, ранг-баранг манбалар, ашёлар, нодир қўлёзмалар сақланади. Уларни, яъни ўз мулкимизни қайтаришимиз, ўзлаштиришимиз учун уша роман-герман тилларини астойдил ўрганишимизга тўғри келади. Гарчи биринчи шахс — «мен» номидан гапираётган бўлсам-да, навқирон ватандошим, Сизни назарда тутаяпман. Мен қилишим мумкин бўлган ва қилишим мумкин бўлмаган ишларни ҳам қилиб бўлдим. Буёғи Сизнинг навбатингиз, азиз фарзандларим. Демочиманки, бир-бирига чирмашиб кетган мана шундай мураккаб миллий, лисоний-жўғрофий шароитда русийзабон яккаҳокимлиги ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмас. Бу қандайдир сиёсий инжиқлик эмас, балки мустақиллик даврининг иқтисодий, миллий, ижтимоий тараққиёти қонунияти тақозосидир.

Инсон ҳаётида, айниқса бизнинг кунларда хорижий тилларни билиш нақадар долзарб иш экани ҳеч кимда шубҳа тугдирмайди. Бу фақат хоҳиш-истак эмас, давр тақозоси. Чет элга чиқаётибсиз — хорижий тилни билишингиз керак. Ўзингизда бирон давлатнинг ажнабий мулкдорлари билан қўшма корхона очаяпсиз — хорижий тилни билиш керак. Фан ва техника янгиликларидан хабардор булишни истайсиз — яна хорижий тилни билиш керак. Тўғри, таржимон ёрдамга келиши ҳам мумкин. Бироқ ўзинг тил билганингга не етсин!

Шундоқликка шундоқ. Бироқ бундан ҳам зарур, бирламчи, устивор бир алоқа воситаси борки, бу ОНА ТИЛИДир. Бундай олганда, чет тилини билмай туриб ҳам яшаш мумкин. Аммо она тилидан хорижда яшаб бўлмайди. Қамровдор, энг зарур қоида ва талаб шулким, ҳар қандай хорижий тилни билиш она тили заминига ўрнатилмоғи керак. Зотан, бошқа халқнинг тилини эгаллаш чет элга кетиб ишлашгина эмас, балки ўз Ватанингга, ўз халқингга хизмат қилишинг учун зарур. Бас, она тили ҳар томонлама бирламчи аҳамиятга эга. Шундай экан, асосий тамойил (принцип): хорижий тилдан — она тилига эмас, аксинча,

она тилидан — хорижий тилга томон йуналтирилган булиши даркор. Аввал — хеш, сунг — дарвеш, дейдилар. Она тилидан махрум булиш — инсон учун огир мусибат. Бу ҳамма нарсадан махрум булди деган суз. Она тилидан махрум булиш — онадан ажраб қолишдан ҳам мудҳишроқ. Чунки ота-онанинг вафоти, начора, фарзандлар учун мерос. Бекорга айтмасалар керак: Ота-онанг улса улсин, ота-онангни кўрганлар улмасин, деб. Бинобарин, Сиз учун она тилининг барҳам топиши ватандан, эл-юртдан, қавм-қариндош, хеш-табор, ёр-дўстлардан бирваракай ажралиб қолиш билан баробар.

МЕН ЭМАСМАН МЕН — СЕНСИЗ

*Кўҳналиги дунё қадар,
Одам Атодан мерос.
Миллий гурурим,
Инсоний қадр,
Момо Ҳаводан
Тирик ёдгорлик.
Ўзлимдан қанчалик
Кетмайин бадар,
Осорул боқиямсан,
Эй она тилим!
Заминий оқанрабога,
Башар даҳосига,
Ва самовий қудратга
Ихлос.
Зоти шариф,
Аъмолим, маслагимсан,
Азалий ва абадий
Шону шарафим,
Кору боримсан,
Ажралмас ҳамроҳ,
Рухий мададкорим,
Пушти паноҳимсан,
Оҳим, ҳасратим,
Мен эмасман мен —
Сенсиз,
Битмас-туганмас
Кон,
Он ҳазрат
Она тилим,*

Она тилим.
Мен учун сен
Тилларнинг сараси,
Тафаккур кўкининг
Порлоқ ситораси.
Икки дил ораси
Қалбим пораси,
Белимнинг қуввати,
Кузим гавҳари,
Виждон жавҳари,
Юрак яраси,
Кўрар кузим,
Бийрон сўзим —
Она тилим.
Қуёш янглиг
Симирдим қониб
Она алласининг
Меҳри гиёсин.
Вужудимда, томирларимда
Оловдай ёниб
Оқар сенинг
Сеҳринг зиёси.
Қайноқ муҳаббатинг,
Оби ҳаётинг,
Куй бўлиб, қўшиқ бўлиб
«Чўли Ироқ», «Ушшоқ»,
«Баёт»инг
Сингди синиқ кўнглимга
Таҳ-батаҳ.
Сенинг багрингда
Яйради дилим.
Менинг қалбимда
Улғайдинг, тилим.
Мен сўзлар эканман
Ўз ўзбек тилимда,
Демак бор эканман
Эл қаторида,
Чугурлар эканман
Ўзбек тилимда,
Ярарканман ҳали
Халқим корига.
Яшайман тоабад
Сен борсан, тилим,
Ўзинг бахт-иқболим,

Менинг толейм.
Ун саккиз минг оламни
Яратган
Заррадан хуршиди хонага
Қадар,
Одамзод даҳосин
Ихтиёрига
Жамии жонзотни
Қаратган,
Инсоннинг азиз бошига
Ёғдириб оби кавсар,
Илоҳий нур,
Сийм,
Зар
Таратган,
Лойдан қорилган танимни
Иймон, жон билан
Безатган —
Ўзингсан,
Эй Халлоқи олам.
Биру Борим,
Раҳмонир Раҳим,
Ҳамду сано сенга
Худованди Карим.
Айладинг бандангни
Жудо ҳайвондин,
Ато этдинг унга
Тафаккур,
Забон,
Таъзим келтирай бажо
Саждага қуйиб бошимни,
Дегайман
Таҳсин, тасанно,
Келтириб иймон,
Шукроналар айтаман
Тангри таоло, сенга —
Она тилимда.
Аё Гайбуллоҳ,
Ҳарчад таърифласанг оз
Она тилинг кароматини.
Зеҳнинг сафарбар эт,
Топ гапга қалов,
Булиб қолсин
Ҳар сўзинг

*Мумтоз
Эл-юртингни магар
Қилолсанг эъзо.
Зеро,
Сен заррасан,
У бир Хуршиди
Жаҳон,
Сен учқунсан,
У абадий
Ёнувчи
Олов.*

«Рашаҳот айнул ҳаёт» муаллифи Сафий Умар Шайх ҳақида Хожа Аҳрори валий тилидан муҳим бир гапни ёзиб олган экан: «Шайх Умар ўзларининг фарзандлари Хованд Тоҳурга айтур эрдиларким, ё Тоҳур, мулло бўлма, шайх бўлма, сўфий бўлма, бу бўлма, у бўлма, мусулмон бўлгил» (Иззат Султоннинг «Баҳовуддин Нақшбанд абадияти» рисоласидан). Биз ҳам Сиз азиз фарзандларга десак бўладиким: ё толибул илмлар! Муҳандис бўлманг, муаллим бўлманг, приват-доцент бўлманг, профессор бўлманг, ҳоким бўлманг, бу бўлманг, у бўлманг, Одам бўлинг!»

Мен ҳар йили биринчи сабоқда ўз студентларимдан сурайман:

— Илмий, диний, бадий, публицистик асарларни ўқийсизларми?

Улар кундалик дарслар ҳаддан ташқари кўплиги, ўзларидан ортмаётганликларини, китоб мутолаасига вақт етишмаётганидан шиква-шикоят қилиб, чувиллашиб кетади... Мен уларга шундай бир воқеани сўзлаб бераман. Университетда беш йил давомида атиги бир фандан тўрт баҳо олганман. У ҳам бўлса жаҳон адабиётидан. Домламиз профессор Раҳим Муқим, асосий назарий сабоқдан ташқари, 78 номдаги бадий асарларни ўқишни қаттиқ тайинлаган эди. Камина 75 та ишни ўқиб, мазмунини бир неча катта дафтарга номма-ном ёзганимга қарамай, «яхши» баҳо қўйган. Бунинг оқибатида мен тўртинчи босқичга утаётганимда махсус имтиёзли стипендиядан маҳрум бўлганман. Узоқ вақтларгача домладан хафа бўлиб юрдим. Чунки оилали бўлганим боис маошим камайиб, рўзгор тебратишда қийналиб қолганман. Нафсиламр, ўша домла тўғри иш қилган деб ҳисоблайман. Негаки, маърузачи жиддий талаб қилмаса, талабалар

фақат дарс билан чекланиб, бошқа китоб уқимай кўяди.

Алқисса, сўроқларни такрорлайверганимдан сўнг маълум бўладики, улар, ҳар қалай, баъзи бир нарсаларни ўқишган. Ул ҳам бўлса ғарб ва рус адабиётидан.

— Хуш, боринги, Чингиз Айтматовнинг қайси асарларини ўқигансиз?

— «Жамила»... «Манқурт»...

— Шундай романи борми Айтматовнинг? Хуш, ўзбек адабиётидан-чи?

— «Қутлуг қон», «Кукан батрак»...

— Ахир, Сизлар филология факултетининг студентларисиз-ку. Буёғи қандоқ бўлди?

Бошлар қуйи солинган.

— Қуръони Карим, Ҳадиси Шарифларни ўқигандирсиз, ҳойнаҳой?

Сукут.

— «Хамса», «Бобурнома», «Девони Машраб», «Те-мур тузуклари», «Қутадгу билиг», «Девону луготит турк», «Шажараи турк», «Зичи Кўрағони», «Таҳқиқи молил ҳинд», «Зафарнома», «Шоҳнома»... Шуларни ким мутолаа қилган?

Бир киши қўл кўтаради ва мени чалғитмоқчи бўлади.

— Домлажон, мен «Бобурнома»дан пича ўқий бошлаган эдим, лекин мутлақо ҳеч нарса тушунмадим. Тили оғир экан. Умуман мумтоз адабиётни тушуниш қийин.

— «Навойий асарлари лугати»га ва бошқа лугатларга қарамадингизми?

— Йуқ.

— Эҳ, азамат шогирдларим-а, Сиз бу ерда қандай ишлар билан банд бўлаяпсиз ўзи! Дарс еми, дарсхўр, дарспарастмиз денглар. Ундай бўлса, Абурайҳон Берунийнинг ўзлари тирилиб келиб ўқир эканлар-да, а, ўзларининг китобларини?.. Ахир, бу бизнинг, бутун арабу ажам, туркий халқларнинг фаҳри-ку. «Ҳиндистон» — кўзга суртиб ўқиладиган қомусий асар. Абурайҳондай улкан туркий олим... муаззам Ҳиндистон кишвари тарихини — араб тилида ёзганлар. Бир тасаввур қилиб кўринг-а инсон даҳосининг нечоғлиқ улуглигини! Ўзбек ва рус шарқшунос олимлари не ҳасратда бу китобни икки тилга таржима қилиб чоп эттирганлар. Сизлар учун, афандилар. Тушунсангиз-

чи. Бундай муқаддас асарларни жон-дилингиз билан ўқимасликка қандай маънавий ҳаққингиз бор, азизларим? Уят эмасми? Мазкур китоблар манови ўзимизнинг кутубхоналарда чанг босиб ётибди. «Нега бизнинг кўз нурумиз билан ёзган нарсаларимизни бутун дунё афкор оммаси ўқияптию, ўз авлодларимиз бу қадар бефарқ, лоқайд, карахт?» деб шикоят қилишяпти улар Сизлардан.

Бирингиз айтишга журъат этдингиз, «Бобурнома»ни тушунмайман деб. Агар шу сўзларингизни Мирзо Бобур эшитиб қолсалар қандай бўлади, а?! «Кўзим қурсин сени кўргунча бундоқ!»—демайдиларми? «Бобурнома» беназир қомусий асар. Ҳар бир ўзбекнинг хонадониди, китоб жавонидагина эмас, ёзув столининг устида, қалбининг турида доимий туриши лозим бўлган дил изҳори. Юрак қони билан ёзилган асар. Ўзбекнинг ўзбеклиги қоладими агар у «Бобурнома»ни билмаса. Таъбир жоиз бўлса, бу миллатнома-китоб! Бу ерда турли минтақалар ва мамлакатлар — Мовароуннаҳр, Афғонистон, Ҳиндистон, Покистон жамулжам. Унда тарих, ҳарбий иш, жўгрофия, давлатчилик, шажаралар ва сулоалар, қадимшунослик, дин, этнография, руҳшунослик (психология), спорт, маъданшунослик, тилшунослик, ёзув тарихи, атамашунослик, фольклор, ёзма адабиёт, услубиёт ва бошқа куп соҳаларга оид ноёб маълумотлар куплаб берилган. Китоб асрлар давомида инглиз, фаранг, олмон, ҳолланд, турк, форс, рус тилларига таржима қилиниб, авлоддан-авлодга, қўлдан-қўлга ўтиб, қайта-қайта нашр этиб келинмоқда... Интиҳойи галат: фаранги киши, инглиз, олмонлар уни тушунади, биз — валломат ворислар, уни тушунмаймиз, деб айтишга журъат этамиз. Баракалла, буталарим. Шу йўсинда давом этаверинглар!..

Кулишади.

Мен булсам ич-ичимдан йиглайман.

Отларинг учсин сенинг инсонни, миллатни ўз-ўзига ёт хилқатга айлантирган шовинизм, турғунлик. Марг манқуртчилик фалсафасига!

Эй, қобил фарзанди аржуманд, илоё Сизни ёмон кўздан, ногаҳон ажал, бало-қазолардан, бевақт улим ва тухматлардан ўз паноҳида асрасин. Олий мактаб бағрига қўйган биринчи қадамингиз қутлуг бўлсин. Талабалик даврингизга ва бутун умрингизга файзу баракот ато этсин. Аллоҳ таолодан яхшиликлар ти-

ланг, аммо ўзингиз ҳам ўзингизни Ҳақ йулида тўғри бошқаринг.

4 - фасл

БИРИНЧИ САБОҚ

Бизнинг одамларга жуда раҳмим келади. Буёғи каллаи саҳардан то қоқ тунгача елиб-югуради. Сарбозорга чиқиб, ўзига сездирмай, ўнта одамни кузатинг. Кўпчилиги уч маҳал овқат емайди. Куни билан тановул қилмай, туз тотмай, ҳаллослаб, тили осилиб чопгани-чопган. Ўҳ, ўзбекнинг жонига тўзим берсина! Ўзини, соғлигини ўйламайди. Бола-чақа ташвишида ёнади. Ҳар битта боласини тишида катта қилади! Дунёда бизнинг одамларчалик болажон халқни топиш қийин. Фидойи, заҳматкаш, меҳрибон ва меҳмондўст халқ бизнинг халқимиз. Айни вақтда ёш авлодга энг... бепарво халқ ҳам биз бўламиз.

Ҳар миллат ўз одамларининг тақдирини ўйлаши керак. Томчида қуёш акс этгани сингари, алоҳида олинган ҳар бир шахсда миллат яшайди. Шахснинг уй-фикрлари, хатти-ҳаракатлари, қилаётган ишлари, қилиқлари, юриш-туриши, ҳатто қандай кулиши, изтироб чекиши, йиғлашига қараб унинг қандай миллатга мансублигини бехато айтиб берса бўлади. Айни вақтда ўзини ҳурмат қиладиган, комил инсон деб билладиган ҳар бир шахс миллатни ўйлаши, унинг тақдири, равнақи, келажаги ҳақида қайғуриши лозим. Олайлик, мен ҳар гал Мирзо Улуғбек номидаги Тошкент давлат дорилфунунида биринчи дарсимни, илк сабоқни шундай бошлайман:

— Сиз билан биз ўзбекмиз. Ота-боболаримиз, етти пуштимиз ўзбек булган. Ҳали «ўзбек» деган сўз дунёга келишидан илгари, кейинчалик, эл-юртимизга шундай ном берилган кезларда ҳам, ҳатто ўзбекларни ўзининг ганими деб билган баъзи улуғ инсонлар, шоҳлар, амирлар, султонлар, лашкарбошилар, не бир донишмандлар ҳам... ўзбек бўлишган. Бу улуғ алломаларнинг номи билан халқимиз фахрланади. Мен, катта-кичиклигидан қатъий назар, жаҳондаги барча миллатларни ҳурмат қиламан. Одатда, шахс миллат танламайди. Шахсни миллат туғади. Бас, биз, ҳар биримиз

Аллоҳ таолонинг иродаси ва марҳамати билан дунёга келганмиз. Бизни тугдирган ва туққан ота-онамизни қанчалик севсак, ўзимиз мансуб бўлган миллатимизни ҳам шунчалик ардоқлашга тегишимиз. Ўз миллатини, унинг шаън-шавкати, салоҳияти ва қадриятларини оёқости қилган, унинг дардига малҳам бўла олмайдиган киши қандай мавжудот бўлса бордир, аммо инсон эмас. Сиз ўзбексиз ва, аввало, шу билан бахтлисиз...

Сунгра мулоҳазаларимни давом эттириб, асосий муддаога кучаман.

— Ўзбек деган номни ифтихор-ла ўзингизда «ташинг». «Миллатинг нима?» деб сўрасалар, «Ўзбек!» деб айтишдан уялманг. Аммо... яҳудий бўлинг.

Гап шу ерга келганда, тингловчиларим портлаб кетади.

— Бу гапда мантиқ йўқ-ку, домла. «Ўзбек бўлинг... Аммо яҳудий бўлинг»? Буни қандай тушунса бўлади?

Сунгра мен шавкатли миллатимизнинг, халқимиз, эл-улусимизнинг оёгини кишанлаб турган, унинг ўзига муносиб бир тарзда кенг қанот ёзишига монелик қилаётган нуқсонлар, қусурлар, баъзан айнан одамохунлиги, мислсиз бағри кенглиги, қўли қадоқлиги, меҳмоннавозлиги ва бўлак инсоний фазилатларидан келиб чиқаётган... камчиликларидан куйиб-пишиб гапираман. Мана, дейман... Сиз (талабалардан бирига ишора қиламан). Отангиз ким бўлиб ишлайди? Ҳа фалончи. Онангиз? Уй бекаси. Оилангизда нечта фарзанд бор? Дейлик, еттига. Хуш. Оилангизнинг даромади?.. Ва ҳоказо. Инчунин, Сиз мусиқа чалишни биласизми? Мабодо танбур чертмайсизми ёки пианино чалмайсизми? Йўқ. Шоҳмот уйнашга қалайсиз? Йўқ. Шашка уйнайман унча-бунча дейсизми? Шунисига ҳам шукур. Спортнинг қайси тури билан шугулланасиз? Футбол? Кураш? Гимнастика? Теннис? Самбо? Чавандозлик? Чанги? Турниқда неча марта гавдангизни кутара оласиз?.. Хуллас, деярли ҳамма саволларга — ҳол. Ана холос! Энди — Сиз (бошқасига бармогимни ниқтайман). Таржимаи ҳолга доир уша таниш оилавий суроқлар: ота-она, касб-кор, даромад манбаи, рўзгорнинг катта-кичиклиги ва ҳоказо тафсилотлар... Ўзбекчадан бошқа қайси тилларни биласиз? Хорижий тилларни назарда тутаман. Лаббай? Ўрисчани? Яхши. Яна? Елка қисилиб, жим қолинади. Арабча? Инглизча? Форсча? Олмонча? Фран-

сузча? Балки япон тилини биларсиз? Қаёқда! Муסיқа чалишдан хабарингиз борми? Ашулахонликка қалайсиз? Лоақал хиргойи қиларсиз? Дарвоқе, хиргойи нима, биласизми? Катта ашулани-чи? Билмайсиз? Ие. Лаббай? Ашуланинг ҳам «катта»-«кичиги» бўладими, дейсизми? Ҳиҳ! Балким яхшигина рассомдирсиз? Театрга тушиб турасизми? Кинога-чи? Нима? Вақт зиқ? А-ҳа. Лаббай, телевизор кураман дейсизми? Пазандаликка тобингиз қалай? Айтайлик, палов пишириш, нон ёпиш, қандолатчилик қўлингиздан келар? Нишолда ёки новвот қилишни биладиган киши борми орангизда? Қарасам, ёш асаблар таранглашаётгандай. Ваъзиятни бироз юмшатаман. Сиз, ҳув бешинчи қаторда утирган йигит, дейман бировига. Маъноли кулиб турибсиз... Ҳойнаҳой, «домла алланарсаларга шама қилаётибди», деб уйлаяпсиз, шундайми? (Ҳамма кулади. Ўзим ҳам «артислик» қилиб, тингловчиларнинг қувноқ кайфиятини қўллаб-қувватлашиб юбораман. Яна жиддий қиёфага кираман-да, сўроқларни тўхтаб қолган жойидан давом эттираман.) Сигир соғиб курганмисиз? Сигир соғиш аёлларнинг иши дейсизми? Аҳлан ва саҳлан (Марҳабо!)... Ўнтадан туққизта сўроқ (агар ҳаммаси бўлмаса ҳам) жавобсиз қолади.

Тарс ёриламан. Хуш, нимани биласиз ўзи, буталарим? Биров ёпган нонни ейиш, биров айтган қушиқни тинглаш, биров соққан сутни ичиш ҳар кимнинг қулидан келади. Ўзларидан сурасак?..

Хув анови, бурчақда кўзларини яшириб утирган бир кизгинага мурожаат этаман. Хуш, Сиз қаерликсиз? Ҳа, Тошкент шаҳриданман. Навбатдаги саволларни кутмасданоқ гапни илиб кетади: роял чалишни биларкан. Унча-бунча расм чизаркан. Кашта тикаркан. Матбуотда бир-иккита шеъри ҳам чиқибди. Тан дирда нон ёпа оларкан. Дилим ёришиб кетади. Офарин. Дадангиз ким бўлиб ишлайдилар? Шу ерда, Тошкент техника дорилфунунида Ўзбекистон тарихидан дарс берадилар. Ҳай-ҳай! Ойингиз-чи? Аям табиб ва экстрасенс. Бемор кишиларни даволайдилар. Ў, ноёб мутахассис чиқиб қолдилар-ку. Маълум бўладики, ўзлари олий маълумотли духтир эканлар. Психотерапевт. Хайрият-е, дейман, узимча мамнун бўлиб. Дарвоқе, тожик ва усмонли турк тилларини унча-мунча биларкан. Қайси маҳаллада турасизлар? А, Ависена кўчасида? Галат... «Ависена» ким ёки нима ўзи? Билмадим. Дадангиз ёки аянгиздан сўрамаганмисиз?

Сўраганман. Билишмас экан. Бу нима эканини кўчамизда ёшу қари ҳеч ким билмайди: нафақат Ўзбекистон ёки Марказий Осиё, балки Ўрта ва Яқин Шарқ, алахусус, бутун Шарқ, Оврупо ва Осиё, ҳатто Амриқо ва Австралия қитъаларида донги чиққан, боринги, дунё яхши танийдиган ўзимизнинг улуг аломайи шайхур раис, улкан табиб, қиёси йўқ мутафаккир ва мутафаннин олим Абу Али ибн Синонинг табаррук номлари бу! Оврупода ул зотни қандай атайдилар, биласизларми? Ўша қизнинг ўзи жавоб беради: Авиценна. Баракалла. Бор экансизу! Ана шу урисча талаффуз ва ёзувда — «Авиценна». Латин ёзуви ва талаффузида эса — «Ависена» бўлади. Мени ҳайрон қолдираётган нарса Тошкентнинг бир кўчасига шундай ном қўйилгани эмас, балки Ибн Сино бобомизнинг исм-шарифлари ул зоти пок таваллуд топган ўзимизнинг Бухоройи шарифдан эмас, балки, нечук тақдир ила узоқ Овруподан, латинча талаффузда кириб келганидир! Фараз қилинг: агар ҳозирги Юнонистоннинг Афина шаҳридаги кўчалардан бирига... «Афлотун» деган ном берилса, бу ким эканини ҳозирги греклар қаёқдан ҳам билсин. Улар Платонни билишади. Бу улуг ҳақимни Шарқда, биз туркийларда (ўзбекларда ҳам) арабча алфозда «Афлотун» аташларидан улар беҳабар бўлиши ажабланарли эмас.

Мени тинглаётганлардан бири, ниҳоят, «ўзини кўрсатмоқчи» бўлади. Тош кўтариш, кураш тушиш, кўпқари бизнинг ишимизмикин, домлайи киром? Мана, махсус Бадан тарбия институти, ҳарбий мактаблар, ҳарбий академия бор... Ҳим. Яна бири тилга киради: ашулаҳонлик, дойрасозлик, рубоб чалишга, сурат чизишга Консерватория, Театр-рассомчилик олий билимгоҳи, махсус билим юртлари бор... Уларни ўша ерда ўқитадилар. Шундайми? Ҳим! Тагин бирови ўтирган жойида луқма ташлаган бўлади: нон ёпиш, ош дамлаш, сигир соғиш ҳам иш бўлибдими! Ўзлари саводсиз бўлсалар-да, мана бизнинг бувимиз дундирадилар-да бу ишларни... Ҳим!!

Ундай бўлса, тақсирлар, Сизлар билан ҳеч қачон умумий тил топа олмас эканмиз. Хуш, қани айтингчи, дунёвий спорт турларидан ва мислсиз санъат бўлмиш шоҳмот Ҳиндистон, Эрон ёки Марказий Осиёда кашф қилинган, деб ҳисобланади. Не ажабким, бу гузал ақлий спорт турини бизнинг аجدодларимиз, ота-боболаримиз кашф этишган бўлса-да, би-

ронта жаҳон чемпиони булганми? Йўқ. Жаҳон совриндорлари нари турсин, юзлаб гроссмейстерлар орасида биронта ўзбек ёки турк, тожик ёки афгон, татар ёки озарий йўқ. Ҳеч кимга сир эмас: яҳудийлар биринчи ўринда! Унтадан тўққизта гроссмейстер—яҳудий, агар хато қилмасам. Сизнинг мантиқингизга кўра, қачон Тошкент Баданшунослик институтидан жаҳон чемпиони чиқишини кутиб ўтиришимиз керак экан-да? (Жамоа кулади, мен хомуш тортаман). Мамлакатимизнинг жанубий чегараларини, келажаги буюк давлат Ўзбекистонни қачонгача шимол аскарлари келиб «қуриқлашиб» беради? Ҳарбий иш деса аксарият ёшларимиз дағ-дағ титрайди. Йе! Ким айтади бизни Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Заҳриддин Муҳаммад Бобур-ғозий, Ҳусайн Бойқаро, Шайбонийхон, Паҳлавон Маҳмуд, номлари бутун дунёни титратган машҳур фотиҳ, жаҳонгир, саркарда, довюрак мутафаккирларнинг ворислари деб. Маршал ҳақида гапирмайман. Собир Раҳимовдан ўзга, ўзбекдан нечта жанговар генерал бор? Уларнинг, лоақал, номларини биласизми?.. Мақтаниш, аравани шалдиратиб қуруқ олиб қочишга бўлса суягимиз йўқ. Нон-ош бувимларнинг бўйнида, деди кимдир. Қуллуқ. Аксинча булиши керак эмасми? Сиз бувингизнинг бўйнида ўтирибсиз. Фалокат шунда-да. Ўзингиз буви бўлганда кимнинг бўйнида турасиз? Фикрингиз палағда. Шунинг учун дейманки: ўзбек бўлинг ва яҳудий бўлинг. Алҳамдулиллоҳ, муслим ва муслималармиз. Аллоҳга шукур, туркий қавм, ўзбекмиз. Аммо бу кифоя эмас. Бутун биз, дини, ирқи, миллатидан қатъий назар, дунёнинг барча илғор халқларидан ўрганишимиз, ўзимизга керак бўлган нарсаларни улардан олишимиз даркор. Масалан, дунё фани, техникаси, санъат, спорт, тил билгичлик, савдо-сотиқ ва молиявий сиёсатда уларнинг олди-га тушадигани кам. Илло, ота-онангиз не ҳасратда Сизларни бу ерда ўқитиб ётганининг боиси не? Яҳудий даставвал нима қилади? Бола тарбиясига жуда катта эътибор билан қарайди. Емаса емас, ичмаса ичмас, киймаса киймас (ваҳоланки, ейишни ҳам, ичишни ҳам, кийинишни ҳам жойига қўяди!..), бола-си — ўтил-қизини тарбиялайди. Сир эмас: ўзига, динига мустаҳкам. Қорни тўқ, уст-боши бут булишини таъминлайди. Соғлом қилиб ўстиради. Биринчи галда керакли тилларни ўргатади. Муסיқавийликка алоҳида

диққат қилади. Ана ундан кейин — спорт. Ёнидан қушимча харажат қилиб бўлса ҳамки, фан асосларини, аввало, табиий-риезион ҳамда техника фанларини эгаллашига қушиш қилади. Ўз ҳақ-ҳуқуқини яхши танийдиган қилади фарзандини. Эшиқдан қувилса, тешиқдан киради... Қўргонни эгаллайди. Яна бир муҳим фазилати: бу аҳил миллат. Ўз дин-диёнатига садоқатли. Яҳудийдан қашшоқ, тиламчи-гадо чиқишига асло тоқат қилолмайди. Буни бутун миллатга иснод деб тушунади. Арзимаган нарса учун ўз қавмини сотмайди. Ҳа! Умрида бир-бирини кўрмаган икки жухуд бир-бирини бир чақирим масофадан туриб танийди. Исидан! Табиий, уларда ҳам, ўзларича, олий ва паст ирқлар бор. Лекин муомала ва оқибатда энг паст жухуд ҳам улар учун бошқа миллат кишиларига қараганда устун ҳисобланади. Уларни ҳеч ким «миллатчи» демайди. Эҳтимол, минг йиллар давомида узининг тубжой ватани бўлмай келганиданми ёки бошқа сабабдан, улар ҳар қандай миллатни ичдан емирадиган маҳаллийчилик илатидан батамом холи. Бу гапларни айтишим уларни қандайдир олий ирқ, мумтоз миллат деб билишимдан ҳам эмас (ҳар бир миллатнинг ўз биллурий хислатларию, нуқсонлари, қусурлари бўлади, бундан яҳудолар ҳам холи эмас). Айни шундай фазилатларни мен ўз миллатимизда ҳам кўришни жуда-жуда истардим.

Инглизлар билан финлар, фаранглар билан араблар, олмонлар билан турклар, японлар билан афгонлар, испанлар билан италянлар, руслар, лотишлар ва бошқа миллатлардан ҳам ўрганадиган нарсаларимиз жуда-жуда кўп. Шак-шубҳасиз, ўзбекнинг ҳам жаҳон халқларининг инсоний-миллий хазинасига инъом этишга арзигулик (бағри кенглик, саховатпешалик, меҳнатсеварлик, тўгрисўзлик, ялангтўшлик...) ажойиб-гаройиб сифатлари мўл.

Ўзбекистон — келажаги буюк давлат деб шоён қилган эканмиз, бу келажакни таъминлайдиган, уни чинакам буюк қиладиган омиллар нималардан иборат? Бу бир карра буюклик шоҳсупасига олиб чиққан муаззам, салмоқдор тарихга эга бўлганимиз.

Аммо тарих бу тарих. Фақат жаноби тарихнинг ўзи билангина яшаб бўлмайди. Агар у ҳар қанча шуқуҳли, долзарб, бой ва кўҳна бўлган тақдирда ҳам. Кеча еган овқатингиз билан бугун тўқ юролмайсизку. Тарих шу вақтда тарихки, у бугунга хизмат қилса.

Менга, афандилар, таъбир жоиз бўлса, бугунги тарих, жонли тарих, ҳаракатдаги тарих, менинг эртанги кунимни чарогон қиладиган тарих керак. Ҳадеб бой ўтмишимизни пеш қилавермай, уша ўтган кунларимизга содиқ бўлиб қолган ҳолда, бугун ўзимиз, ўз қўлимиз билан ўз тарихимизни яратишимиз даркор. Агар аждодларимизнинг руҳи шод бўлсин десак. Акс ҳолда, тарих бизнинг устимиздан кулади. Бу эса фожеа. Қарамайсизми, айтарли тарихга эга бўлмаган халқлар бугун чинакам тарихий ишларни бунёд қилаётибди. Башарти, бой ўтмиш меросимиз, ноёб осор-атиқаларимиз бугун бизнинг юксалишимизга халақит қилса, ундан парҳез қилиб турайлик. Мен бу билан минг йиллик тарихимизни унутишга чақираётганим йўқ. Аксинча, уни бойитишга, янада инсонийроқ, янада мазмундор, гўзал, мусаффо қилишга даъват этаётиман, азиз ёш биродарларим. Бой тарихимизни янада бойроқ, янада тарихийроқ қилишга чақираётиман. Бу эса Сизнинг қўлингизда.

Албатта, дарё бир марта оққан ўзанидан яна оқади... Оққанда ҳам қудратли куч ва салдам билан тўлиб-тошиб оқади, иншооллоҳ. Мамлакатнинг жуғрофий мавқеи (Марказий Осиёнинг қоқ маркази бўлиб турганлиги), катта табиий бойликлари ҳам бунга далил бўла олади. Айниқса, халқининг салоҳияти, тинчликсеварлиги, узаро фуқаровий ҳамда миллий тотувликка мойиллиги, атроф билан яхши қўшничилик муносабатлари ўрната олгани, феъли кенглиги, бағри бутлиги, иймони басаломат экани, ҳалоллиги ва нияти тўғрилиги ҳам шундан далолат беради. Минг йиллар мобайнида аждодлари кўриб-кечириб келган халқ бу. Катта табиий ва ижтимоий имкониятларга эга бўлган эл-юрт. Бари тўғри. Бироқ имконият, ўз номи ўзи билан, имконият. Бор-йўғи. Қулай фурсат етилмаса, имконият амалга ошмай қолиши ҳам мумкин. Ёки, аксинча, айтарли табиий бойликларга эга бўлмай туриб, мамлакат кўтарилиб кетиши ҳам ҳеч гапмас. Айтишлик, шўровий воқелик шароитида халқимизнинг миллий салоҳиятини таъминловчи иддизлар қирқиб қуйилди. У бошқа эл-юртларга, шимолга бусбутун қарам бўлиб қолди. Уни юксакликларга олиб чиқадиган қанотлари қайрилди. Биз ўзимизни ҳар қанча «хур», «эркин», «тенглар ичра тенг» деб атаган бўлмайлик, том маънода мустамлака эдик, холос. Мабодо, чиндан ҳам, бошқа республикалар ичра бирон

нарасада «тенг» бўлсак, ҳуқуқсизликда, эрксизликда тенг эдик. Дейлик, Японияда бунинг томонан акси содир бўлди. Уруш талафотлари ва урушдан кейинги огир асоратлардан узини унглаб, Америка ҳамда Гарб оламининг катта ёрдами, тутган тутими, ўз халқининг гайрат-шижоати натижасида узини тиклаб, жаҳондаги энг кучли етгита давлат қаторидан узига тўла муносиб уринни эгаллади.

Лол қоласан киши. Японларнинг табиий-жугрофий ҳолати ниҳоятда ноқулай. Бизники сингари хилма-хил қазилма бойликларга эга эмас. Даҳшатли зилзилалар худди шу ерда бўлиб туради. Хуллас, табиат уларни ҳар томонлама қисиб қўйган. Тамомий хомашёни четдан ташиб келтиради. Ман-ман деган бошқа халқ уларнинг шароитида ҳатто қорни тўйиб нон ейиши ҳам маҳол. Шу билан баробар, бутун Осиё қитғасида ва жаҳонда Япония ўз хўжалиги, фани, техникаси, маданиятини беқиёс даражада ривожлантирган. Япон кишилари ман-машлик нималигини билмайди. Беланчақда ётган гўдагининг қулогига қуяди: сен япон фарзандисан; сенда табиий бойликлар йўқ; доимий таҳлика огушида яшашга маҳкум этилгансан; ночорсан; худо асрасин сени; бахтингни ўз қўлинг билан яратасан; шундай шафқатсиз ҳаётга ўзингни тайёрла!

Ўзбекистоннинг, ўз ўтмиши сингари, келажаги буюк давлатга айланиши учун бугун амалга оширилаётган бир қанча ишлар кишини хурсанд қилади. Булар: кексаларга яхши муруват кўрсатилиши баробарида, ёш авлод тарбиясига алоҳида гамхурлик қилинаётгани. Ёш истеъодларга кенг йўл очилаётгани. Хорижий мамлакатларга бориб ўқиш, ўрганишнинг ҳар томонлама рағбатлантирилаётгани. Иқтисодий-хўжалик, илмий-техникавий, аграр ва молиявий соҳалардаги қайноқ фаолиятларни айтмай қўя қолай. Бутун мамлакат бемисл улкан қурилиш майдонига айланди. Таълим-тарбия, билим, маънавият ишларини яхшилаш соҳасида тагинам бир қанча тадбирларни амалга ошириш зарур, деб уйлайман. Чунончи, энг сертармоқ маориф хўжалигининг барча йўналишларини (болалар боқчасидан — мактабгача...) тубдан қайта қуриш керак. Олий таълим соҳаси ҳам худди шундай қайта қуришга муҳтож. Барча ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмаларнинг мундарижасини ҳам, мазмунини ҳам синчковлик билан қайта кўриб чиқиш лозим. Соғлом ва чуқур мил-

лийлаштириш майлига кенг йул очилиши даркор. Зеро, эркин ҳаётга юзланган фуқаро кечаги ҳуқуқсизлик, қуллик, мутеълик, гунгалак ҳолат мафкурасини ўзида, онгида ва аъмолида минбаъд «ташмаслиги» керак.

Мен бутун мамлакат буйлаб чинакам илмий-техникавий тафаккурнинг яратилиши, барқ уриб ривожланиши ва чуқурлашувини жон-дилим билан орзу қиламан. Замонавий-саводхон техниклар, муҳандислар, конструкторлар, алоқачилар, компьютерсозлар, учувчилар, фазогирлар (космонавтлар) , йул қурувчилари ва бошқа юзлаб касб-ихтисос эгалари даставвал ўзимизнинг қора кўзлардан бўлишини хоҳиш этаман. Бунинг учун мамлакатнинг барча шаҳар, туман, қишлоқларини ёш техниклар клублари, муҳандислар уюшмалари, ҳунармандчилик тўғарақлари, қўшма корхоналар қошида ёш-ялангларга ҳунар ургатувчи махсус бўлим ва лабораториялар ишлаб туришини кўргим келади.

5 - фасл

ИБРАТ

Сиз омадди, билимли йигит ва қизлар экансизки, бугун ўзингиз орзу қилган университет, академия ёки институтга, ўрта махсус билим юртига ёхуд ҳунар техникумига ўқишга кирдингиз. Ажабмас, шаҳарни ҳам — бу хоҳ Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч, Гулистон, Наманган ё бўлмаса Париж, Берлин, Лондон, Братислава, Қоҳира, Истанбул бўлсин... — биринчи марта кўриб тургандирсиз. Ота-она, қариндош, хешу таборнинг бевосита ҳомийлигидан чиқиб, мустақил яшаш ҳуқуқини қўлга киритдингиз. Бу шаҳарни ўзингиз учун биринчи марта кашф этаётибсиз. Шаҳар ҳам Сизга ҳайрат-ла боқиб турибди. Турган гап, жойига қараб, бу ерда одамлар ҳам бошқача. Урф-одат, таомил, муомала-муносабатларда ўзгачалик бор. Аллақандай «галатироқ». Яхши одамлар кўп. Унда-бунда бўлса-да, нияти бузуқ, фирибгар, ахлоқсиз шахслар ҳам учраб туради. Начора. Элчилик-юртчилик. Сизда ҳали ҳаёт тажрибаси йўқ. Балким табиа-

тан буш-баёв, ишонувчан, эрка ёки раҳмдил одамсиз. Шу боис кимлар учундир лақиллатиш, алдаш, чув туширишга жуда қулай «материалсиз». Кузингизни очинг, ҳушёр тортинг. Не-не донолар ҳам гоҳи пайтларда емаган сомсага пул тўлаб қоладилар. Сиз ҳали ким булибсиз! Йўғ-ей, барчага бирдай шубҳа-гумон билан қаранг, демоқчи эмасман. Лекин узингизга ва атрофга эҳтиёт бўлиш ҳеч қачон зиён қилмайди. Ёмон кўзлардан асрасин.

Ҳамма вақт азал-азалдан дунёнинг энг оқилу доно инсонларини банд қилиб келган ўтли, дардчил бир савол қаршингизда кўндаланг бўлиб турсин: «Нима қилмоқ керак?»

Зинҳор-базинҳор, Саъдиевнинг ишини қила кўрманг. Қайси Саъдиев дейсизми?

Бир вақтлар улфатлар билан шоҳмот ўйнаганимизда, тахта устида, 64 катакда ўта чигал, зиддиятли ваъзият юзага келар экан, бир қалин дўстим хиёл ўланиб, «а-ҳа, шундай ҳолатда Саъдиев нима қиларди?» деб қўярди. Бу гапни тез-тез такрорлаб турарди у. Бир куни сўрадим:

— Саъдиев деган одам ким ўзи, тақсир? Ҳойнаҳой, ўткир шоҳмотчи бўлсалар керак, а?

У маза қилиб кулди ва айтиб берди: ҳар гал ўйин чогида жуда огир муаммо юз берганида, қандай юриш қилишга қийналар экан, нақ ярим соат ўйлаб-ўйлаб, айни ўша ҳолатда қилиш мумкин булган... энг қўпол хатони қилиб қўяркан!..

Яхшилардан ибрат олинг. Ахлоқ, маънавий ҳаётнинг негизи ибрат. Ёмонлардан ҳам урганинг: улар қилган ишларни қилманг. Бу ҳам сабоқ. Нияти бузуқ кишиларнинг даврасига тушиб қолишдан эҳтиёт бўлинг. Қозонга ёндошсанг қораси юқар, ёмонга ёндошсанг балоси юқар, деб бежиз айтмайдилар. Яна бир яхши гап бор: Сен менга дўстинг кимлигини айт, мен сенга ўзинг кимлигингни айтаман. Демак, дўст топишни билинг. Бу, бир ҳисобда, жуда қийин иш. Эшитмаганмисиз: Ишонмагин дўстингга, сомон тикар пўстингга деган нақлни? Эҳтиёт бўлингим, топган дўстингиз иблис ёки нодон бўлиб чиқмасин. Зеро, яна халқда мақол ва нақл борким: Дўсти нодондан душмани доно яхши; Эй худойим, сен мени дўстлардан асра, душмандан ўзим бир амаллаб қутиламан.

«Абулмаъоний», яъни «Маънолар отаси» деган ша-

рафга эга булган Мирзо Абдулқодир Бедилда (1644-1721) шундай ажойиб пурҳикмат рубоий бор:

*Ҳар кўзки, агар олмаса ибрат, кўрдир,
Ҳар луқма, агар бермаса лаззат, шўрдир.
Ҳар тун, агар узгармаса, тунмас у кафан,
Ҳар хонаки, бирдек тураверса, гўрдир.*

Ибрат! Агар ибрат олмас экан, кўз — кўр. Сиз учун, эй навқирон авлод, муҳими — ибрат. Буни узбек тилининг изоҳли лугати шундай таърифлайди: «Ибрат. Одамлар учун намуна, ўрнатки буладиган иш-ҳаракат, воқеа, ҳодиса... Нодон сузлар, доно ибрат олар (мақол)» (1, 312-бет). Ибратдан тақлид келиб чиқади. Кўр-кўрона тақлид, бировга эргашиш, унинг етовида юриш яхши эмас, аммо яхшиларга, дуруст нарсаларга тақлидни ҳам ёмон деб бўлмайди. Тақлид қилинг, аммо тақлидчи бўлиб қолманг.

Инсоний нарса ва ҳодисалардан ибрат олиш зоҳирий (ташқи) жараён. Ғайри инсоний воқелиқдан инсоний маъно топиш эса Сиздан чуқур мушоҳадани, жараёнларнинг ичига чуқур кириб бориш, теран ақл-идрокни, мазкур жараёнларни бир қанча муҳитларда синаб кўриш, муқояса этиш (чоғиштириш) қобилиятига эга бўлишни талаб қилади. Бизда соҳалар бўйича тор ихтисослашиш ижобий маънода илмий, назарий теранликни таъминлаган бўлса-да, кенг маданий-маърифий, қомусий тафаккурга зиён етказди. Айтишларича, унг кўзни даволайдиган дўхтир чап кўзни даволаёлмайдиган бўлиб қолди. Бир фан борки, номи фалсафа, энг кўҳна фан соҳаларидан бири. У тор ихтисосликларни ўзига хос тарзда умумлаштиришга даъват этилган. Афсус ва надоматлар бўлсинким, тургунлик, қизил жоҳилият даврининг фалсафаси ҳам илмий холислиқдан маҳрум бўлиб, ўзи чуқур инқирозга учради. Бизда шундай бир аҳвол юзага келдики, нима ва ким кўп? — фалсафа ва файласуф кўп; нима ва ким йўқ? — фалсафа ва файласуфлар йўқ... Бўлса ҳам анқонинг уругидай кам. Биргина фалсафа эмас, деярли барча ижтимоий-инсоний фанлар (иқтисодиёт, тарих, руҳшунослик (психология), ман-тиқ (логика), даҳрийлик (атеизм), адабиётшунослик ва ҳоказолар) ана шундай инқирозга учраган эди.

Тор ихтисослашув мутахассиснинг малакасини оширади, аммо амалий фаолиятини чеклайди. Айни

вақтда, торлик касалига дучор бўлмаслик, мутаассиб ўқитувчи, олим, врач, муҳандис бўлиб қолмаслик учун ёшлар ҳозирдан, шу кун ва шу ондан бошлаб вақтини кўпроқ кутубхоналарда ишлашга сарфлаши, илмий ва бадий адабиётлар ўқиши, мутлолаага зўр бериши даркор. Адабиёт мутлолаа қилишнинг урнини бошқа ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайди. Маъруза ва машгулот маҳалида Сиз домла учун дарсхонада, айттайлик, йигирмадан бир улушсиз. Китоб устида мустақил ишлаганда эса ҳар гал ва муттасил атоқли, билагон аллома-муаллиф билан юзма-юз қоласиз, «суҳбатлашасиз», «баҳсга киришасиз», усасиз, чуқурлашасиз... Бу Сиз учун мутлақо беминнат хизмат (хизмат-беминнат!) Бас, кутубхоналарда изланиб, «ивирсиб», «тимирскиланиб» юришни, мутлолаани одат қилинг. Бахтингизни худди шу ердан топасиз. Бу маскан Сиз учун, мўмин-қобил шогирдларим, муқаддас саждагоҳ, бамисоли билим ва маърифат Каъбаси. У ерда Сизга жаҳоншумул мутафаккирлар, олиму уламолар, фан ва жамоат арбоблари, қўли гул мутахассислар, қилни қирқ ёрган соҳиби ҳунар инсонлар, дунё кўрган сайёҳлар, шуҳрати етти иқлимга кетган машҳур адиблар мунтазир, Сизни илҳақ бўлиб кутмоқдалар. Уларнинг ҳузурига, суҳбатига шошилинг...

Маълумингизким, ҳар бир нарса ва ҳодисотнинг бир қанча қирралари, турфа талқинлари, хилма-хил маънолари булади. Зукко файласуф-шоиримиз Абдулло Ориф ҳайратомуз бир гапни айтган эди. Қадимда Шарқнинг атоқли шоирлари ижоди бўйича маъношунос мутахассислар бўлган. Масалан, Абулқосим Фирдавсий, Фаридиддин Аттор, Хўжа Ҳофиз, Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб ва бошқаларнинг ижодлари йўналишида ихтисослашган шориҳлар. Улар, дейлик, кўнгил, калом, жон, ёр, дўст, фалак сингари сўз ва тимсоларнинг ниҳоятда хилма-хил маъноларда товланишини фарқлашган. Бир куни Мирзо Бедил шеъриятини талқин қилувчи кучли бедилхонлар тўпланишиб, мушоира қилишган. Улардан бири, энг зўр бедилшунос, Абулмаъонийнинг атиги бир каломидан тўқсон тўққиз маъно топиб, голиб чиққан, шуҳрат қозонган. Қарангки, у кечаси уйқуга чўмганида, Мирзо Бедилни туш кўрган. Беназир шоир беназир бедилхонга мазкур сўзнинг... юзинчи маъносини ошкор этган экан!

Тупроқ 1. Кавлаш, чопиш, ҳайдаш натижасида сочилувчан ҳолга келган ер қатлами; ер; 2. Ер қатламининг ўсимлик ризқ олиб ўсадиган устки қатлами; 3. Ўлган кишининг хоки; хок; 4. Кучма — юрт, улка(Изоҳли лугат, II, 224). «Бир сиқим тупроқни» тупроқшунос мутахассис бир хил тушунса, руҳоний, шоир тамомийла бошқа маънода қабул қилади. Улар бир-бирларини деярли тушунмайдилар... «Тупроқдан ташқари юрмоқни» ҳам барча бирдай англамайди.

Мирзо Бедилдан юқорида келтирилган рубойдаги «кўз» сўзини олайлик. Бу: 1. Тирик мавжудотнинг кўриш органи; 2. Назар, нигоҳ, қараш; 3. Кўриш қобилияти; 4. Нарсаларнинг бирор белги билан ажралиб турадиган маълум қисми, бўлаги. Булардан ташқари, тилда «кўз»нинг юзлаб маъноларда жилваланиши кузатилади: ёмон кўз, қора кўз, кўзи оч, кўзи тўқ, кўзи очиқ, кўз таниш, кўзи тирик, кўзи тор, кўзи қаттиқ, кўз бўямоқ, кўзи етмоқ, кўз ёримоқ, кўз илинмоқ, кўз очиб кўрган, кўзи очилди, кўз юмди, кўз тегмоқ, кўз тутмоқ, кўзига қарамоқ, ишнинг кўзини билмоқ, кўз олайтирмоқ ва ҳоказо. Бу ерда ҳам маъно, таъриф ва нуқтаи назарларнинг тармоқланиши шу даражадаки, кўз духтири, файласуф, табиётшунос олим, адиб, тадбиркорлардан ҳар бирининг «ўз кўзи» бор. Айтайлик, жой номларида ҳам атамашунос, исмшунос, жўгрофиюн олим, хариташунос ва маъданшунос-геолог мутахассисларнинг ўз ашё ва манфаатлари маълум бўлади. Айни вақтда уларнинг билим ва манфаатлари бир-бири билан туташиб, чирмашиб кетади. Масалан, «Темиртов», «Оҳангарон», «Мойлисой», «Олтинсой», «Кумушқон», «Кумушкент», «Зартепа», «Заркент», «Мингбулоқ», «Газли» деган номлар бежиз эмаслиги ҳеч кимга сир эмас. Бундай вақтларда турли соҳа кишилари бир-бирларига ёрдамга келишлари, умумий тил топишлари керак. Бунинг учун эса синчков, зукко билимдон бўлиш талаб этилади. Бас, гайрат билан тор мутахассис бўлиб қолишдан зинҳор сақланиш зарур.

Ибрат олиш қобилиятига эга бўлмаган одам баайни кўзи очиқ бўла туриб кўр бўлиб қолган жоҳил. Сувга кириб, қуруқ чиқишга интилувчи пуч хаёл муҳиби. Бундай киши тоққа қараб туриб ҳам ҳеч нарсани кўрмайди. Ҳушёр, закий инсон эса ҳар бир майда заррадан, ҳатто кўзга кўринмайдиган нарсалардан ҳам тоғдай катта маъно топа олади. Атрофингизга,

одамларга, беҳудуд коинотга, паррандаю дарранда, наботот оламига назар солинг, суқланиб қаранг, уйланг, фикрга чўминг... Агар қуриш Сизга «халақит» қилса, кўзларингизни юмиб қуринг, ўзингиз билан ўзингиз юзма-юз, виждонингиз билан муноқаша уюштиринг. Э...Ана, кучадан ит утиб бораётибди: сак-сак-сак... Нимани кўраётисиз, ёш муштарий дўстим? Нимани бўларди, итни кўраяпман-да, дейсизми? Хуп, шундай ҳам дейлик. Яна нимани? Ҳеч нимани. Вой, садага!

Итнинг асосий таърифини қисман билсангиз керак, албатта. Чунончи: 1. Уй-рузгор қуриқлаш, ов овлаш ва шу каби мақсадлар учун сақланадиган турт оёқли сут эмизувчи уй ҳайвони; 2. Кучма. Бировнинг манфаатларини ҳимоя қилиб, бошқаларга зулм утказувчи одам, малай; 3. Мучал йил ҳисобида ун биринчи йил номи; сак (Изоҳли лугат, I, 338-339). Бизнинг кўзимизнинг қамров доираси шундан ташқарига чиқмайди ҳисоб. Ҳолбуки, ит ҳақида улуг мутафаккирлар, файласуфлар, олимлар, адиблар мароқли фикрларни айтишган, йирик илмий, адабий асарлар ёзишган, филмлар яратишган. Инсонга ит назари билан қараш ва итга инсон назари билан қараш мавзуга дидсиз, тўпори кишигина «ҳа-а» деб қўя қолади. Ваҳоланки, бу сираям «ҳа-а» эмас.

Ҳазрат Алишер Навоий кўзлари билан қарайлик. «Лайли ва Мажнун»да ўз қабиласидан мосуво бўлган Қайс маҳбубасининг ити билан дўстлашади. У турт оёқли бу жониворга ишора қилиб, дейди: «Бул ит эрмас. Итлик — менда». Уҳ! Фавқулодда гузал фикр. Айб итда эмас, балки итга итлик қилган инсонда. Бошқача айтганда: ит ит эмас, итга итлик қилган инсон ит. Булак бир уринда бўлса («Ҳазойинул маъоний») энди ўзга бир ҳақиқатни айтадилар ҳазрат:

*Ким кучук бирла худукка неча қилсанг тарбият,
Ит булур, доғи эшак, булмаслар асло одами.*

Итларнинг гавгоси гадойнинг насибасини қирқмас, демишлар Абулқосим Фирдавсий. Урушдан олдинги ўқув қўлланмаларидан бирида гаройиб бир расм бериларди. Хонадон гуриллаб ёнаяпти. Заҳарли қуюқ тутун, даҳшатли олов қаърига кириб бориб, ит ёнгин ичида қолиб кетган гўдакни тишида олиб

чиқади. У яна ўзини ут багрига уради... Бироз фурсатдан сўнг у тагин бир гўдакни олиб чиқади. Ёнгин фожиасини кузатиб турган одамлар бу манзарани кўриб, беихтиёр кулиб юборадилар: шурлик кучук, ўз иссиқ жонини гаровга қўйиб, жонли инсон боласи деб фаҳмлаган кўйи... қўғирчоқни тишида олиб чиққан экан...

Ҳазрат Баҳовуддин Нақшбанд кўчадан ўтиб бораётган итнинг ортидан югуриб бориб, унинг изларини упадилар. Бу билан демоқчи бўлганларким: « Ё Аллоҳ, қанийди Сенга вафодорлигим мана шу итнинг инсонга бўлган садоқатича бўлсайди!..»

Бир нарсага диққат қилганмисиз? Онасидан янги тугилган кучукваччани асраб олдингиз, дейлик. У салпал «эсини таниганда», бир қарабсизки, суякни ерга кумаётган бўлади. Кейинроқ очқаганида кавлаб олиб ейиш учун. (Масалан, мушук шундай қилмайди). Қанчалар тежамкор, қаноатли мавжудот у. Хўракни еб бўлганидан сўнг, сарқити устига туфламайди, нонни хандакка ташламайди бир хил нонкўр одамлар сингари! Эҳтиёткор. Инсонлар овқат еб бўлгач, бетларига фотиҳа тортадилар. Шукроналик юзасидан. Бировни кўриб фикр қиласан, бировни кўриб зикр қиласан, бировни кўриб шукр қиласан, дейдилар. Қизиги, бу қилиқни кучук боласи ўз онасидан ўрганган эмас (гўдаклигида олиб асрагансиз-ку уни, онасини кўрса танимайди ҳам), балки қонида бор. Тутма-табиий аъ-мол.

Албатта, ит билан дўстлашаман деб уни тор, диққинафас квартирага олиб кириш, у билан ёнма-ён хўрак ейиш, ҳатто кўрпа ичига олиб киришдан сақланиш даркор. Биласиз, гайри ўзбек бир тоифа аҳоли уртасида бундай ҳоллар ҳар қадамда учрайди. Шу бекор иш. Шарқ ахлоқи, ислом дини буни жуда асосли бир тарзда батамом ман этади. Бехосият одамларни «сак нафас» дейдилар. Сабаби, кучукнинг нафасида инсон ҳаётига зарар етказадиган микроблар бор. Шунинг учун у кенг ҳовлида, далада, одамлардан алақанча (қирқ қадам) нарида яшаши, бот-бот мол дўхтирлари назаридан ўтказиб турилиши даркор. Бунга риоя қилмайдиган, ўзи билан ҳайвонот ўртасида маълум масофа сақламайдиган одамлар соғликларига путур етказишлари тайин. Нега кучук-бозлар тор жойда кучук сақлайдилар? Бундай тақдирда квартирага бошқа уй ҳайвонлари — қўй,

тунгиз, эчки, бузоқни ҳам олиб киришга жазм этиш мумкин. Нега мумкин бўлмасин! Йўқ, инсон яшайдиган жой билан молхона уртасида фарқ бўлиши керак. Асосий тамойил (принцип) шундай бўлгани яхши: Ҳайвонот борки, шафқат қил. Ёрдамга кел. Улар сенга муҳтож! Итни ҳалокатдан сақла. Ит билан дўст тутин. Лекин узинг ит бўлиб кетма.

Гап ибрат хусусида экан, ибратдан ибрат олиш, яъни ҳайвон зотининг одамлардан ибрат олиши ва бу билан яна қайтиб одамларга ибрат бўлиши кишини ҳайратга солади.

Раҳматлик устоз Фузайил домла Исломов Жалолдин Румийдан айтган бир воқеа сира ёдимдан чиқмайди. Бир баққолнинг маймуни бор экан. Маймун ургатилган бўлиб, эгаси йўқ пайтларда баққоллик дуконини қуриқлаб турар экан. Ҳар гал у мачитга намоз ўқигани равона бўлганида, урнига бемалол маймунини қўйиб кетавераркан. Кунлардан бир кун пешин намози вақтида бир одам дукон олдига келибди-да, маймунни лақиллатибди. Иккала қулини тепага кутарган экан, маймун ҳам тақлид юзасидан қўллари кутарибди. Одам қўллари кўксига қўйса, маймун ҳам шундай қилибди. Учинчи мақомда бояги киши икки кафти билан кўзларини беркитса, қоровул-маймун ҳам кўзларини қули билан маҳкам тўсиб олибди!.. Шу пайт ҳалиги нияти бузуқ найрангбоз дукондаги ҳамма бойликларни, ақчаларни апил-тапил қўйнига солибди-да, жунаб қолибди... Дукондор ибодатдан қайтиб қарасаки, ўғри ҳаммаёқни шилиб кетган. Жаҳди чиқиб, маймунни роса калтаклабди.

Эртаси куни аҳвол яна тақрорланади. Пешин пайти ўғри келиб, биринчи, иккинчи қўл мақоми ҳаракатларини қилганида, маймун тушмагур, яна тақлид қилиб, ҳаммасини батамкин бажаради. Қўллар кутарилиб-туширилади. Сўнгра кўкракка қўйилади. Учинчи мақомга келганда, ўғри қўллари билан кўзларини юмган экан, маймун қули билан пастки қабоқларини тортиб, йириб, кўзларини лўқ қилади!.. Ўғри қурадики, бу гал кечаги ҳийла-найранг иш бермайди. Ҳафсаласи пир бўлиб қайтиб кетади... Бир кун олдинги аччиқ сабоқ — калтак зарби маймуни «мулла» қилиб қўйган эди.

Балким эшитгансиз: Ҳиндистонда сигир гуштини тановул қилинмайди. Эътиқод юзасидан. Сигир ҳинларда тозалик, мусаффолик, гўзаллик рамзи. Оналик

тимсоли. Зотан бундай эътиқодда чуқур мангиқий негиз борлигига ҳам иқрор бўлайлик. Сигир бизни боқади. Едиради, ичиради. Сутини истеъмол қиламиз. Ўзбекда ҳалол, инсоф-диёнатли киши ҳақида: у сигирнинг сутини ичмайди, бузоқнинг ҳақи бор деб, дея таъриф-тавсиф этадилар. Чиндан-да, ҳамонки сутини ичар эканмиз, сигир ўз-ўзидан бизга Оналик ўрнига ўтиб қолган бўлади. Бас, қандай қилиб унинг гуштини ейиш мумкин?! Бу нарса уларда гуноҳи азим ҳисобланади. Одамкушлик билан баробар.

Бу баҳсга муносабат билдирганда, бошқа бир далилни шафе келтирмоқчимиз, диққат қилингиз, азизлар. Байтуллоҳда ҳажда турганида, ҳожилар эғнида эҳром бўлган пайтида ва, умуман, зиёрат чоғида бирон-бир жонли мавжудоту махлуқотни жонидан маҳрум этмаслиги — ўлдирмаслиги керак. Ҳаққи йўқ, Борингки, баданингизни бурга чақса ҳам ўлдирмайсиз. Негаки, одамзоднинг қони унинг учун ризқ-насиба ҳисобланади. Ўша қонхўр ҳашарот ҳам Аллоҳнинг назаридан ташқари эмас. Инсон ҳатто бургани ҳам ярата олмайди. Унга жон ато этиш қўлидан келмайди. Бинобарин, бандаси ўзи бера олмаган нарсани олмаслиги керак. Ҳатто митти чибинни ўлдиришга ҳам маънавий ҳаққи йўқ. Кўкариб турган дарахт навдасини эрмак учун юлиб ташлашга ҳадди сигмайди. Сабаби, дарахт яратиш нари турсин, биргина навда, барг, куртак, гул, бир дона мева бунёд этиш ҳам Аллоҳ таолонинг амри-иродасига вобаста. Бир томчи сувни исроф этишдан ҳам сақланиш зарур. Бу жиҳатдан раҳматлик Тилак Жўранинг қуйидаги шеъри кишида, ҳақиқатан ҳам, маҳзун бир кайфият уйғотади.

У бир қушча эди,

миттигина жон,

Гоҳ у шоҳда,

гоҳи бу шоҳда...

Ҳеч ким унга боқмасди ёмон,

У бировни қилмасди зада.

Ўз ишқидан ўзи бўлиб маст,

Эркин-эркин учиб еларди...

Бўлиқ бошоқларни қилиб у ҳавас,

Хирмонлар шаънига куйларди.

Бир куни ўша қушча,

ўша митти жон

*Кунгилнинг эрмаги учун
Бир уқ билан берди жон.
Ҳеч ким унга тутмади аза,
Ҳеч ким бунга қилмади парво.
Қуш зоти-ку куп эрур, аммо
Уша эркин,
уша ҳур қушча
Энди йуқдир ёруғ дунёда.*

Митти қушча ҳақида митти шеър. Гуё. Аслида, улкан инсоний фожеа хусусида катта адабий асар. Мазмуни романларга татийдиган.

Шарҳланиши лозим бўлган бир қанча муаммолар юзага қалқиб чиқади. Бордию, эҳромда турган ҳожи талабга риоя қилмаса, дейлик, бирон жонли махлуқни ўлдирса ёки дарахтнинг шохини синдирса нима бўлади? Уша одамнинг бутун риёзати бекорга кетади, ҳажи қуяди. Бу хатони тузатишнинг иложи йуқми? Бор. Қушимча яна бир қуй суйиб, тагин қурбонлик қилиш буюрилади. Бу мантиққа зид эмасми, деб сўрарсиз. Инчунин, босиб ўлдирилган атиги бир чумолини (?) деб бутун бошлиқ бир қуй (!) қурбон қилинадими? Бу қандоқ бўлди! Масаланинг туб негизи шундаки, бу ерда илоҳий фатво бор. Ва гоят чуқур бир мантиқ. Жонли ҳар қандай нарсани жонидан жудо этиш тақир ман қилинган. Қуй-чи? У ҳам тирик жон-ку, ахир! Шундай ва шундай эмас. Қуй Аллоҳ томонидан махсус қурбонлик учун жаннатдан чиқарилган. Биз Иброҳим халилуллоҳ ҳамда ул пайгамбаримизнинг ўгли Исмойил алайҳиссалом билан боғлиқ қурбонлик воқеасини айтиб утирмаймиз. Буни Қуръони Карим ва «Муҳаммадун Расулуллоҳ» филмидан биласиз. Бошқача айтганда, бу ерда илоҳий фатво ёрдамга келади. Айни вақтда, муҳим гап шуки, илоҳий диний таълимот гайри инсоний эмас, аксинча, жамии инсонларнинг манфаатини ифодалайди, маишати ва фарогатига, осойишталигига хизмат қилади. Агар кимда-ким, гараз ёки жаҳолат юзасидан, дин фақат охиратимиз учун керак, бу дунё учун хизмат қилмайди деса, ишонманг, чирогларим. Ислом дини ёруғ дунёни ҳам, охиратни ҳам баббаравар уйлаш, бири деб иккинчисидан кечмаслик лозимлигини қайта-қайта таъкидлайди. Чунончи, гуноҳлардан фориг бўлишнинг чораси сифатида қурбонлик, хайр-эҳсон, садақа тайинланган экан, булар

ким учун қилинади? Худо йулига, деймиз. Хуш? Аллоҳ Сизнинг садақаю қурбонликларингизга «муҳтожми»? Йўқ. Хуш? Булар барчаси ўзига тўқ, бадавлат одамларга эмас, балки камбағал, етим-есир, ногирон, муҳтож, касалманд, фақирул ҳақир, ғарибу гураболар учун қилинади. Исломнинг инсонийлиги, инсонпарварлигига шак келтириб бўлмайли. Мантиқ, ахлоқ, маънавият, одоб, яшаш тарзимиз — покизалик, тежамкорлик, раҳм-шафқат, беҳуда қон тўкмаслик, кайф берувчи ҳар қандай нарсалардан ўзни сақлаш, фаҳш ишлардан йироқ бўлиш, бировнинг ҳақини емаслик, угирлик қилмаслик ва ҳоказолар Аллоҳ ҳамда муборак Ислом томонидан қаттиқ тайинланган экан, бунинг нимаси ёмон? Кимлардан ва нималардан қўрқиш керак?

Ана энди сигир масаласига қайтайлик. Ҳиндистонда буддага сизинувчилар билан бирга мусулмонлар ҳам ёнма-ён яшайди. Улар орасида асрлар мобайнида диний номувофиқликлар асосида ихтилофлар, жанжаллар, ҳатто қонли тўқнашувлар давом этиб келади. Ҳиндлар ҳайвонларни илоҳийлаштиради, уларга сажда қилади. Аҳли муслимлар наздида бундай эмас. Ҳамма нарса баний инсон учун яралган деб қаралади. Буларнинг қай бири тўғри? Ким ҳақ? Қайси миллиятнинг дини маъқулроқ? Минбаъд ёдингизда бўлсин, азизлар. Агар гуноҳ орттирмайин, куфр қилмайин десангиз, масалани ҳеч қачон мана шу тарзда қўя кўрманг. Бу муқаррар фитнага олиб келади. Ҳар кимники — ўзига фарз. Қўшнинг кўр бўлса, кўзингни қис, дейди халқимиз. Андишани қаранг-а. Отанг кофир бўлса — томга чиқма, ҳам дейдилар. Бунинг маъноси нима? Мабодо отанг кофир бўлган тақдирда ҳам, томга чиқиб қорни курама, яъни унинг бошига оёқ қўйма, деган гоя илгари сурилади. Халқ даҳосининг азму қарори шу. Ҳиндлар сигир гўштини емайди, мусулмонлар бунинг акси. Муаммони «тўғри-нотўғри» тарзида қўймаймиз. Ҳиндлар ҳам, мусулмонлар ҳам — ҳар ким ўзича ҳақ. Баҳслашманг, бошқаларнинг эътиқоди, удуми, урф-одатларидан асло кўлманг. Борингки, агар ўзингиз ҳам, фараз қилайлик, ҳинд бўлиб тугилганингизда, нима қилардингиз? Муқаррар суратда шундай қилган булардингиз. Шундай эмасми? Тақдирга такбир айтиб бўлмайди. Нодоннинг ишини қилиш ярамайди: бировларнинг устидан кўлманг. Тўнғиз гўшти — насронийлар учун, ит гўш-

ти — корейслар учун ҳалол. Мусулмонлар учун — ҳаром. Спиртли ичимликлар хусусида ҳам гап шу. Бировнинг ибодатхонасига ўз рисоланг билан кирма, деган нақл бор ўрис мардумда. Она гап. Турли халқлар, миллатлар, эл-элатлар, қабилалар, ирқи ва динидан қатъий назар, бир-бирларидан урганишлари, олишлари мумкин ва лозим. Албатта, ўз миллий такомили, эътиқоди, тараққиёти учун мақбул бўлган нарсаларни қабул қиладилар.

Қайси бир кинода курганингиз бор («Ўзбекфилм» маҳсулоти). Бир хонадон сойнинг нариги соҳилида, узоқ жойда яшаётган одамга ўз сигирини сотиб юборади. Муҳтож бўлганидан. Лекин хонадон катта, ҳовли соҳиби жўжабирдай жон. Ҳалиги сотилган сигир ҳар куни сойни кечиб ўтиб, ўзининг ўша олдинги манзилгоҳига келади ва ўзини соғдириб кетади!.. Бу айни «ҳиндиёна», уларнинг фалсафасига мос-қойим манзара.

Инсон боласини обқочиб кетиб, «тарбиялаб» олган маймунлар, бўрилар ҳақида, от инсоннинг садоқатли дўсти эканлиги хусусида кўп эшитгансиз. Умуман, қайси ихтисосга мансуб эканингиздан қатъий назар, она табиат, ҳайвонот ва махлуқот, майда микроблардан тортиб то фил, каркидон, наҳанларгача, кичик кўл ва ирмоқлардан тортиб то дунё океанларигача, оддий хонаки чумчуқдан тортиб то бургутгача, майда қумурсқадан тортиб асаларигача, илондан — чўл қурбақасигача, — ҳамма нарсани билишга ҳаракат қилинг. Эҳ-ҳе, табиат ҳақида минг-минглаб оммабоп китоблар, рисоалар, бадиий асарлар, филмлар, ҳар хил қомуслар бор. Бу билимлар, ҳеч бир кутилмаганда, Сизга асқотиб қолади. «Ватанни севмоқ иймондандир» деб юрган билан иш битмайди. Бунинг учун Ватанга дахлдор барча нарсалар: табиат ва инсон, конлар, шаҳар ва қишлоқлар, тарих ва жуғрофия, археология, космология, гидрогеология, астрономия, минералогия, адабиёт ва санъат асарларидан воқиф бўлинг. Уларни асранг, севинг, бойитинг, келажак насларга бут ҳолда узатинг... Коинот ва табиатга боқинг: ҳайратомузким, дарахтлар қишда уйқуга киради ва баҳор келиши билан уйғонади. Бу инсон жонининг улмаслигига, қазо қилган зот қиёматда яна тирилиши мумкинлигига ёрқин далил эмасми? Қаранг, эҳтиёт бўлинмаса, бир томчи илон захри кишини ҳалок қилиши мумкин. Шу билан баробар, ўша

бир томчи илон захри минг бир дардга шифо булиши йуригидан бу махлуқ бутун медисинанинг рамзига айланган. Асалари шу қадар муъжизакор ҳашарот-ким, бунга эътибор қилмаган зот йуқ. У инсоният тарихининг бир саҳифасини ташкил этади. Биз фақат ҳашаротшуносликнигина назарда тутмаймиз. Ижтимоий ва инсоншунослик (ҳуманитар) фанлар, маданият, шеърят, тасвирий санъат, тиббиётда ҳам урганилади. Каломуллода бутун бир сура асалари номига багишланган... Ватанимизда ўсиб турган сон-саноқсиз, ранг-баранг гиёҳлардан минглаб турдаги дори-дармонлар тайёрланади. Биз уларнинг лоақал номларини биламизми? Абу Али ибн Синонинг дунё табобати пойдеворини ташкил этувчи «Қонун фиттиб» (Тиббиёт қонунлари) асарини ўқиганмизми? Неча хил ҳашарот, маъдан, балиқ турини, қайси юлдузлар туркумини фарқлай оламиз? Мана шуларнинг бари Ватанимизга алоқадор тушунчалар ва уларни би-лиш биз учун вожиб.

Коинотга, Ватан осмонига разм солинг. Республикамиз «қуёшли улка» саналади. Хуш? Қуёш ҳақида нималарни биламиз? Физика, астрономия, астрология, техника, фазошунослик (космология), ҳарбий иш ва бошқа соҳаларда бу ўзи катта, сертармоқ, муштарак ҳамда мухтёр билимлар мажмуасини ташкил этади. Фан ва техниканинг келажаги, бутун башариятнинг орзуси саналмиш сайёралараро саёҳатларнинг тақдири, барқ ва иссиқлик қуввати танқислигидан қутулишнинг чораси Қуёш ҳазрати олийлари номи билан боғлиқ. Қуёш нурисиз она Заминимиз абадий зулматга бурканган, ҳаёт бир йула барҳам топган бўлар эди. Астагфурилло! Офтоб барчага баравар нур сочади. Йуқ, биз ўзбеклар Аллоҳнинг қанчалар азизу мукаррам бандалари эканмизки, У бизга бошқаларга қараганда купроқ ва хуброқ нур сочади. Коинотнинг бу илоҳий неъматига зор булиб ётган минтақалар қанча! Абадий музликлар-чи? Биқирлаб қайнаб ётган вулқоний улкалар-чи? У ўз шифобахш, заррин муъжизакор нурларини ҳеч нарсадан аямайди: тоғу тошлар, чулу саҳролар, сув ҳавзалари, даладар... барча майдон сатҳларига бирдай нур беради. Шунинг ўзи ҳам биз учун улкан бир ибрат. Инсон хилқати ҳам Хуршиди оламнинг бир зарраси. У ҳам қунишиб ўтирмаслиги, барчага баравар нур таратмоғи даркор. Юксакликни — юлдузлардан, саховатни — Қуёшдан,

қудратни — чақмоқдан, хоксорликни — тупроқдан, серобликни — сувдан, кенг феълликни — самодан, салобатни — тоғлардан, гўзалликни — гулдан, куй ва қўшиқни — булбулдан олайлик. Буларнинг бари ва яна ҳазрати инсон бўлиб дунёга келганимиз, эътиқод, ақл-идрок, сеҳрли-муъжизали жавҳар саналмиш муҳаббат учун Аллоҳ таоло ва таборакка сажда қилишга, ҳамд-санолар айтишга ботиний эҳтиёжимиз бор, айланайин чироқларим. Оллоҳ — Табиат — Инсон — Ватан бир бутун муштарак тушунчадир.

6 - фасл

ҚУШ УЯСИДА КЎРГАНИНИ ҚИЛАДИ

Ва кўрмаганини ҳам қилади. Ёки: уясида кўрганини қилмайди... Юқорида келтирилган далил бунга яққол исботдир: кучук боласини ҳали кўзи очилиб, ёруғ дунёни кўриб улгурмагани маҳалида асраб олгансиз. Ит боласи ўз отасини умуман танимайди. Онасига эса то унинг кўкрагига қанчалик боғлиқ бўлгани қадар ва яна бир қанча муддат боғланиб, эркаланиб юради-да, маълум вақт утгандан сўнг ажралишиб, бегоналашиб кетади. Бу жониворнинг асли тақдири шундай. Унинг ризқ-рўзи инсонга боғланиб қолади. Ўз эгасига қуллуқ қилади. Умуман инсонга эмас, айнан ўз соҳибига ва унинг яқинларига садоқат бажо келтиради. Эгасини унинг рақибларидан асрайди. Киши ўзининг ганимларини билмаслиги ҳам мумкин. Аммо зийрак ити билади! Сезади, танийди. Ит ўз эгасини бамисоли Маъбуд ўрнида кўради. Ўзини ундан ташқарида тасаввур қилолмайди. Садоқати шунчаликки, унинг учун «яхши» ёки «ёмон» эга бўлмайди. Башарти, эгаси уғри ёки каззоб бўлган тақдирда ҳам, унга астойдил хизмат қилади. Эҳтимол, ота учун ёмон фарзандлар, фарзанд учун ёмон оталар ҳаётда учрар. Инсон учун бу жуда изтиробли, огир дард. Аммо ит учун ёмон соҳиб бўлмайди. Умуман бу турт оёқли дустимиз бир қанча ҳолларда ҳар қандай инсон боласининг ҳам қўлидан келавермайдиган фавқулодда огир ишларни бажаришга қодир. Инсон Итга ҳайкал ўрнатар экан, бу Инсоннинг фақат олийжаноблиги эмас, балки ит олдидаги бурчдорлиги

ифодаси ҳамдир. Мен ҳар бир кишига унинг уй ҳайвонларига, кенгроқ айтсам, умуман ҳайвонот ва махлуқотга, ундан ҳам кенгроқ миқёсда айтсам, умуман табиатга бўлган муносабатига қараб баҳо бераман.

Ҳар бир жонзот фақат курганини эмас, балки табиатан ўз вужудига, қонига, руҳиятига индирилган наслий жавҳар (ген)га қараб «қилиқ» кўрсатади. Афсуслар бўлсинким, моддийўнчилик (материалистик) ақидаларига асосланган даҳрий фалсафа узоқ даврлар мобайнида бу ҳақиқатни, умуман ирсиятшунослик (генетика)ни идеализмда шафқатсизларча айблаб, рад этиб келди. Модданинг «бирламчилиги», руҳиятнинг «иккиламчилиги» (руҳ модданинг маҳсули эканлиги) ҳақидаги даъво худони ялпи инкор этишга олиб келди ва бу нафақат «совет халқи»га, бутун жаҳон мамлакатлари халқларига жуда қимматга тушди. Машғум худосизлик чегарасидан бошлаб инсоният ўзига ўзи суиқасд қила бошлади. Инсон учун таъқиқланган нарса қолмади. Ҳалол билан ҳаром, савоб билан гуноҳ, маънавий поклик билан жирканч фақш ўртасидаги чегаралар бузилди, меъёрлар барҳам топишга юз тутди...

Наслдан-наслга ўтадиган сифатлар, фазилатлар бўлгани сингари, ирсий иллатлар, нуқсонлар ҳам мавжудлиги ҳаммага аён. Илгари ҳам аён эди, лекин тан олинмасди. Қанчалик тан олинмаган бўлса, одамзодга, фанга шунчалик зарар-заҳмат етди. Қуш уясида курганини қилади, деймиз. Тўғри. Бироқ, агар шундай мантиққа ёпишиб олсак, мана бу ҳолни қандай изоҳлаш мумкин. Олайлик, ота урушга кетиб ҳалок бўлган. Бола онасининг қорнида қолган. У тугилиб, улғайиб, камол топади. Қарабсизки, икки томчи сувдай, худди отасининг ўзгинаси! Одамлар кўриб ҳайрон қолишади. Ё қудратингдан! Ота-бола, она-бола ёки ака-ука, опа-сингилларнинг афт-ангори ухшашлиги балким ажабланарли эмасдир. Аммо юқорида айтганим ҳодиса бутунлай бошқача. Фарзанд ўз отасини, ҳатто унинг расмини ҳам кўрмаган. Шундай бўлишига қарамай, фақат сиймоси эмас, бутун ички руҳий олами, қилиқлари, овози, шеваси, боқиши, кулиши, хатти-ҳаракатларигача худди отасининг қуйиб қуйган ўзгинаси.

Садриддин Айний домла Самарқанд давлат дорифунунида муайян бир муддат илмий ишларга

раҳнамолик қилган. Бир куни В. деган аспирант қиз домланинг ҳузурига келади. Суҳбат давомида маълум бўлганки, шогирд ўз вазифасини юз фоиз... адо этмаган. Раҳбар бунинг сабабини сўраганида, у ўзининг нуноқлигига иқрор бўлиш ўрнига, шикоятга берилиб кетган.

— Ўзбаклар жудо миллатчи экан, домло. Манга сира кун беришмаяптилар...

— Ҳа-а. Шундойми?

— Худди шундой. Бу саҳройи, қишлоқиларнинг дастидан дардингни кимга айтишингни ҳам билмайсан одам. Сизни ўз отам ўрнида кўраман, домложон. Шунинг учун ҳасратларимни ўзингизга айтаяпман-дия.

Айний домла сезганки, бу ёшгина қиз ўз устозини гел қилмоқчи (лақиллатмоқчи).

— Ундой бўлса, — дебди домла, — мен ҳам сизга бир оталик қилайин, дўхтрам (қизим). Қани айтингчи, аждодларингиз орасида битта-яримта зиёли, ўқимишли, заковатли мардуми бомаъни бўлганми? Масалан: эшон, мулло, мударрис, қози калон, раис, мутавалли, имом?..

— Йўғ-ей, худо сақласин, домложон. Бундай хурфотчи, «эксплуатурлар» (эксплуататорлар демоқчи) ўтмаган бизни етти пуштимизга. Ҳаммалари эзилган, мазлум қулбаччалару чўрилар бўлган. Отамиз бойнинг чоракори, етимлик қилган. Бибимиз чўри. Бибимизнинг биллари ҳам бебизоатлардан (бисотсиз, камбағал).

— Китоб ўқишганми, акнун?

— Ийбий, домложон, нега ундоқ дейсиз? Хат-савод қайга?!

— Бас, ҳамма гап аён. Ман Сизни аспирантуриядан бадар қиламан. Тўрт томонийиз қибла. Аспирантурия раисига бориб айтинг. Айний мани ўқишдан бадар қилдилар денг, хайми?!

— Ийбий... Домложон...

— Боринг, боз айтингки, Садриддин Айний ҳам ўша «саҳройи ўзбаклар» минан бир экан, денг. Гуш қилдийиз? (эшитдингизми?).

— Вой шўрим...

— Сиздан икки дунёга — ёруғ жаҳонга ва охиратга олима чиқмайду, баъд акнун, игвогар чиқаду!

Яхшиям ўша юртбузуқи фосиқ аёл «тегишли жойга» шикоят қилмаган бўлса керак. Йўқса, Айнийнинг амир Олимхондан ўз яйдоқ елкасига еган етмиш беш дарраси

(калтаги) устига жоҳил «пролетар амирлар» ҳам ўз «улушини» қўшган бўларди. Бу ерда бошқа муҳим гапки, зиёвийликда ҳам наслийлик жавҳари бўлади, шекилли. Улуғлар ота касбни хор қилмаслик ҳақида насиҳат қилишаркан, бунда чуқур маъно бор. Ёшларимиз касб-ҳунар танлаганларида бу хусусда яхшилаб ўйлаб кўришлари керак. Турган гап, бу: муқаррар бир тарзда ҳокимнинг ўгли ҳоким, олимнинг қизи олима, паттачининг боласи чайқовчи бўлиши шарт эканини ҳам англамас. Айни вақтда улар, қандайдир бир ҳолатда ота-боболарининг касб-корлари, ҳунарларини ҳам давом эттиришга интиласалар ёмон бўлмайди.

...Қадимда бир киши подшо жаноби олийларига мурожаат этибди.

— Онҳазрат, камина ўз ҳалол меҳнатим билан рўзгор тебратайин деб ҳарчанд ҳаракат қиламан, лекин сира косам оқармайди. Муҳтожлик эзиб юборди. Уйда бола-чақам оч-ялангоч утирибди. Маслаҳат берсалар: нима қилайин?

— Отанг қандай касб билан машғул бўлган?

— ?..

— Нима иш бажарган деяпман ?!

— ?!

— Нега мижговланасан? Гапир, нима, овсармисан?

— Айтишга ноқулай, валинеъматим.

— Яъни, масалан?

— Нима десам экан Қиблагоҳ... утри бўлганлар. Угрилик орқасидан кун кўрганлар.

— Ҳимм... Инчунин, сен ҳам утри бул. Угрилик қил. Шунда тараққийлаб кетасан!.. Ота касбини хор тутган одамнинг ўзи хор бўлади. Узингни ерга урма. Угрилик ила машғул бул. Рухсат бердим сенга.

Йигит уйига авзойи бузилиб қайтади. Бу не кўргилик! Ахир, ўгрилик қилиш чўнг гуноҳ-а. Подшоҳга паноҳ истаб борсам, фуқарони тунашга даъват этгани галат бўлди-ку. Бу ёқда эса болалар очнаҳор ўтиришибди. Нон деб йиглайди.

Ночор, керакли нарсаларни қўлига олиб, у қоқ тунда шаҳардаги энг йўгон бойнинг ҳовлисига ўгриликка тушишга жўнайди. Қўргон деворидан секин сакраб ўтади. Қараса, от боғлоқлиқ турибди. Уни ечиб, дарвозага томон яқинлашади ва бирдан ўйлаб қолади: эртага хонадон соҳиби иш юзасидан бирон жойга бормоқчи бўлганида ногаҳон аниқлайдики, улови ўғирланган. Қон қақшаб қолади-ку. Йўқ, бу

инсофдан эмас. Отни сайисхонага обориб боғлайди-да, ўзи билдирмай девордан сакраб чиқиб кетади... Эҳ, ови барор олмади. Уйига келиб курсаки, шўрлик хотини учоққа олов ёқиб, қозонни қуруқ сувга тўлдириб қайнатиб ётибди. Очликдан зор-зор сиқтаётган гўдакларини алдаб овунтириш учун.

Эртаси куни тунда йигит яна уша бадавлат хонадонга боради. Бу гал оғилхонада боғлоглиқ турган таргил говмишга кўзи тушади. Сигирни етаклаб борар экан, уйланиб қолади: ие, бойнинг, узимники каби, ёш болалари, гўдаклари бор. Улар эрталаб ширчай ичиши, қаймоқ ейиши керак. Мен бўлсам сигирни угирлаб кетаётган бўлсам... Йўқ, инсофдан эмас! Молни жойига обориб боғлайди-да, тагин қийналиб чиқиб кетади...

Хуллас, учинчи куни қўрғонга «ташриф буюрганида», тимирскиланиб юриб ҳеч нарса тополмайди. Топади, лекин ҳамма нарса — олтин соплик пичоқ, зарбоф тўн, қимматбаҳо зеб-зийнатлар бари бойга «керак» бўлиб чиқаверади. Айни пайтда уйда зор қақшаб йиглаётган хотин билан норасида болалари кўз олдига келиб эзилади. Хуллас, бу гал ҳам қуруқ қайтмайин деб, уйдагиларни алдаш учун, қўлтигидаги қопга тандирдаги кўлдан тўлдириб олади-да, орқалаб жунайди... Қопни қолдириб, уйга афтодаҳол кириб боради. Тоқати тоқ бўлган хотини омадсиз эрига қарайди:

— Ишлаб бирон нарса топиб келдингизми, дадаси? Буларимиз булди-ку. Манови гўдакларни қачонгача алдайман!

— Ҳа, бир қоп олтин келтирдим, хотин. Ана, ҳовлида турибди. Шундан бир ҳовучини ол-да, бозордан емиш харид қилгин.

Аёли чиқиб қараса, ҳақиқатан ҳам катта бир қоп олтин тирбанд турибди. Қип-қизил тилла! Бир сиқимини олиб, бозордан тўлиб-тошиб харид қилиб келади. Қозон ҳам мой, чўмич ҳам мой.

Инсоф — сари барака, дейди халқимиз. Яна: угри бўл, гар бўл, инсоф билан бўл. Йигит подшоҳнинг айтганини ҳам қилди: ота касб юзасидан угирликка чиқди. Инсофни ҳам топтамади. Узини ерга урмади. Парвардигорнинг раҳми келиб, уни мукофотлади — фаровон қилди: бир қоп кулини бир қоп олтинга айлантирди.

Спиртли ичимликларни истеъмол қилишнинг касо-

фати ҳақида, алоҳида таъкидлов маъносида, яна баъзи мулоҳазаларни илова қилишга Сиздан имдод сўраймиз. Бу барча аҳли муслимларга ҳаром қилинган. Макруҳ. Куфр саналади. Яҳудий ва насроний (христиан) динларида бундай эмас. Бошқа дин, узга эътиқодларда рухсат бор экан, марҳамат, бу уларнинг уз ички иши. Уларнинг ички сиёсатига, келинг, аралашмайлик. Лекин ўзингиз ичманг. Вассалом. Сиз муслмонсиз. Қуръони Каримда ҳаром қилинган. Бас, оғзингизга бир қултум ҳам олманг. Бу мутаассиблик бўлмасмикан? Яхши кунларда, кунгил хуши учун, бир қултум ичилса нима қипти? Ароқ ҳаром эмас, кайфи ҳаром, дейдилар-ку? Ишонманг. Ўзи ҳам ҳаром, кайфи ҳам ҳаром. Аввало, гуноҳнинг катта-кичиги бўлмайди. Оғунинг бир томчиси ҳам ўлдиради, бир килоси ҳам. Қандай фарқи бор? Қолаверса, юз марта шоҳиди бўлганман. Бир қултум кетган жойда бир литр кетиб қолиши тайин. Ишонаверинг. Ўзингиз сўраб олиб ичасиз... Ҳолбуки, ичиш нари турсин, жон болам, менга тўла кафолат бериб, жон қулоғингиз билан тингланг сузларимни: Сизга ҳидлаш ҳам мумкин эмас! Бу даставвал обрўга зиён. Турган-битгани фасод. Оқ ароқнинг Қора ишларини санаб адо этиб бўлмайди. Миллатимизнинг фаҳри бўлган баъзи бир муътабар зотларни биламан (номларини аташдан парҳез қиламан, уларга ҳурматим сарбаланд), уша оқ заҳри қотилдан бир пиёлагина оғизларига олсалар бас, кейин кўрсатадиган бад қилиқлари ҳеч қандай рисолага сигмай кетади... Уша пайтда бу бадмастлардан оталар безор, оналар безор, фарзандлар безор, ёру биродорлар безор. Бундай ҳурматли зотлар ичмаса туролмайдиган оғир дардга йўлиқишган. Очигини айтайин: бу бедаво дард. «Алкаш» одам шайтоннинг энг мутеъ малайига айланиб қолган инсон қиёфасидаги иблис. Энди у ўзига ўзи ёрдам беролмайди, ё биров бу бенавога ёрдамга келолмайди. Даҳшатли онтлар ичади, уни сазойи қиладилар, ҳушёр вақтида виждони қийналади... Аммо ичмай туролмайди, туролмайди!

Қўйингки, ичиш шахснинг ўз-ўзига қабиҳларча суиқасд қилиши билан баробар. Бироқ бу фақат якка шахс фожеаси эмас. Бутун оилага, авлод-аждодларга иснод. Ҳозирги замон медисинаси исбот қилган: спиртли ичимлик насли қирқади. Рад этиб бўлмайдиган ибтидоий мисол. Ўзингиз билган катта

совуқ шимол ҳалқларидан бирида аллақачон жиддий фожеа бошланган: уларда тугилишдан кўра ўлиш суръати баланд... Бу биз учун ўта нохуш дарак, ошкора огоҳлантириш эмасми?

Худди шу нуқтада анойи одамларни (ичувчиларни, албатта) чалғитадиган бир асос бор: аллақанча ашаддий бадмастларнинг фарзандлари туппа-тузук тугилишган-ку. Чақмалоқдай! Ақли-эси жойида. Ҳатто обрўли, салоҳияти баланд инсонлар. Бир қултум оғизларига олишмайди. Қани, спирт насли бузмаяпти-ку. Ҳақиқат бор экан. Демак, медисинанинг ваҳимаси ўринсиз...

Ана мантиқнинг зури. Ўша-ўша гап. Қуш уясида кўрганини қилади! Йўқ, бу ерда акси: қуш уясида кўрганини... қилмаган. Шундай. Салбий натижа ҳам натижа. Тугрироғи, чиркин салбий ҳодиса ажойиб ижобий натижа берапти. Жабрдийда, орийтли, мазлум фарзанд миясини ичиб қуйган бадмаст отаси ёки онасининг шармандали ишларини кўриб, ибрат олган — инсон нима қилмаслиги кераклигини тово-нигача англаб етган. Ҳақиқатан ҳам, мен виждонсиз, ноинсоф пияниста кимсаларга мурожаат этгим келади: ҳой мусулмон! Ўзинг-ку худонинг бир севган, ёрлақанган бандасисан. Бутун бир халқ сен чизган сеҳрли-муъжизакор суратларни томоша қилиб, фахрланиб ётибди, дуойи жонингни қилиб турибди. Сен ўзингга ўзинг бу қадар душман бўлиб, эсириб ётар экансан, ҳеч бўлмаса манави нораства, мунчоқдай болаларингга шафқат қил. Қара, улар сенга боқиб, уялиб, терак баргидай титраб-қақшаб туришибди-я!..

Э, садқан гап!

Бироқ асосий бир гапимиз чала қолаётир. Медисина, афсуски, алдаётгани йўқ. Спиртнинг насли айтишдан иборат манфур бузгунчилиги дарҳол намоён бўлмаслиги мумкин. Бир, икки, беш, ўн авлод айланади, аммо қайсидир бир бўгинда: балким учинчи ёки саккизинчи пуштга бориб барибир тешиб чиқади. Улик болалар тугила бошлайди, овсар, гунг, кемтик, чала, бадбашара, қийшиқ, кўр насллар юзага келади. Сен нокас у вақтларгача етиб ҳам боролмасан...

Азиз ва мушфиқ фарзанд. Мен балким бўёқларни қуюқлаштираётгандирман? Йўқ. Нақд гапни айтаётиман. Сизни хавф-хатардан огоҳ этаяпман, хо-

лос. Мен Сизни куриб турибман. Юрагим шундоқ сезаяпти. Сиз ҳечам ундайлардан эмассиз. Ё Аллоҳ, Болаларимизга инсоф-тавфиқ бер, уларга сабр-бардош, ақл-идрок, иймон ато эт. Шайтоний васвасалардан, субутсизликдан, қасамхурликдан ўз паноҳингда асра. Улар ҳушёр, собит, комил инсонлар бўлиб етишсин. Халқини, эл-юртини, ота-оналари ва гулдай маъсум фарзандларини шармандаи-шармисор қилишмасин. Мен ўзимизнинг ислом динимизнинг бошқа дунёвий динлардан устунлигини айтмоқчи ҳам эмасман. Бунга даъват этилмаганман, бундай ҳуқуқ менда йўқ. Ҳар кимнинг эътиқоди ўзига ҳалол. Аслида, гап динда ҳам эмасдир, деб ўйлайман. Аммо комил иймон билан айта оламан. Башарти, мен, астагфурулло, истаган бўлак динга мансуб бўлганим тақдирда ҳам, биргина мана шу даъвати — кайф берувчи ичимликларни, тамаки чекиш ва гиёҳвандликни тақир тақиқлагани учун, ҳеч бир тараддудланмай, бажони дил исломни қабул қилган бўлардим.

Ҳар бир киши ўзига-ўзи ҳисоб бериб, ўзини-ўзи тергаб, таъқиб этиб тургани маъқул. Чунки Сизга энг яқин киши — Сиз, ўзингиз бўласиз. Сизга ўзингиздан ўзга яқинроқ маҳрам йўқ, болажоним. Ўзингиз билан тез-тез гаплашиб туринг. Виждонингиз билан маслаҳатлашинг.

Қирқ йил бурун Ҳамза театрининг ёнида, йўлакда сайр этиб юрган эдим (ўша атрофда яшардик). Нотаниш киши, нуроний бир қария мени имлаб ёнига чақирди. Салом-алиқдан сўнг сўради:

— Ўғлим, Сизнинг бошингизда қандай ташвиш бор?

Ҳайрон бўлдим.

— Нимаёйди? Ҳеч қандай ташвишим йўқ, тақсир.

— Билмадим. Қачондан бери кузатиб турибман. Йўлакнинг у бошидан бу бошига ўн маротабача бориб келдингиз. Атрофдаги одамларни мутлақо кўрмайсиз. Нуқул ўзингиз билан ўзингиз «гаплашасиз»: пичирлайсиз, қўлларингиз билан ҳар хил ҳаракатлар қиласизми-ей... Баъзида овоз чиқазиб гапириб юборасиз. Йўловчилар ҳайрон бўлиб Сизга қараб ўтишаётибди.

Қизиқсиниб кузатиб турганларга бир қараб олдим-да, ҳазиллашган бўлдим:

— Балким жинни ё бўлмаса артист, «ролини машқ қилаётибди» деб ўйлашса керак-да.

Кулишдик.

— Э... Ҳаёт одамларни не куйларга солмайди! — деб ҳамдардлик билдирди отахон. — Жинни бўлиш ҳам, артис бўлиш ҳам ҳеч гапмас. Дунёнинг олди тор, орқаси кенг. Уйлайман деганга уй куп, болам.

Уйлайман деганга уй куп! Сиз билан биз, азизларим, чиндан-да, уйловчилар табақасиданмиз. Уйлаш бизнинг касбимиз, вазифамиз. Ушанда уйимизда уйлашга майдон торлик қилиб, «артислик» қилгани кўчага чиқиб кетган бўлсам керак, ҳойнаҳой.

Самарқанд дорилфунунида Иосиф Самойлович Куклес деган маълум ва машҳур механик олим ишларди. Қачон қараманг, қўли қўлтигига қистирилган ҳолда, университетнинг ниҳоятда кўркам хибонида сайр этарди. Сайр?! Йўқ, назаримда, у Вақтни қувиб ўтмоқчи бўларди. Аксига олиб, унга шу вақт етишмасди. Бир куни уй уйлаб, хаёл суриб, бехосдан ҳайҳотдай чўнқирга чархпалак бўлиб тушиб кетибди. Шу ердаги одамлар домлани қўтқазмоқчи бўлишса, қайрилиб ҳам қарамабди. Ўрнидап турибди-да, пинагини бузмай, чуқурнинг тагида, қўлини қўлтигига тикқан кўйи, у ёқдан бу ёққа уй уйлаб юрганмиш. «Пуф-пуф-пуф...» (Нима учундир паровозга ўхшаб «пуф-пуф-пуф» деб юрарди. Худди миясига ўт кетгандай). Менимча, ўшал топда бирор масаланинг ечимини топган бўлса ажабмас.

Албатта, мен ёшларни профессор Куклес даражасида, ўзини унутгунча уйга берилишга даъват этмасам-да, демоқчи бўламанки: уйланг! Уйлаш илмини ўрганинг. Аввал уйла, кейин сўйла, дейди халқимиз. Бир донишманд киши дебдиким, йўқ, аввал уйла, кейин уйла! Яна насиҳат шулким, бировлар Сизга ҳасад қилса, хафа бўлманг. Қайтанга хурсанд бўлинг: демак, Сизда ҳасад қилишга арзигулик нимадир бир нарса бор. Ўша «нимадир бир нарса»ни эҳтиёт қилинг. Ҳар қандай ёмонликдан яхшилик қидиринг. Аксинча эмас. Ҳар қандай яхшиликни ёмонликка нисбат берманг. Ёмон тушни сувга айтинг ва ҳамма вақт яхшиликка йўйинг.

Бир қариндошнамо яқин танишимиз бор эди. Ўзини ёмон одам деб ҳам бўлмас эди. Бироз андиша, тамиз етишмасди унга. Тез-тез уйимизга сим қоқиб, муттасил бизникилар, оила аъзоларим ёки яқин қариндошларим ҳақида ута бемаъни, илон пўст ташлайдиган тушлар кўрганини айтарди. Бу менинг ва рафиқамнинг руҳимизга ёмон таъсир қилар, бир неча

кунгача ҳолимиз паришон бўлиб юрарди. Ҳар қанча юпатсам ҳам наф қилмасди. Аҳвол шу даражага бориб етдики, навбатда телефон жиринглаши билан ҳаммамиз ўпкамизни қултиқлаб, дағ-дағ титрайдиган бўлдик. Яна қандай бехосият туш кўрдийкин бу ювиқсиз деб. Бундай кимсаларни нияти бузуқ, нафаси совуқ, шумоёқ дейишади. Аслини олганда, унинг босинқираши, ёмон тушлар кўриши биздан ҳам кўра ўзига тааллуқли: жиддий руҳий касалга чалингани, сиҳати ёмонлигидан, деб биламан. Нима бўлгандаям, бундай бадбин одамлардан йироқ бўлаверган яхши. Ўрисда, қўпол бўлсаям, бир нақл бор: агар чўчқага юз марта «сен тўнғизсан!» десанг, у ахийри хуриллаб юборади!..

Одамлар билан муомала-муносабатда интиҳойи камсуқум, эҳтиёт бўлинг. Ҳеч қачон ўзингизни атрофдагилардан ақллироқ, билагон қилиб кўрсатманг. Нақл борким, одамлар Сизни кийимингизга қараб кутадилар, ақлингизга қараб кузатадилар. Элга қўшилиш — юз йил, элдан чиқиш — бир нафас, дер эдилар падари бузургворимиз. Гапга эҳтиёж туғилганда, гапирмасликнинг иложи қолмагандагина гапиринг. Одамларни, айниқса арзи ҳол қилаётганда, сабр-тоқат билан тинглашга одатланинг. Уларни гап орасида тўхтатиб, мулзам қилиб қўйманг. Оғизларидаги гапини юлиб-юлқаб олишдан, «илиб кетишдан» сақланинг. Суҳбат ёки баҳс чоғида ўзингизни шундай тутингки, мусоҳиб (суҳбатдош) Сизнинг фикрингизни... кутсин! Буни уларнинг авзойидан ички бир туйғу билан сезиб турасиз. Гапирганингизда жон қулоғи билан тингласин. «Бу одам яна гапирса яхши буларди» деб илҳақ бўлсин. Сўзларингиз шифобахш гиёҳ сингари, бошқаларнинг кунглини кўтарсин, дил яраларига малҳам бўлсин... Бунинг учун тил учида эмас, бутун вужудингиз, қалб амри билан сўзланг. Совуқ ақлга жиндай қалб эҳтироси қўшилса жуда чиройли чиқади.

Нутқ сўзлаётганда тежамкор бўлинг. Унутманг: купинча ўз ўрнида айтилган луқмадан ҳам кўра айтилмагани, сукут сақлангани, тушунилгани таъсирчанроқ бўлади... «Эҳ, ёмонам эзма одам экан-да, қачон гапдан тўхтайти бу маҳмадана!..» деб оғринишмасин. Ўзингизнинг ёдингиздан кўтарилиб кетган ибратомуз гаплар ҳам таниш-нотаниш одамларнинг дилида ва тилида бўлгани қандоқ яхши. Зеро, ўз сўзларингизни бошқаларнинг оғзидан эшитиш жуда мароқли.

Тагин бир утит: гапни гапир уққанга, жонни жонга суққанга дейдилар. Ровийлар андог демишларким, шамол эсаётган томонга қараб бақирма, овозинг зое кетади.

Эрта баҳорда кўпчилик бемор кишилар баданларига зулук қўйдирадидлар. Бу зулук деганимиз инсон аъзосига ёпишиб, ҳаром қонини тўйгунча сўради ва ўзидан сўлаги орқали унга фойдали суюқлик юборади. Натижада қоннинг таркиби бир қадар суюқлашиб, томирларда оқиши энгиллашади ва киши шифо топиб, ўзини яхши сеза бошлайди.

Ҳар бир одам вақти-вақти билан ўзини тергаб, истиғфор айтиши, тавба қилиши, «ҳаром қонларини» чиқазиб юбориши, бир хил ёмон қилиқларидан қутулиши керак. Чин инсонлик шу. Илло зулук наф қилади шу вақтдаки, агар беморнинг ҳамма қони айнаб кетмаган бўлса. Шунга ўхшаш, Сиз ҳам ўз уйингиздан ёки бошқа бирон жойдан орттирган ёмон хуқатворингиздан шу вақтда батамом қутуласизки, агар бутун вужудингиз ахлоқий исқирт-чиркинликларга тўлиб-тошиб кетмаган бўлса.

7 - фасл

ЎЗБЕКИСТОН МУШТАРАК

Йигитга ўлим йўқ, агар ўзини ўзи ўлдирмаса, деган гап бор. Сизни пистирмада кутиб ётган хавфхатарлар орасида бир фалокат борким, номи — маҳаллийчилик. Маълумингизким, ўзбек миллати ўз этник таркиби тарафидан анча қурама. Бунда 92 уругнинг қони бор. Ҳар бири ўзига тортади. Агар бирон кишини хизматга қабул қилмоқчи ёки раҳбарий ўринга тайин этмоқчи бўлишса, унинг иш қобилияти, истеъдоди, лаёқатидан ҳам кўра, зимдан қаёқлик экани, баъзан ҳатто қайси уруғ, табақа ёки жамоадан чиққанини суриштирадидлар. Умумдавлатчилик шовинизми маразидан кейин иккинчи ўринда мана шу маҳаллийчилик иддаолари туради. Ёмони, бу нарса миллатни занг сингари ич-ичидан емиради ва парчалайди. Юқумли иллат эканлиги билан хавфли. Маҳаллийчилик «бациллалари» қанча рад этган сайин кўпаяди. Ўзига хос бедаво ижтимоий дардга ўхшайди.

Ёшлар агар униб-ўсиш, маънавий соғлом бўлишни истасалар, маҳаллийчилик касалидан худди вабодан қочгандай қочсинлар. Кимки студентларни «Сурқаш» (Сурхондарё, Қашқадарё), «Фан» (Фаргона, Андижон, Наманган) дея ажрата бошласа, билингки, у фикран, маънан соғлом одам эмас. Маҳаллийчилик киши бошига битмас-туганмас фалокатлар келтириши мумкин. Қаердаки бундай носоғлом майлар амал қила бошласа, амин бўлингки, бошқа бир жойда, гўё «жавоб» тариқасида, шундай иллатлар қалқиб чиқади. Мен қуйида икки хил майл ҳақида ўз кузатишларимни келтираман.

Тошкент шаҳри — Ўзбекистонимизнинг юраги, пойтахт. Бу ерда маҳаллий аҳолидан ташқари фаргоналиклар, хоразмликлар, самарқандликлар, сурхонликлар, бухороликлар, қўқонликлар ва бошқа иқлим кишилари яшайди. Табиийки, улар «ҳамшаҳарлашиб», «ҳамюртлашиб», бир-бирлари билан кўришиб, чақчақлашиб турадилар. Нима қипти. Жуда яхши. Лекин баъзи бир йигинларда бу, носоғлом «ўзбирчилик» — биқиқ жомоачилик тусини олиб кетади. Одамлар нутқ ирод қилганларида гўё, айтайлик, олтиариқликлар қандайдир «мумтоз» кишиларга айланади; дейлик, ёзёвонликлар бутун республикани «ушлаб» тургандай қилиб кўрсатилади; олайлик, асакаликлар гўё «асл ўзбегу», қолганлар — пашмалог дум; Ғузор — салкам ернинг киндиги; қайси бир вилоятдаги Тентак қишлоқ — гўё зукколар маскани; дунёда энг ақли расо инсонларни фақат Ўш билан Жалолобод тугаркан. Эмишки, қолганлар «ерунда»!..

Валлоҳий!

Қулоқлари қизиб, кўзлари гилайлашган бойваччалар шу қадар кўпириб кетадики, кир совунга ҳеч қандай эҳтиёж қолмайди. Биронта мард топилмайдик, ўрнидан туриб айтса:

— Ҳой Фалончи! Сен ўзинг кимсан? Ҳар қалай, ҳеч қандай «наводирул ниҳоя» эмассан. Агар ўша, номи нимайди... ҳа, Қўшкўпирингга қайтиб борсанг, нари борганда ўртача, балким ундан ҳам пастроқ мавқени эгаллай олмайсан. Сендақаларни ҳалиям бўлса мана шу Тошкент бағрига сиғдиради.

Ёки бошқа бир йигинда бўлак бир танти ўртага чиқиб айта қолсайди:

— Азизлар, тўғри, Чуст кўп гўзал юрт. Одамлари ундан азиз. Дўпписига умуман тараф йўқ. Чуст

пичоқлари жаҳонга машҳур. Бироқ сизу биз мана шу ерга — Тошкент шаҳрига келиб обрӯ-эътибор қозондик. Бу ерда биз қанчалик чушлик бўлсак, балким бундан ҳам ортиқ тошкентликмиз. Ҳаддимиздан ошмайлик, оғайнилар. Ҳолини билган ҳоримас, дейдилар. Курпасига қараб оёқ узатган одамнинг садагаси бўлсанг. Бу гапни республикамиз барча вилоят туманлари, шаҳар, қишлоқларидан келиб, азим шаҳар — Тошкентда ўқиётган, ишлаётган, яшаётганлар ҳақида ҳам айтса бўлади. Энди бунинг аксини тасдиқловчи бир-иккита мисол келтирай. 1972 йил бўлса керак. Тошкент дорилфунунига ишга келганимга икки йил бўлган. Ҳакимжон деган бир йигитнинг диплом лойиҳаси ҳимоясида мутасаддийлик (оппонентлик) қилдим. Иш менга жуда ёқди. Ҳимоя сўнггида хонада имтиҳон комиссияси аъзолари қолиб, ишларни баҳолашга киришдик. Мен Ҳакимжоннинг диплом тадқиқоти сўзсиз аъло баҳога муносиб эканлигини айтдим. Бироқ бир йўла уч киши менинг таклифимни рад этишди. Жиддий баҳс қўзғолди. Хуллас, шундай пухта тадқиқот ва ҳимоячининг шаънига гирт бўлмагур гаплар айтилиб, тўрт баҳо қўйилди. Мен яккалик қилиб қолдим.

...Орадан роса ун етти йил ўтди. Собик «Камалак» нашриётига «Мен сув ичган дарёлар» китобимнинг қўлёзмасини кўтариб бордим. Бош муҳаррирга учрамоқчи эдим. Йўлақда бир киши кулимсираб, очиқ чехра билан қарши олди. Муддаони айтувдим, уз хонасига таклиф қилди.

— Йўқ, мен бош муҳаррирни кўрмоқчийдим.

У кулимсираб, деди:

— Бошқа одам ёрдам беролмайдими Сизга?

— Йўқ, ёрдам беролмайди.

— Мен ҳамми?

— Сиз ҳам. Э, дарвоқе, Сиз кимсиз? Мабодо нашриёт директори эмасмисиз? Юзингиз иссиқ куришиб турибди қандайдир...

Йигит ўзини лутфан таништирди. Менинг эса устимдан совуқ сув қўйилиб кетгандай бўлди. Қаршимда ўша-ўша мулойим йигит Ҳакимжон турар эди! Воқиф бўлдингизким, ушанда гарчи фожеа юз бермаган эсада, бу йигитнинг шаънига гойибона курақда турмайдиган гапларни айтишган, ҳаққига жабр қилиб, қонуний баҳосини пасайтиришганди. Бу, эҳтимол, арзимас бир гап ўша кезлари анчагача ди-

лимни хира қилиб юрди. Эҳ, одамлар, одамлар! Орадан учкам йигирма йил ўтгач, у мени қучоқ очиб кутиб олаётгани жуда нашъа қилганди камина ношуд «оппонент»га. Аммо муҳими бошқа ёқда. Бу сингари хархаша, гиди-бидилар ҳаётда учраб туради. Гапнинг буёғини эшитинг.

— Сиз билан ҳимоя пайтидаги биринчи ва сўнгги учрашувимдан сўнг мен давлат комиссияси аъзоларига норозилик билдирдим. Не ажабким, ҳозир Сиз айтган учовлон домлалардан бири мени роса каловлатди, — деб иқрор бўлди суҳбатдошим. — Унинг айтишича, бир ярамас самарқандлик, яъни Сиз, ута маҳаллийчи булганингиз боис, менинг ишимни «яхши» баҳолаймиз, «беш»га тортмайди, дебсиз. Қолган «ўзимизнинг тошкентликлар» ҳар қанча уринишса ҳам, бўлмабди. Оппонентнинг гапи гап экан.

— Ёраббий! Бу нечук туҳмат... Қандай тили борди? Ўша одамнинг думбул эканини ҳамма биледию, бироқ бу қадар паст кетишидан беҳабар эканман.

— Шошмай туринг. Қизиги энди бошланади, — дейди суҳбатдошим. — Бошимга гурзи билан ургандай бўлди. Маҳаллийчилик касалига мубтало бўлган кишига ҳеч қаерда ҳам урин бўлмаслиги керак. Айниқса!.. Айниқса таълим-тарбия соҳасида. Матбуотда бу Гайбулла Саломов деган қони бузуқ, худбин, такаббурнинг бир бошлаб таъзирини бериб қўяйин деб нашр этган ҳамма китобларингиз, дарсликларингиз, рисоаларингиз, мақолаларингиз борми, бир жойга йигдим. Қўлимга қизил қалам олиб, бир чеккадан ўқишга, Сизни «ўрганишга» киришдим. Нетонг! Жуда ҳам ноёб бир руҳий муъжиза содир бўлди. Нарсаларингизни диққат билан ўқиганим сайин анави галамис доцентнинг Сиз ҳақингизда айтган бўлмагур гапларига лаққа ишонганим учун ўзимдан уялиб кетдим. Ҳар галги мутолаадан сўнг Сизга ихлосим ва меҳрим орта борди. Хуллас, мен ҳақиқий Гайбулла Саломовни кашф этган эдим. Ушандан буён то ҳозиргача ўзимни Сизнинг ихлосмандингиз деб биламан. Шу топда Сиз қаршингизда гойибона дўстга айланган бир инсонни куриб турибсиз!..

Бу самимий эътирофни ўз қулоқларим билан тинглаб, хурсандлигимдан энтикиб қолган эдим. Бежиз

айтмас экан-да халқимиз: одам борким, одамларнинг нақшидир; одам борким, ҳайвон андин яхшидир. Ана Сизга тошкентлик — войдод-вовайло! Ана Сизга тошкентлик — таҳсин, тасанно!!

...Буёғига уйланиб қолдим. Ие, ҳалиги ҳамкасаба доцент дўстимиз мени орқаваротдан яна нечта одамга сотдийкин? Тагин нималар деб маломат қилдийкин? Бир фитна шунча узоқ йиллардан кейин булсаям очилди. Қолганлари ишонувчан кишиларнинг юрагига урнашиб, қурт каби болалаб кетгандир. Қанчадан-қанча иисонларнинг онгини заҳарлаб ётгандир...

Ўзимнинг бир ожизлигимга ҳам иқрор бўлайин. Инсон деганингиз бу иссиқ жон. Кунгил нозик нарса. Ҳамкасаба домланинг эски игвоси (орадан чорак аср ўтганди...) барибир менга қаттиқ алам қилди. Вужудимда шайтон гимирлаб қолди. Ғазабландим. Агар биз, ягона мақсад йўлида уюшган мураббийлар, бир миллат кишиларики бир-биримизни тушунмай, ўзаро «ички миллатчилик» қилсак, бошқалардан гинахонлик чикора. Аччиқни аччиқ кесади, дейдилар. Лекин ҳамма вақт ҳам шундай бўлавермайди. Аччиқ аччиқни... чақиради. Аччиққа қарши аччиқ қўлласангиз, ҳаммаёқ баттар тахирлашиб кетади... Ҳадиси шарифда айтилади: агар биров Сизни Сизда йўқ айблар билан айбласа, Сиз уни унда бор айблар билан айбламанг. Мана Шарқ фалсафасининг донишмандлиги. Мен ўзимга шундай бир тамойилни ҳаракат дастури қилиб олганман: латта бўйи чиқса, аввал ўзингга боқ. Бировни гумондор қилиш осон. Аммо сен, агар мард бўлсанг, аввал ўзингни айбдор қилиб боқ. Хуллас, Раҳмон шайтондан устун келди. Бояги приват-доцент дўстимиз билан бир куни иттифоқо учрашиб қолганимизда, унга чин самимият ила, қўлимни кўксимга қўйиб, сидқидил миннатдорчилик изҳор этдим.

— Фалончи ака, «Мен сув ичган дарёлар» китобимни ўқигансиз, албатта. Фикрингиз қандай?

— Нега камтарлик қиласиз? Сизнинг номингиздан ўзимга айтишга журъат этаман: Яхши китоб ёзгансиз, домлайи киром. Роман тиражида (ўттиз минг нусха) босилиб тарқалгандан сўнг ёмон бўлмайди-да. Лаббай? Нима учун фикрингизни сўраётиман, биласизми? Шу асаримнинг рўёбга чиқишида Сиз жонбоз-

лик қилган экансиз. Мен буни тасодифан билиб қолганман. Жуда ажойиб ички тақриз ёзгансиз. Ўқиб кўриб бошим осмонга етди. Менинг шахсим ҳақида ҳам жуда илиқ фикр билдиргансиз. Сизга таъзим ва ташаккур, ога! Шунча йиллар бирга ишлашиб, бирга кишнашиб дегандай, Сизнинг бунчалар бағри кенг, олийҳиммат инсон эканингизни билмабман-а. Аттанг. Баъзилар қилмаган яхшилигига сендан йўгон мукофот тамаъ қилиб юришади. Сиз бўлсангиз, менга шу қадар ҳотамлик қилиб қўйган экансизу, жимм юраверибсиз...Қўйинг-е!

Шундай деб, унинг қўлларини маҳкам сиқдим ва кўзларига тикилдим. Нима дер экан деб. Кутилмаган ҳол рўй берди. «Э нималар деяпсиз? Ҳеч қандай ички тақриз-пақриз ёзган эмасман» дермикан десам, тамоман кутилмаган ҳодиса рўй берди. Бутунлай ҳангманг бўлиб қолган эса-да, у яшин тезлигида ўйлаган бўлса керак: «Балким бошқа бир киши — менинг адашим — фамилиядошим нашриётга хуфя яхши тақриз ёзган чиқар. Бу галварс мени ёзган деб ўйлаб юрибди...Ва, не кўз билан кўриб, не қулоқ билан эшитайки, бирдан ёрила кетди: «Ҳа, ёзганман, ёзганман, дўстим. Шундай бўлувди. Ёдимга тушаяпти. Яхши ички тақриз ёзганман. Саломов зўр одам, деганман. Энди яхши нарсани яхши дейдилар-да, тақсир. Э қойил. Қандай билдингиз? «Разведкангиз» яхши ишлайди! Ёзгандай бўлувдим».

Эҳ, ожиз банда. Ҳолинг шу экану. «Ёзгандай» бўлган экан-а! Мен заҳарни заҳар билан эмас, асал билан кесган эдим. Хўш, нега уйдирма қўлладим? Ўз мухолифимни гел қилдим? Яхшилик йўлида қўлланилса, гоҳи пайтларда ёлгон ҳам рост ўрнига ўтади. Ҳатто савоб бўлади. Аслида, менинг гапларим уйдирма ёки ёлгон ҳам эмас, балким айна ҳақиқат эди. Чунки ўша одам ўзининг фосиқлиги билан ҳам... менга ёрдам берган. Ўзи сезмаган ҳолда. Инчунин, бадкирдор кимса бошқа биров ҳақида бўҳтон қилса, бундан қўрқиш керак эмас. Зеро, ўз қадрини билган одамлар бунинг аксини тушунади. Яшасин баттол, фосиқлар! Камина, чиндан ҳам, холисанлиллоҳ айтганда, «Мен сув ичган дарёлар»им учун қаршимда турган мана шу совуқ кўланкага ҳам БУРЧДОР эдим. Шукрлар бўлсинким, у менинг сувимни лойқалата олмаган. Манба тоза бўлган. (Ҳакимжонни назарда тутаман).

Унда-бунда, хонадонларда, ётоқ жойларида, дарс-хоналарда, куча-кўйларда, нақлийётларда (транспорт-да), гоҳида одамлар ўртасида бир-бирига наҳ уришлар бўлиб туради. Шаҳарликлар билан вилоятликлар, туман, қишлоқ кишилари орасида. Ўзаро. Баъзан гап енгил ҳазилдан чиқиб кетади-да, катта дилсиёҳлик билан тугайди. Бирон гўдайган шаҳарлик тантибойвачча ташқаридан келган япасқи шеригига «қишлоқи» дейди. Нима қипти. Шаҳарликни—шаҳарлик, қишлоқликни—қишлоқи дейдилар-да. Йўқ, бу гап йигитчанинг нафсониятига тегади. У ҳам, тап тортмай, «шаҳарлик лайча шаҳарчасига акиллайди», деб жавоб қилган бўлади. Ҳечқиси йўқ. Нима, шаҳарлик лайча «қишлоқчасига» вовулласинми, бўлмаса?.. Бошланади-ку! Аслида эса, биров Сизга «қишлоқи» дедими, ҳушёр тортинг, азизим. Ажабмас, бу кесатиқ, пичинг остида бирон илат яширингандир. Шаҳар Сизу бизга катта холамизнинг маҳрига тушмаган. Қишлоқдан ташиб келтирган бир хилги «қилиқларингиз»ни ташланг. Чапанилик, довдирлик, ҳуда-беҳуда сўкиниш, нос отиш, исқиртлик, бурун кавлаш, дуч келган жойга туфлаш, юриш-туришга оид одобсизликлар, ноўхшов қилиқларингизни тарк қилинг. Мен кимнинг кимлигини, қаёқдан келганини кулишига ва ҳатто ...бурун қоқишига қараб бехато айтиб бераман. Шаҳарлик ёшлар ҳам керилишмасин. Қуруқ олифтагарчилик билан иш битмайди. Уларнинг ўзлари ҳам, баъзида, ё шаҳарлик «болавой», ё қишлоқлик «далавой» эмас.

Маҳаллийчилик нима деган гап. Бу хатарли эмас. Ҳамма ҳам ўз киндик қони тўкилган жой билан фахрланади-да, деб ҳисоблашлари мумкин. Марҳабо! Аҳлан ва саҳлан (Хуш кўрдик), биродари азиз! Фахрланмай туролмасанг хоҳлаганча фахрланавер. Ҳаддинг сигади. Лекин!.. Эҳтиёт бўлингким, Сиз гумбурлаб «фахрланаётганингизда» ёш кўчатларни совуқ уриб кетмасин, бу қаршингизда ўтирган бошқа бировларнинг иззат-нафсини ерга урмасин. Андиша деган гап бор ўртада! Бор овоз билан бақириб-чақириб «Ҳай-йу! Ва-ҳа-ҳа! Яшасин Мен!» деб юборар экансиз, шундоқ ёнингизда юзлаб ўзга «мен»лар ҳам борлиги фаромуш бўлмасин-да, садага!

Тошкент шаҳрида бизнинг Хатирчи туманидан (Навоний вилояти) келиб утרוқлашиб қолган каттагина жамоа (ўзига хос «хатирчиликлар диаспораси») яшай-

ди. Яхшидир, ёмондир кунларда ҳамюртлар йигилишиб, маслаҳатлашиб, кенгашиб, уйнашиб, кулишиб, гоҳо «чой» ҳам ичишиб турадилар. Керак! Жамоа орасида оқсоқоллар: дунё кўрган одамлар, фан, маданият арбоблари, йирик корхоналарнинг раҳбарлари ҳам анчагина. Айтишларича, биргина шу тумандан 22 фан доктори, профессор етишган. Мустақил бунёдкорлик гоёларига ҳамд-санолар бўлсинким, райондош биродарларнинг ошиги олчи, димоғлари чоғ. Қандингни ур, хатирчиликлар!

Кейинги бир қанча йигилишларда пайқаб қолдимки, одамларимиз гоҳида ҳаддан ташқари жазавага берилиб кетаётганга ўхшайди. Ўзимизнинг бир хилги бақироқ, маддоҳ ватанпарварларимиз маросимларга антиқа руҳ бериб юборишади. Қўйингки, уларнинг даъвосига кўра, салкам шундай бўлиб чиқадики, ўзим ҳам хатирчилик эмасманми, озгина муболагаси билан айтсам, пойтахт Тошкент ҳам бизнинг Хатирчининг чекка бир «филиалига» айланиб қолгандай. Ваҳ-хув! Бунчалик чиранишу, бунчалик жазава на даркор!! Баданингдаги туқларингни битта қўймай тикка қилиб юборадиган бояги «зормондадан» отиб олишгандан кейин эҳтирослар ҳеч қандай чегара билмайди... Яқинда ҳурматли бир зотнинг жуда файзли бошланган таваллуд маросимида шундай бўлди. Меъёрлар бузилиб, ҳаммаёқ «хатирчилашиб» кетганидан сўнг, ҳар гал даврани олиб бораётганлардан бири, таниқли санъаткор ва файласуф олим, ҳар гапнинг бирида: «Йўқ, бизнинг Олтиариқда одамлар бундай қилишмайди», «Бўлмайди, бизнинг олтиариқликлар бундай гапирмайди» деб қистириб утади. Яна тез-тез: «Ҳақиқат бор экан-у» деб аския қилган бўлади. Ҳамма кулади. Қий-чув....

Шу орада менга сўз бериб қолишди.

— Кечирасиз, аҳли жамоа, камина олтиариқлик эмасман, аммо хатирчиликману, хатирчилик эмасман десам ҳам бўлади. Аслим — тошкентлик!

Ҳамма ҳайрон. Одамларнинг бироз кайфи тарқаб, менга қараб қолишди. Уртага жимлик чўқди. Ана шунда мен қандай қилиб «асл тошкентлик» эканлигини гапира кетдим.

— Хатирчини Хатирчи қилиб турган валломат инсон, табаррук зот ким эканлигини биласизларми?

Биров «фалон киши» деди, бошқаси яна булак бир инсонни тилга олди. Кимдир бирови «Сиз!» деб менинг ҳам кўнглимни кўтариб қўйган бўлишди.

— Баракалла... Йуқ!— дедим. — Бул улуг зот — Га-
дой Селкин бўладилар. Булмапти, афандилар. Ав-
лиёмизни унутибсиз. Ким айтади Сизни хатирчилик
деб! Аттанг...

Барча мутаассир бўлиб, бирдан ҳушёр тортди.

— Биласизми, Хатирчи туманига файз-баракот
бериб, нур таратиб турган машъала — авлиё Га-
дой Селкин бўладилар. Уша атрофларда етти ёшдан ет-
миш ёшгача барча сагиру кабир буни билади. Ул зот-
нинг қабрларига таъзим қилади. Уйларида ва
дилларида, фикрлари ва зикрларида бирдай
жаранглаб туради: «Ё Гадой Селкин!» Илло Гадой
Селкин ким бўлганларидан хабардормисиз?
Ривоятларга кўра, ул валинеъмат ҳазрати Баҳовуд-
дини Балоғардонга қўл бериш учун Тошкентдан
сафарга отланганлар. Асли авлод-аждолари етти
пуштигача тошкентлик бой-бадавлат киши бўлганлар.
Абдурахмонбой экан ул зоти шарифнинг асл номла-
ри. Минглаб қўйларини Бухоро тарафга ҳайдаб
бораётганларида, ваҳийдан хабар келган. Мазмуни
шундай:

— Қаерда тўхтаб, нафас ростлаш чоғингизда
қўлингиздаги ҳассангиз беҳосдан кўкарса, уша ер
Сизга абадий манзилгоҳ бўлади.

Жаноб Абдурахмонбой ҳозирги Хатирчи туп-
роғига етиб, таҳорат оладилар ва намози пешинни
ўқишга тутунадилар. Намоздан сўнг сафарга отланиб,
ҳассаларини қўлларига олмоқчи бўлганда қарасалар-
ки, қуруқ таёқ алақачон ерга томир отиб, барг
чиқазибди...

Муъжиза! Шунда ул зоти пок отдан тушадилар-
да, «мана шу ер менинг маконим» деб шоён этиб, уша
ерда тургун яшаб қолганлар. Бас, оғайнилар, номаъ-
лум қолмасинким, бизнинг маънавий қиблагоҳимиз
пири Гадой Селкин пойтахтимиз шаҳри Тошкандан
бўладилар. Шул сабабдан маҳаллий оқсоқолларимиз
бекорга айтишмаганким, кимки Хатирчига мусофир
бўлиб борса, бой-бадавлат бўлиб, тарақлаб кетади.
Бас, Сизу биз ҳам бу ерда мусофир эмас, балки ўз
уйимиздамиз. Менимча, ҳадеб киндигимиз мертилиб,
«урра Хатирчи!» деявермасдан, пиримизнинг ва
барчамизнинг ҳам она шаҳримиз Тошкент ва қон-
қариндошларимиз тошкентликларга таъзим қилиши-
миз тарихан вожиб ва жоиздир.

— Мана энди қийқириқни давом эттираверинг!— дедим сўзимнинг охирида.— Туй туйдай бўлаверсин.

Қаёқда! Майдон саҳни сув сепгандек тинчиб қолди. Ортдан юртдошимиз кекса имом хатип ихлосу кироат ила дуойи фотиҳа ўқиб юбордилар.

Шоҳига урсанг, туёги зирқирайди, деган гап бор халқимизда. Турғунлик даврида одамларимизнинг тинқасини қуритган иллат — рус улугдаватчилик шовинизми билан маҳаллийчилик эди. Республикамиз мустақилликка эришгач, гарчи «ташқи шовинизм» хавфи ҳозир ҳам барча давлатлар учун мавжуд бўлсада («у ёқда» айрим огзи шалақ, ҳокимият илинжида ҳеч нарсадан тап тортмаётган бир хил бебош сиёсатдонлар ҳанузгача «Ҳинд океанида оёгини ювишни» ошқора гапириб ётибди!), ҳозир асосий хатар «миллий либосга бурканган» иллат — маҳаллийчиликда. Бунга қарши кураш қийинлиги шундаки, баъзан айнан каззоб, «ўтрини ушла!» деб бақиргани сингари, миллий чегараланган одамларнинг ўзлари гўё бу иллатга қарши курашаётган бўлиб кўринади. Бу жиноят бўлиб жиноятга ҳам ўхшамайди. Ўзи бору, ранги, туси, ҳиди йўқ. Аммо оқибатига кўра ҳар қандай жиноятдан қолишмайди. Маҳаллийчилик (одам ажратиш, унинг биографиясига, географиясига айрича эътибор қаратиш ва ҳ.к.) миллатни, шиллиқ қурт сингари, ич-ичидан емиради, кемиради. Унинг бутун вужудига зил кетади. Мазкур иллатдан, бир шоир айтганидай, миллатнинг товонтовонигача зирқирайди. Бунинг устига, бизда мавжуд нола-афгонлар орасида «вой товонгинам» дегани йўқ... Икки ҳасадгўй бир-бирининг гуноҳини тополмас, синалган тайёр айбномалардан фойдаланади: маҳаллийчи! Топинг буларнинг қай бири «асл» нобакор эканини. Маҳаллачилик — яхши, маҳаллийчилик — ёмон. Фарқи — бир ҳарф, маъноси — ер билан осмон. Маҳаллада турли миллат вакиллари, турли жойдан келган одамлар катта, аҳил оила бўлиб яшайди, туй-томошалари, маърака-издиҳомлари бир. Ҳукуматимиз маҳаллага катта эътибор бераётгани, рўшнолик кўрсатаётгани боиси ҳам шунда. Маҳаллийчилик эса...

Ёмони, эндигина росмана қанотини ростлаб келаётган қонуний-инсоний бир туйгу — миллий ифтихор билан миллий тўмтоқлик, маҳаллийчиликни бир-биридан фарқлаш қийин. Урталикдаги кўзга

кўринмас юпқа парда, чизик, чегара қай нуқтадан бошланадию, қаерда тугашини пайқаш қийин. Бу ўзига, ўзлигига бино қўйиш, ўзини бошқалардан устун, алланечук мумтоз деб билиш, аслида эса гирт қолоқлик ва тубанликдан келиб чиқадиған жазава. Бир куни раҳматлик Шароф Рашидовнинг қабулига бир киши кириб, одамлардан шиква-шикоят қила бошлабди. Эмишки, у институтда хизмат қилади, республика учун жуда керакли ихтисослик эгаси, аммо шаҳарлик оғалар маҳаллийчилик қилиш оқибатида уч йилдан буён квартира ололмаётган экан. «Фанга шунчалик зарур, ноёб мутахассис бўлсам,—дебди у пешонасини тириштириб,— бунинг устига, ўзим жиззахлик бўлсам!...»

«Нима? Жиззахлик?!»

Шароф ака титраб кетибди ва ўша «жиззахлик нодир мутахассисни» қабулидан чиқазиб юборибди...

— Сиз олим эмас, ашаддий игвогарсиз. Бу даргоҳга, мен бор эканман, ҳеч қачон қадам қўйманг!— дебдилар ортидан. Ҳуда-беҳудага, билиб-билмай, бир гапнинг тагига етмай туриб, галча-гализ уйдирмалар билан тирик иисонларнинг гашини келтириш, марҳумларнинг кафанига ўт қўйиш, арвоқларни чирқиратишдан сақланиш керак. Кишининг бу дунёси ҳам, охирати ҳам куйиб кетиши ҳеч гапмас.

Турли даврларда республикани бошқариб келган раҳбарларнинг қилган ва қилаётган ишлари ҳамманинг кўз унгида ястаниб турибди. Халқнинг ўткир нигоҳидан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди. Сир эмас, беш кунлик ҳою ҳавас деб, ўзини мумтоз шахс санаганлар нималарнигина қилишмади. Келинг, ундан кура яхши инсонларнинг яхши ишларини эслаб қўяйлик. Ўзбекистонимизни энг оғир кунлардан кимлар олиб ўтди? Уруш арафасида Катта Фаргона каналини, мудҳиш жанг йилларида Каттақўрғон сув омборини кимлар қурди? Одамларимизнинг илигини қуритган ўша тургунлик йилларида, ўзини ўтдан-чўққа уриб, ер ости саройлари — метроларни, Халқлар дўстлиги Саройини, минглаб шинам квартираларни, ярақлаган кўркли обидаларни қуришга ким бошқош бўлди? Бог-роғларни яратган катта соҳибкор ким эди? Даҳшатли зилзиладан вайрон бўлган Тошкентимизнинг ўз қаддини ростлаши, уни Шарқнинг атоқли кўркем шаҳрига айлантириш ишига ким раҳнамо бўлди? Не ҳасратлар билан, вақти келганда, эҳтимол

«ҳийлаи шаръийлар» ишлатиб, коммунизм гоёсига, комфирқага, «улуғ огага» қасамёдлар қилиб бўлса ҳам, вайрон бўлган аллақанча кўҳна Шарқ диний-тарихий обидаларини қайта тиклаш ишларини бошлаб берган ким? Ҳозир азамат Истиқлолнинг нонини еб турганимиз бир шароитда, минг дузахий азобларни бартараф қилиб, афсонавор ишларни амалга оширишга ким фидойи, балогардон бўлаётибди? Машъум «ўзбеклар иши» тавқи лаънатига ким барҳам берди? Кимнинг даврида халқимизнинг отаси, улуғ бобокалонимиз, дунёни ларзага солган саркарда, фотиҳ, жаҳонгир, донишманд ва адолатпарвар соҳибқирон Амир Темур ибн Тарогой Баҳодирнинг шаън-шавкати тикланди? Ўзбекистон БМТга аъзо бўлди. Бутун мамлакат бўйлаб улкан қурилиш ишлари бошлаб юборилди. Тураржойлар, маданий-маиший ва спорт иншоотлари қурилмоқда. Исломи динимиз қаддини ростламоқда. Одамларимиз Аллоҳ таоло ва таборакнинг 99 номини баралла айта оладиган, намоз, рўза, ибодатларини бемалол, қўрқмасдан ошкора адо этадиган бўлди. Минг-минглаб кишиларимиз муборак ҳаж зиёратига боришаётибди. Ёшларимиз хорижга бориб ўқиётибдилар. Бозорларимиз, хиёбонларимиз, саройларимизга бир қаранг. Шу суръат, шу кетишда сулув пойтахтимизни яқин ун йиллар ичида ҳеч ким таниёлмайдиган бўлиб қолади. Арбобларнинг гапирётган гапига, ваъзига эмас, амалда бажараётган ишига қараб баҳо берадилар. Бу улугвор ишларни амалга оширган ва амалга ошираётганларнинг асли тошкентлик, бухоролик, туркистонлик, қовунчилик, водийлик, жиззахлик, самарқандлик... экани билан халқнинг неча пуллик иши бор! Гоҳида «Мен тубжой фуқаросиман» деб керилиб юрганларни ҳам доно пойтахтликлар қуриб-билиб турибди, уларнинг муносиб баҳосини бериб туришибди. Халқнинг ўзи даҳо, ўзи ҳакам, ўзи қозиюл қуззо. Уни ичи говак гаплар, пучак баёнотлар билан барибир алдаб бўлмайди. Аммо мана шундай мураккаб шароитда чучмал, калтабин, тангу тор миллий димоғ-фироғларга берилишдан чандон эҳтиёт бўлиш лозим. Одамларнинг таранглашган миллий туйғуларини «чалиш»га берилиш ярамайди. Ҳозир ҳар қадамда «синфий душман», «мухолиф», «ёвузлик» қидирадиган замон ҳам эмас. Игво, маломат, фисқу-фужурга берилманг, узаро ганимлашиш эмас, сафларни бирлаштириш, дўстлашиш, ягона, ме-

тин Истиқлол иншоотини биргаллашиб қуриш томон раवона бўлингиз, навқирон фарзандларим! Ўртада бегона йўқ. Ҳаммаси ўзимизники. Ўзини ягона Туркистон хонадонини қуриш ишига, Мовароуннахрнинг шаън-шавкатини тиклаш гоёси сари сафарбар этаётган барча ватандошларимиз — ўзбек, тожик, эрони, араб, турк, озарий, рус, қозоқ, туркман, корейс, арман, қирғиз, олмон ва бошқалар, барча холис ниятли ўзбекистонликлар ва ватандош бўлмаганлар ҳам биз учун ўз Ўзбегимдан кам эмас.

Мен шундай тушунаманки:

— Яхшиликка яхшилик — яхшининг яхшилиги.

— Яхшиликка ёмонлик — ёмоннинг ёмонлиги.

— Ёмонликка ёмонлик — яхшининг ёмонлиги.

— Ёмонликка яхшилик — яхшининг мардлиги.

Буларнинг энг қийини — кейингиси: сенга ёмонлик қилган одамга яхшилик билан жавоб қайтариш. Бу иш, бундай қараганда, мантиқсиздай кўринади. Бироқ, отангни ўлдирганга онангни бер, дейди халқимиз. Ажаб. Ёмонлик айлаганга минг яхшилик қилган билан пасткаш, ёмон одам ёмонлигини қилаверади, яхши бўлиб қолмайди. Ҳа-да! Бизнинг кундалик жўнжайдари мантиқимизга кўра шундай. Лекин, аввало, жилла шундай ҳам эмас. Киши ўз рақибини то дўстига айлантирмагунга қадар чарчамасин... Тангри таоло назарида бу яхшиликларнинг энг яхшисидир. Бир ҳисобда, мусулмончиликнинг асл маъноси шунда. Бундан ташқари, ярамас одам сенинг унга қилган яхшиликларингни тушунмади, тушунишни истамади, ҳам дейлик. Атрофдагилар-чи? Улар кўриб, билиб, тушуниб турибди-ку.

Мен ҳар қандай зулматдан ҳам нур қидираман. Ҳар қандай ёмон одамда ҳам яхшилик аломатларини топишни истаيمان. Унинг ўрнига ўзимни қўйиб кўришга ҳаракат қиламан. Башарти, ёмон одам яхшиликни тушунмаса, аввало ўзига ёмон.

Ҳалиги доцент масаласига қайтайлик. Мен унинг хатти-ҳаракатларида муқаррар суратда маҳаллийчилик иллатидан ҳам кўра, оддий ҳасад, кўролмаслик, инсоний ожизликни кўраман. «Маҳаллийчилик» унинг мафкурасида бир ниқоб, холос. Борингки, агар бизнинг ўрнимизни алмаштириб қўйилган тақдирда ҳам — фаразан, мен асл шу шаҳарлик, у эса бирон ёқдан «жийда халтасини кўтариб» ё «поездга осилиб келган» бўлганида, унинг ўзи мени гўё «тошкентлик

бебурд шахсга» чиқазган буларди. Мазкур иллат бундай кимсаларнинг нуқсони ёки қусури эмас, балки фожеаси, тақдири, матлабидир.

Бизнинг Тошкент ҳам сулув, шариф, фойзобод шаҳар, ризқ-рўз, тотувлик, дустлик қалъаси. Миллионлаб кишиларнинг нигоҳи шу ерга қадалган. Ўзбек диёрининг пойтахти. Аммо унутмаслик керакким, бутун республикадан одамлар Тошкентга у Тошкент бўлгани учун эмас, балки пойтахт бўлгани важдан келадилар. Акс ҳолда, Тошкент ҳам истаган бошқа шаҳар сингари бир шаҳар. Бас, бутун салоҳияти, шукуҳи даъфатан унинг мамлакатимиз пойтахти эканлиги билан белгиланади. Фараз қилайлик, пойтахт — Наманган, Самарқанд, Жиззах, Қўқон ёки Бухорода бўлганда, фуқаро, жумладан тошкентликларнинг ўзлари ҳам ўша ёққа интилишган булар эди... Бас, ортиқча кибрланишга ҳеч қандай эҳтиёж йўқ.

Ўғлим Ҳабибулла Саломов Хатирчида тутилган. Қизим Назира — Самарқандда, супра қоқдимиз Гуландом — Тошкентда таваллуд топишган. Келиним Машҳураҳон — тошкентлик. Куёвим — Муҳаммад Юсуф — андижонлик. Етгита набирам бари пойтахтда тутилган. Нега мен муайян бир музофотга ёки қишлоққа қуллуқ қилиб, бошқаларига лоқайд бўлишим, ўзимга-ўзим қарши боришим керак?..

Эшитишимга кўра, яқиндан танимаган, билмаган кишилар мени «ўзимизнинг наманганлик», «қўқонлик» деб уйлашаркан. Шу кунларда «жўгрофиям» яна бир шаҳар ҳисобига кенгайди: «ўзимизнинг жиззахлик» бўлиб чиқдим. Бундан беҳад кайфим чоғ бўлади. Негаки, алҳазар, шундай бир нокас бўлсайдимки, ҳамма мендан қочганда нима буларди!.. Ҳа, ўзбегим, қоракўзлим, ишонаверинг, мен барингизга ҳамқишлоқ, ҳамшаҳар, туғишган, ҳамюрт буламан. Устозларим ва Пирим — ҳазрати Гавсул Аъзам Жилоний, Баҳовуддин Нақшбанд, Гадоий Селкин. Тарихий саждагоҳим — Амир Темур пойтахти кўҳна Самарқанд ва Бухоройи шариф. Киндик қоним тўкилган жой: Навоий вилоятининг Хатирчи тумани. Фахр ила айта оламан: асл тошкентликман. Қирқ йилдан буён шу ерда тургун яшайман. Фирқавий матлабим — тугма партиясиз. Раҳнамоларим — хатирчилик Урин Камолий, Воҳид Абдуллоий Самарқандий, Саййид Ризо Ализода (гойибона), Нуриддин аш-Шукур, Ҳам-

дам Бердиёр, тошкентлик Санжар Сиддиқ (гойибона), Аҳмаджон Ёқуб, Файзулло Эргози, Ҳамид Сулаймон, Фузайил Махсум, бухоролик Иброҳим Мумин, ургутлик эшони Қутбиддин Муҳиддин, жалолободлик Олим Усмон, Сулаймон Азим, қўқонлик Улуғ Турсун, Жалолхон Азизхон, Мадамин Иброҳим... Юзлаб шогирдларим юртимизнинг барча вилоятлари, шаҳар ва туманларида хизмат қилишади.

Миллатим — ўзбек. Ватаним — Ўзбекистон. Пойтахтим — Тошкент. Мана Сизга менинг руҳий «жўғрофиям».

8 - фасл

ОТАЛАР ВА БОЛАЛАР

Айни пайти келди. Оталар ва болалар, устозлар ва шогирдлар тўғрисида икки оғиз шакаргуфторлик қилишга эҳтиёж борга ўхшайди. «Устоз» деган калом бизга нондай арзанда, қадриобод тушунчани англатади. Бу сўз аксари ҳолларда бошқа тилларга ҳатто таржима ҳам қилинмай, ўзи олинади. Бутун машриқ заминда устод-шогирдлик ҳурмат, иззат-икром ва ўзга олиймақом қадриятлар шоҳсупасининг энг тўридан жой қозонган. Модомики, биз ўзбеклар, бугун ўз миллий моҳиятимизни чуқур англашга киришган, минг йиллик тарих силсиласида ўз муносиб ўрнимизни аниқлашга жадди-жадал қилаётган эканмиз, бу устивор масалада ворисийлик анъаналарини давом эттиришимиз вожибдир. Фавқулодда қизиқ. Озодлик, адл-адолат, ҳурлик, тинчлик, демократия, мустақиллик байроқларига ҳар бир давр ўз муҳрини босар экан. Бу йуриқда ҳамма нарса гуёки ўша-ўша. Ўша тенглик, ўша адолат, ўша мустақиллик...Йўқ, «ўша» эмас! Шуролар даврида ҳуқуқий жиҳатдан гуё озодмиз деб дунёга жар солдик. Амалда — том маънода марказ Масковга қарам эдик. Демак, атамалар, шиорлар, қонунлар, конституциялар, мадҳиялар, байроқлар алдар экан. Дардчил, изтиробли муқояса /қиёс/: «Ким эдигу ким бўлдик» икки даврда— қарамлик ва озодлик шароитида бир-бирига зид тарзда икки хил жарангламоқда. Буни беозоргина тиниш белгилари воситасида шундай ифодаласа бўлади:

1. Ким эдигу, ким булдик?

2. Ким эдигу, ким булдик!

Ёки:

1. Ким/!/ эдигу, ким/?/ булдик!?

2. Ким/?/ эдигу, ким/!/ булдик?!

Ота-боболаримиз, бобокалонларимиз, момо-момокалонларимиз азал-азалдан муршид-муридик, устод-шогирдчилик мақомида яшаб келганлар. Ҳар бир пирнинг ўз муридлари бўлган. Улар ўзаро садоқат йулида қовушган. Худони ўртага қўйиб муҳрланган бу иттифоқда хиёнат, дудмаллик, иккиланиш, лабзсизлик, субутсизлик бўлмаган. Гувоҳлик берадиларким, пир ҳатто жаҳди чиқиб, қувиб солганида ҳам, мурид унинг даргоҳини тарк этмаган.

Ривоят борким, ота ўз сеvimли фарзандидан сўрабди:

— Эй писар, қани айтинг-чи, Сиз учун ким кўпроқ муўтабар — мен отангизми ёки устозингиз?

— Албатта — устозим.

— Қандай қилиб? Ахир Сиз мендан тугилгансизку. Мен дунёга келтирганман Сиздай инсонни. Мен бўлмасам, Сиз қаёқда эдингиз. Қиблагоҳингиз бўлман-а!

— Дуруст. Сиз мени Осмондан ерга туширдингиз. Устозим мени ердан Осмонга кутарди!

Мана бу луқмада олам-жаҳон маъно бор. Хужа Аҳмад Яссавийнинг ҳам, Баҳовуддин Нақшбанднинг ҳам, хужа Исмоил Бухорийнинг ҳам, Искандар Зулқарнайн, Соҳибқирон Амир Темур, ҳазрат Алишер Навоий, Мирзо Улугбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва истаган бошқа авлиёю валиюллоҳ, шоҳ, саркарда, мутафаннин қомусий олим ва мутафаккир шоирларнинг ҳам устозлари, пирлари бўлган.

Улуглар ўзларининг энг муқаддас сирлари, дил жароҳатлари, ҳеч кимга, ҳатто, маълум ва номаълум сабаблар туфайли, ўз болаларига, жигарбандларига ҳам айта олмаган дард-аламларини ўз маслақдош яқинига, шогирдига ишониб айтади.

Мен Жалолхон Азизхоновни яхши танирдим. Бул зот моҳир таржимон (Маркснинг «Капитал»ини ҳам ўзбекчага ўтирганлардан), ношир, ҳарбий арбоб, зукко сиёсий раҳбар эди. Урушларда иштирок этган, кейинчалик узоқ йиллар «Ўқитувчи» нашриётига ди-

ректорлик қилган, умрининг сўнгги паллаларида раҳматлик Ўзкомпартия Марказқўмитаси матбуот бўлимининг бошлиғи бўлиб ишлаган. Ул кишининг рафиқаси рус аёли эди. Жалолхон акани содиқ, эътиқодли, комил бир инсон сифатида танирдик ва ўзи ҳақиқатан ҳам шундай эди.

Етмишинчи йиллар эди, чоғимда. Устод Жалолхон ака вафот этдилар. Дафн маросимида қатнашиб, қабристонгача бордик. Қайтишда мунис-меҳрибон бир инсон, таниқли мутаржим, сўз устаси ва ношир Мадамин Иброҳим домла билан йўл-йўлакай суҳбатлашиб кетдик. Марҳумнинг ажойиб-ғаройиб одамшавандалик хислатларини эсладик. Ул киши каминага бағоят таъсирчан бир гапни айтиб бердилар. Огани дафн этиш чоғида оломон ўртасидан ёриб утиб, Мадамин ака ўзлари қабр ичига тушадилар, майитни ўз қўллари билан ерга қўядилар. Ҳамма иш биттандан сўнг, гўрков ва бошқа тегишли кишилар гўрдан ташқарига чиқишади. Мадамин Иброҳим барчадан ортда қолиб, лаҳад ичида бироз ҳаяллайди. Ўзларининг айтишича, тахта тобут (гроб)нинг устига қўйиладиган қопқогини миҳ билан қоқтирмай, чиқаятган чоғида оёғи билан даст суриб юборган эканлар.

Ҳозир бу воқеани нима учун айтаётибман? Воқеа салкам чорак аср олдин содир бўлган. У вақтларда сўқир даҳрий (атеистик) «дийдиё»лар айна авжида эди. Атеизм ҳамда даҳрийлик ниқоби остидаги улугдавлатчилик, айниган насронийлик васвасаси ҳукм сурарди. Одамларнинг дарди ичида. Қулогини қимирлатган мусулмон банда борки, калласи кетиб турган кезлар! Жалолхон Азизхон билан Мадамин Иброҳим ҳамюрт (қўқонлик) бўлиб, ака-укачилик, устод-шоғирдчилик мақомида бўлишган. Ҳамкасаба, ҳамфикр, ҳамдара. Бир куни ога Мадамин акага васият қиладилар.

— Ўзингиздан қолар гап йўқ, мулла Мадаминжон,— дейдилар чуқур дард, ишонч-эътиқод оҳангида. — Мен фалон олий даргоҳда (Секада) фалон вазифада тураман. Ички ваъзиятлардан ҳам тўла воқифсиз. Қазо қилганимда жасадимни гробга солиб, «карнай-сурнай» билан кўмишларини биламан. Бизнинг бу мудҳиш замонамизда бошқача бўлиши мумкин эмас. Сизга тайинлайдиган гапим шу. Минбаъд унит бўлмасин. Жасадимни қабрга ўз қўлингиз билан

қўясиз, биродар. Бошқа ҳеч кимга ишонманг. Ўша лаънати гробнинг қопқогини қоқиб ташлашмасин. Ўз қўлингиз билан уни бир чеккага суриб ташланг. Худо хайрингизни берсин. Юзим очиқ қолсин гўрда.

Димоғдор шовинист-атеистлар айнан коммунизм гоюсига хиёнат қилдилар. Тасаввур қилинг: одамлар ўзининг фақат тиригига эмас, ўлигига ҳам эга бўлолмай қолди. Миллатларнинг энг сара кишилари, асл гулларини сазойи қилдилар, йўқотдилар. Улар беному нишон йўқолиб кетди. Фарзандлари то ҳозирга қадар ота-боболарининг ҳатто қаерга кўмилганини ҳам билмайди. Дарвоқе, Жалолхон Азизхон ҳеч қандай «миллатчи», «халқ душмани» ҳам бўлган эмас. Водариг, ҳатто шундай инсонлар ҳам ўз ўлигига ўзи «эгаллик» қила билмабди. Коммфирқа аъзолари «виждон эркинлиги»дан тинмай гапирдилар. Аммо ҳаётда диний ва миллий виждон ҳам, эркинликнинг ўзи ҳам анқонинг уруги бўлиб қолганди. Хўш, мусулмон кишини насроний удумлар билан дафн этишга уларнинг маънавий ҳаққи борми эди? Бунинг аксини тасаввур қилинг. Республикалар, чиндан ҳам, «тенглар ичра тенг» бўлганида, шундай қиёсга бемалол мурожаат этиш мумкин. Чунончи, Русияда ёхуд ҳатто ўзимизда бир христиан мардумни... исломий удумлар билан дафн этилса, қандоқ бўларди? О, великорусларнинг шу қадар ҳавоси баланд эдики, улар бошқа халқларни назар-писанд қилмасди.

Асл инсон деган таъбирни қўладим. Ўзи инсон бўлсаю, унинг ҳам «асл» ва «ноасли» бўладими? Азиз болажонлар, ҳеч қачон ёдингиздан чиқмасин: бўлади! Мен собиқ Ўзкомпартия Марказқўмининг биринчи котиби Шароф Рашидов, академик Ҳабиб Абдулло, академик Иброҳим Мўмин, академик Гани Мавлон, ёзувчи Мақсуд Шайхзода, Сулаймон Азим, Ҳамид Сулаймон, Аҳмаджон Ёқуб, Жалолхон Азизхон ва бошқа шу сингари юзлаб ҳазрати одамларни асл инсон деб ҳисоблайман. Ҳўлу қуруқ баравар ёнмаслиги керак. Сиз ёшсиз, адабиётлар, талқинлар, айбловлар хилма-хил... Давр фожеаларини ўз кўзингиз билан кўрмагансиз. Эҳтиёт бўлинг, алданиб қолишингизга йўл қўйманг. Ота-боболарнинг аччиқ тақдири Сиз учун ҳеч қачон бефарқ бўлмасин. Ўтмишга нисбатан чиқариладиган ноодил ҳукм келажагимизни хароб қилиши мумкин. Беҳисоб кўп асл инсонлар великорусларнинг гулханларида ёндилар. Кўпларини, уларга

қушилиб, ўзимизникилар ҳам ёқишиб юбордилар. Ҳожеа устига Ҳожеа юз берди. Кузингизни очинг, агар Сиз ҳам чалғиб, ўзларининг ҳатто гуридан ҳам маҳрум этилган пок виждонлар шаънига нобоп гап айтсангиз, қаттиқ шикаст ейсиз. Ёруғ дунёдан кўз юмиб /ёки кўзи очиқ/ кетганларнинг ҳукми бандасининг қўлида эмас, Ёлғиз Аллоҳнинг изнидадир. Ҳамма нарса фақат Ўзига аён. Бизнинг билганимиз шулким, эл-юрт бошида турган, фанимиз ва маданиятимиз ривожига катта ҳисса қўшган бундай инсонлар, коммунист сифатида, ўз халқини ҳам, бошқа «улуғ халқларни» ҳам алдаган эмас. Не ажабким, улар ўз эътиқоди ва гоёларига сохтакор, совуқ ақидалар билан эмас, катта инсонпарварлик, инсонсеварлик, қардошлиқ, том маънодаги тенглик, миллий тотувлик ва равнақ мавқеидан туриб ёндошдилар.

Ҳалолхон Азизхон комил инсон эди. Эътиқодли мусулмонлардан. Асл ўзбекпарвар бир киши бўлган. Оқил, одил шахс эди. У ўзининг ким эканлигини бошқа бировга эмас, энг яқин кишиси — дўсти ва шогирдига айтди. Мана устод-шогирдчиликнинг, одамхунликнинг мумтоз намунаси. Бундай худо-раҳмати валломат зотларни маломат қилиш эмас, уларнинг табарруқ номлари билан фахрланиш керак. Машғум қизил жоҳилият даврида раҳбар-раҳнамо борки, фирқа аъзоси бўлган. Аммо ҳаммалигининг шаънига бирдай тавқи лаънат ёғдиришдан ўзингизни тийинг.

Устод-шогирдчилик махсус шартнома асосида муайян бир муддатта тузиладиган аҳдлашув, шерикчилик ширкати эмас. Бу қалб амри билан амалга ошадиган жараён, чирмашиб ҳосил бўладиган инсоний қотишма, муқаддас бирлик, парчаланмас иттифоқ. Оқибатли устод истеъдодли шогирд учун тоғдай таянч. Ихлосманд шогирд эса нуроний устоднинг қаноти.

Менинг устодларим вафот этиб кетган. Ўзимдаги яхши хулқ-атвор, инсоний фазилатларим билан уларга бурчдорман. Бу инсонлар менга ёруғ кунларимда ёндош, огир кунларимда қариндошдан зиёд оқибат кўрсатган. Устодларимнинг ҳар бири ҳақида ёзган хотираларим бор. Уларга миннатдорчилик изҳор этиб, дил сўзларимни айтганман. Гурига нур ёгилсин уларнинг.

Ҳадиси шарифларимиз биз учун битмас-туганмас

ҳазина. Уларда инсоний оқибатнинг энг юксак маънавияти ўз ифодасини топган. Чунончи, кишининг отонаси вафот этиб кетгандан сўнг, у қиблагоҳи ва онайизорининг энг яқин одамлари, ёру биродарлари, дўстлари, дугоналари, устоду шогирдларининг ҳам аҳволидан хабар олиб, кўнглини кутариб юриши керак экан. Чиндан ҳам, бу гапда жуда катта ва нозик маъно бор. Бундан ўн беш йиллар олдин мен дадам мулла Тожининг яқин биродари мулла Мамасоли бобонинг аҳволидан хабар олгани борганимда, ул валломат инсон, кўзлари ожизлашиб қолган бўлса-да, ўзлари қирқ йил кўрмаган каминани овозимдан таниб, ниҳоятда ҳаяжонланиб кетдилар. Мени дуо қилиб, устимга тўн ёпдилар. Ўша кун, ўша дақиқ онлар ҳеч ёдимдан чиқмайди (Бу ҳақда яна қаранг: Сайди Умиров. «Солланиб оқайтган дарё», Тошкент, «Фан» нашриёти, 1994 йил). Кейинчалик Мамасоли бобо ҳақида «Хизр алайҳиссалом» деган достон ёздим. Ҳаётимда шундай вақтлар бўлдики, ўзимни гоҳо гаровга қўйиб бўлса ҳам устодларимни (Олим Усмон) ҳимоя қилганман. Аҳмаджон Ёқуб, мавлоно Иброҳим Мумин, эшон Қутбиддин Муҳиддин, алломаи Фузайил Махсумлар билан мулоқотларимиз, меҳр-оқибатларимиз мазмуни бутун бир романга татийди. Далолат бера оламан: бундай аъмол Аллоҳга хуш ёқади ва ажр-мукофотлари бўлади. Бу даъвонинг исботи учун келтиришим мумкин бўлган хотираларим ҳам дақиқ, мароқли ва ҳазин.

Устод тополмаган киши саҳрода ёлғиз ўсаётган саксовулдай гап. Шогирди йўқ олим эса бефарзанд, бефайз, таянчсиз одам. Олим бўлса бордир, аммо ўзи учунгина, худбин олим.

Мен, азиз фарзандларим, тўқсон иккинчи йилнинг адогидан буёғига кечган (ҳозир тўртинчи йил кетаяпти) оғир руҳий ҳолатимни бировга тушунтиришим қийин. Балким бунга зарурат ҳам йўқдир. Кун сайин, соат сайин, дақиқа сайин ваҳийдан яхши хабар кутиб яшайман. Менинг ҳаётим ўзи бир хотира бўлиб қолган. Гоҳо уйга бериламан. Бутун умримни одамларга багишлаб яшадим. Не сабабдан менга, менинг оиламга бундай оғир синов тушди экан? Бу саволга Тангри таолодан бўлак ҳеч ким жавоб бера олмайди.

(Шоир номидан ўзимга бағишлов)

*Тушкунлик тумандек тарқалур,
Умидлар ут каби ям-яшил.
Комронлик елида чайқалур
Кўнглимда кўлаган кўз ёшим.*

*Бошимдан булутдек гам арир,
Бахт келар қуёшдек бус-бутун.
Рухим — қалдирғоч сингари
Вужудимга қура бошлар ин.*

(Ғулом Мирзо. «Яхшиям Сиз борсиз...», 1995).

Нафасларига фаришталар омин дегай.

Икки йил бўлди содиқ шогирдим, Тошкент дорил-фунуни саҳнида чорак асрли огир ҳаётни мен билан бирга қаричма-қарич одимлаб ўтган истеъдодли шоир, зукко олим, асл инсон Тилак Жўра ҳаётдан кўз юмди. Тутдай тўкилдим. Кексая бошлаган, дар-изтиробли чоғимда буткул довдираб қолдим. Ё Гавсул Аъзам пирим! Ё Гадоё Селкин бувам! Инсон ҳеч қачон Парвардигорнинг нигоҳидан, меҳр-шафқатидан, паноҳидан четда эмас. Ўтган йили бир оқибатли, мушфиқ инсон, садоқатли шогирдим мени, ёнимга яна ўзим танлаган саккизта бошқа шогирдларим билан бирга, Байтуллоҳга жўнатди. Уз ҳисобидан. Мана Сизга устод-шогирдчиликнинг баҳоси, қадр-қиммати. Буни ўлчаш учун олтидан тарози, гавҳардан тош керак.

1995 йили, шукр, пайгамбар ёшга (63) кирдим. Уйимиз жим-жит. Огир руҳий сукунат ичра мубҳам ҳолатда қарахт бўлиб ўтирар эканман, уйга биров қўнгироқ қилди. Телефон гўшагини кўтардим. Салом-алиқдан сўнг дедим:

— Лаббай... Қулогим Сизда. Қандай хизмат бор?

— Хизмат? Мен Фалончиман. Табриклайман Сизни.

— Ҳим... Нима билан табриклайсиз?

— Ие, ёдингиздан чиқдим, устод? Пайгамбар ёшига чиқдингиз-ку.

— Ҳа-я, дарвоқе... Қуллуқ, қуллуқ...

Юрагим ҳаприқиб кетди. Мен учун шундай улут

айём кун бўлсаю, уни маҳзун ва руҳий тушкун ҳолатда қаршилсам... Эртаси куни пешин чоғида эшигимиз тагида бир енгил машина келиб тўхтади. Мени Фалон улуғ даргоҳда Фалон киши кутиб турганларини айтдилар. Бу инсон ўғлимнинг қалин ўртоғи бўлади. Алқисса, дўстлари маслаҳатлашиб, менинг таваллуд кунимни ўтказадиган бўлишибди. «Эй азизу мукаррам инсонлар,эй бахтиёр авлод, Эй Сиз боланинг ва ўзимнинг оқил дўст-биродарларимиз. Журажонларим! Дурустроқ ўйладингларми? Нега мени ҳижолатга қўясиз? Оқсарой янглиг Анов-мановдай муҳташам бир даргоҳда менинг таваллудимга беш юз кишилик ош берамиз деб тараддудланасиз? Буёғи ўзи вазминчилик бўлса... Нега бунчалик маҳобат? Минг марта тўғри. Дустингиз Ҳабибулло ҳозир ёнингизда бўлса, худди шундай каттақон тўй қилиб берарди. Ва арзирди, ярашарди ҳам ҳаёт сўқмоқларини пиёда одимлаб ўтган мендай бир камсуқум одамга. Бутун ҳаётим давомида билганларим шу бўлдики, баайни киприқларим билан чўг тердим. Шунча ёшга кирибману, нечук бўлиб умримда атиги бир мартагина 1992 йилда олтмиш ёшимни нишонлаган эдик. Ўғлим ҳоли-жонимга қўймай, ўзи бош бўлиб ўтказган. Ўша ҳам татимади. Оғзимдаги оғзимда, бўғзимдаги бўғзимда қолди.

Яшириш не ҳожат. Мен ҳам Сизларнинг ўрнингизда бўлсам, худди шундай қилган бўлардим. Кўкрагимни захга бериб, нимжон бўлиб ётган жойимдан суюб тургазиб, бошингиз узра даст кўтардингиз. Бу фақат инсонпарварлик, шунчаки одамгарчилик эмас, бундан-да зиёд, бунданда муборақ, алланечук улкан бир нарсаки, ўша «бир нарса» нима экан деб, номини тополмай ётибман...

Устоз — отангдан улуғ деган гап бор. Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўргалар деган огоҳ ҳам бор. Ҳунарига, билимига, маҳоратига қойил қолганларни «Устозингга балли!» дея олқишлайдилар.

Устод — муаллимлик, мураббийлик, муқаввийлик, ватандош-фуқаровийлик, инсонийлик ва, албатта, билимдонлик, зукколик фазилатларини ўзида мужассам этган зот. Бу рутбага ҳамма ҳам сазовор бўлавермайди. Бинобарин, Сизга дарс берадиган ҳар бир домла ҳам устод эмас. Баъзи бирларини чин маънода мударрис, мураббий дейиш ҳам қийиндир. Университет, институтни битириб чиққан акаларингиз, опала-

рингиздан сўранг: сабоқ берган ўттиз-қирқ нафар домладан нечтасини тан олар, устод деб эъзозлар экан? Эҳтимол, бешта-олтитасини, балким купрогини. Ҳамонки, дилингизда чуқур из қолдирган сиймони Устод деб билдингизми, бир қушиқда айтилганидек, «таълим берган устозингдан айрилма».

Машҳур наслшунос (генетик) олим, академик Жура Мусаев билан шу йил бошида ТошДУ ректоратида учрашиб қолдик. «Устозларим — И. А. Райкова таваллудининг 100 йиллиги, Полвон Азизовнинг 85 йиллиги хусусида раҳбарият билан маслаҳатлашмоқчи эдим»,— деди Жура ака. Ўзи зукко, камтар, олийжаноб инсон, номи катта ҳарфлар билан ёзиладиган олим, ҳамиша устозлари, айниқса, И.А.Райкова, П.Б.Азизовлар ҳақида оғзидан бол томиб гапириб юради. «Мени, қишлоқи бир йигитчани қўлимдан етаклаб, университетга олиб кириб қўймаганларида шу даражага етармидим»,—деган шукронани кўп такрорлайди. Салкам элик йил СамДУ, ТошДУда декан, проректор лавозимларида ишлаган, интиҳойи камсуқум, инсонпарвар, муомаласи йиллар оша ҳеч ўзгармаган фан арбоби раҳматли Полвон Бобоевич Азизов Жура Мусаев ва у каби йирик олим бўлиб етишган истеъдодли, содиқ шогирдлари ҳақида фахрланиб гапирардилар.

1980 йили Санъат саройида ТошДУнинг 60 йиллиги тантанали нишонланди. Шароф Рашидов катта нутқ сўзлади. Университет олимлари, жумладан, йигирманчи йилда, илм-фан поездида Тошкентга келган, умрини илмга, таълимга, шогирдлар тайёрлашга бахшида этган фидойи рус олимаси И.А.Райкова ҳақида кўп илиқ гаплар айтди. Олима билан хайрлаша туриб, одатига кўра, «Илария Алексеевна, бизга қандай хизмат, топшириқлар бор?» дебди Шароф ака. Устод ҳам айна мавриди келганидан фойдаланиб: «Жура Мусаев деган иқтидорли шогирдим бор. Генетикамиз учун кўп иш қилди ва яна кўп иш қилишга қодир. Фақат уй-жой шароити қийин, бир хонали уйда сиқилишиб қолишган. Ўзи айтмаса ҳам биламан, илтимос, ёрдам берсангиз», — дебди. Эртасигаёқ Жура Мусаевни республика раҳбари ўз ҳузурига таклиф этади. Иши, ҳаёти, муаммолар ҳақида яйраб сўхбатлашадилар. Бир кун утиб уйига шаҳар Советидан масъул одамлар келади. Улар бир неча жойдан беш хоналик уйни кўрсатиб, қайсиси ёққан бўлса,

танланг, дейишади. Илтифот, гамхурликдан багоят мутаассир, мамнун бўлган олим қайта-қайта миннатдорчилик билдиради ва дейди: «Минг раҳмат, бизга беш хоналиги керакмас, катталиқ қилади».

Илария Алексеевна билан мавлоно Полвон Азизов ҳаётдан кўз юмишганига анча бўлди. Лекин академик Жура Мусо доимо, тугилган кунлари, бошқа муносабатлар билан устозларини ёд этиб, хонадонларига ташриф буюриб туради. Тадбирлар ўтказишда ўзи бош-қош бўлади. «Агар мен Декартдан узоқроқни кўраётган бўлсам, сабаби шуки, мен Декартдай бир алпнинг елкасида турибман» (Исаак Ньютон).

Миннатдор шогирдлар ўз устодлари билан сарафроз. Устодлар эса ўз садоқатли шогирдлари сиймосида ҳамиша барҳаёт ва бардавомдир.

9 - фасл

ХАТ ЁЗИШГА ТОБИНГИЗ ҚАЛАЙ?

Купчилигингиз Тошкентга, Самарқандга, бошқа йирик шаҳарларга узоқ-яқин районлардан ўқишга келгансиз. Ота-онангиз, қариндош-уруғ, ёр-биродар, жура-дугоналар билан алоқаларни қай тарзда давом эттирмоқчисиз? Кунглингиздан кечган жавобни айтишим мумкин: «ора-сира, телефон орқали». Юқорида айтганимиздай, алоқаларимиз ҳам шунга мос бўлиши керак-да: телеграмма, телефон, телекс, факс... Фавқулодда ҳолларда бўлмаса, телеграммадан фойдаланмаган ҳам маъқул: ота-она, қавм-қариндошни чучитиб юборади. Энг сози телефон. «Салом. Қалай? Яхшими? Соғлиқлар? Мен яхши. Пулим тугаб қолди. Юборинглар. Хайр. Ҳаммани сўраб қўйингизлар». Илгаригидай, ярим соат эзма-чуриклик қилишга вақт ҳам, имкон ҳам йўқ. Ҳар бир дақиқаси фалон сўм бўлгандан кейин гаплар ҳам қисқа, лунда, шошиличчинона услубида, қуруқроқ бўлади. Вақт ута бориши, ўзингиз ўса боришингиз билан телефон қилишлар ҳам қисқара боради. Баъзилар, жилла қуриганда, йўли тушадиган ҳамқишлоқларидан «бизникиларга ҳам саломлар!»га ўтиб олишади.

Бир йуриқда телефон ҳам чакки эмас. Бир-бирингизнинг жонли овозингизни эшитасиз, нафасингизни

ҳис этиб турасиз. Факс, телексларга утиб олинса қандоқ бўларкин? Шоир айтганидай, «темир одамлар»га айланиб қолмасмиканмиз?

Дангал савол: хат ёзиб турибсизми? Ёзув пайдо бўлган пайдан урфга айланган қадрдон, жонбахш мактубнинг беминнат хизматидан баҳраманда бўлаётибсизми?

Ҳеч бир нарса хатнинг ўрнини боса олмайди, азизлар. Мактуб жон озиги, кўнгил ҳордиги. Унинг ҳар бир сўзи, сатри, жумласи соғинган, талпинган, интизор, безовта дилларга қанчалар севинч, юпанч, таскин, далда беради. Отабекнинг Кумушга, Кумушнинг Отабекка ёзган мактубларини эслайлик. Нақадар самимий, чўғли, эҳтиросли. Ё ишқ, мунча қудратлисан! Мальўн Ҳомид ўзгартириб битган хатларни хотирланг: найзадор, заҳарли. Бундан ортиқ тубанлик, иблислик бўлмас! Роман сюжетида, қаҳрамонлар тақдирида кескин ўзгаришлар ясаб юборган ҳам ана шу самимий ва сохта мактублар бўлди. Қолаверса, улуг адибимиз Абдулла Қодирийнинг фожеали қисматида ҳасадгўй, сотқин кимсаларнинг энг учиди, пинҳона ёзилган, бўҳтондан иборат хатлари ҳам ўз кучини кўрсатган бўлса ажаб эмас. Бошдан-оёқ номалар асосига қурилган мароқли ҳикоялар, қиссалар бор.

Жигарбандининг уруш жанггоҳларидан ёзган бир парча мактубини ойлаб орзиқиб кутган онайизорлар, бардошли оталар ҳақида эшитгансиз. Учбурчак конвертдаги мактубнинг ҳар бир сўзини, сатрини жон қулоғи билан, ҳаяжонланиб эшитишган. Кўзларига тўтиё қилиб суртишган. Хушхабар келтирган чопар (почтачи), ўқиб берган ўқувчини узоқ дуолар қилишган, суюнчилар беришган. Айрим оилаларда бундай мактублар ҳали ҳам сақланиб қолган. Дарагини топсангиз, ўқиб кўринг.

Афсус-надоматлар бўлгайким, биз хат ёзишдан чиқиб кетаяпмиз, ўзимизни бетакрор ҳузур-ҳаловатдан маҳрум этаяпмиз. Эҳтимол, техника қулайликлари туфайлидир, балки ҳафсаласизлик, лоқайдлик, оқибатсизлик оқибатидир.

Бу қусур ўзи кўп жойда тарқалган, шекилли. Дейл Карнеги дўст танлаш, кишилар кўнглини ром этиш ҳақидаги китобида галат бир гапни айтади. Шотландиялик аёл университетда таҳсил кўраётган икки ўғли хабар олмайгани, хат ёзмаётгани, ўзи жўнатган хат-

ларга ҳам жавоб қайтармаётгани юраги безовта бўлаётганидан ёзгириб, укасидан кумак сўрайди. «Бунинг йули осон,— дейди опасини юпатиб йигит.— Шундай йул топамизки, улар дарҳол акс-садо беради. У жиянларига биттадан хат ёзиб, уқишлари, сиҳат-саломатликларини сўрайди. Койинмайди, гинахонлик ҳам қилмайди. Охирида, конвертларингизга беш доллардан пул солиб қўйдим, дейдию, аслида пул солмайди. Икковидан ҳам яшин тезлигида жавоб хати келади: «Тогажон, мактубингизни олдик, ҳол-аҳволимизни суриштирганингиз учун раҳмат. Фақат...конвертдан пул чиқмади-ку! Кимдир ўмарган кўринади...» деган мазмунда.

Академик Саъдихон Сирождидинов Тошкент давлат университетига раҳбарлик қилган кезларда журналистика факултети деканини чақириб, хоразмлик бир аёлнинг хатини кўрсатади. Онайизор кечки бўлимда ўқиётган қизидан озурда бўлиб, кўни-қўшнларимнинг ўқиётган фарзандлари вақти-вақти билан ота-онаси ёнига келиб, хатлар ёзиб, ҳол-аҳволини билдириб туришади. Менинг қизим эса на келади, на бир парча хат ёзади. Бошқаларга ҳавас қиламан, кўнглим уксийди, безовта буламан, ҳар хил тушлар кўриб чиқаман. Койиб, насиҳат қилиб қўйсаларингиз, деб илтижо қилган экан.

Машҳур олим, ажойиб инсон, зукко раҳбар Саъди Ҳасанович Сирождидинов учун таълим-тарбияда катта-кичик масала йўқ эди. «Қизига яхшилаб тушунтиринглар, танбеҳ беринглар, онасини уйламаган фарзанд, яна бўлгуси журналист бошқаларнинг қадрига етармиди», деб тайинлаган. Худди шундай қилинди. Қиз хижолат чеқди. Онасига самимий хат ёзди. Узр сўради. Онайизорнинг безовта бўлганича бор экан. Қиз бир йигит билан танишган. Йигит роса бошини айлантирган. Шошилиб турмуш қурадилар. Фарзандли бўлишгач, номерд эр ташлаб кетади...

Узоқ йиллар раҳбарлик лавозимида ишлаган масъул ходимлардан бири ҳикоя қилиб қолди: биласиз, фарзанд ширин, невара ундан ҳам ширин. Неварам хорижда хизмат қилади. Худога шукур, эслик, ҳушлик. Ишидан кўнглимиз тўқ. Кўнгироқ қилиб туради. Ўзим ҳам вақти-вақти билан телефонда гаплашиб қуяман. Яқинда бир хат юборибди. Шунақа таъсирли, илиқ, юракка бориб тегадиган гаплар ёзибдики, беихтиёр кўнглим бўшаб кетди. Она юртимни, Тош-

кентни, Сизларни, одамларимизни жудаям согиндим. Ватанимиз, она тилимиз қадри узоқдан айниқса билинар экан, дебди. Телефонда қисқагина ҳол-аҳвол сураш бошқаю, хатда дилда борини тукиб солиш бошқа. Мактубда жозиба, каромат кўп экан.

Хат ўзининг нимаси билан қадрли? Бу мужда, согинч, умид. Одамлар бир-бирларидан меҳр-оқибат, таскин, тасали, қалб малҳами кутиб яшайдилар. Бир-бирларининг нондай арзанда сўзларини, шеваларини, исларини согинадилар. Кўрганмисиз, узоқ вақт ҳарбий хизматдан, хорижда ўқиётган ёки бошқа бирон юмуш билан булак шаҳарларда юриб қолган ёхуд мусофир бўлиб яшаётган ё бўлмаса тутқунликда, асирликда умргузаронлик қилаётган жигарбандидан бир энликкина хат-хабар келиб қолганида, уни юз-кўзига суртиб, йиглаб ўқиётган чол-кампирларни? Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада, дейдилар. Сиз, эй менинг кичик дўстларим, ўз юртларингизга, ота-она, қавм-қариндошларингизга хат ёзмаганингизга қанча вақт бўлди? А? Уч-тўрт ой? Нега бунчалик интиқ қиласиз ой сайин, кун сайин йулларингизга нигорон, бир парча мактубингизга зор бўлиб утирган чол-кампиру, онайи зорингизни? Билсангиз, Сизсиз уларнинг еган овқати томоғидан ўтмайди. Сизга илинади. Болам мусофир шаҳарларда нима еб, нима қилиб юрибди, деб хавотир олади. Турақолинг, илиққина хат ёзиб юборинг. Уйдагиларни жуда согинганингиз, катта бувингизни неча бор тушингизда кўрганингиздан воқиф қилинг. Мендан хавотир олманглар, ҳаммаси жойида, денг. Гап орасида сураб кўринг-чи, таргил сигиринглар туғибдими ёки пича ҳаяли бормикан? Қўшни хонадоннинг эркатойи Тиркашвойни кучук тишлабди, деб эшитувдингиз. Сўранг-чи, тузалиб кетибдими? Ва ҳоказо.

Лоқайдлик қандай хунук оқибатларга олиб келишини тасаввур қила олмайсиз, болам. Эсланг. Қайси бир филмда кўрганингиз бор: ўзи ёлғиз яшаётган бир кампир шаҳарга кетиб қолган набирасини кутгани-кутган. Хар куни эшик олдига чиқиб, мунгайибгина ўтиради. Ундан дарак йўқ, йўқ... Дунё кўзига тор бўлиб кўринади. Кошкийди билса унинг қаёқда яшаётганини. Нима қилиш керак? Ахийри, бу жудоликка, ҳижрон азобига малҳам топади: тунлари ўтириб, набираси номидан ўзига ўзи хатлар ёзади ва қишлоқнинг почта қутисига ҳеч кимга кўрсатмай

ташлаб келади. Шу зайлда кампирга гуё набирасидан бот-бот орзиқиб кутилган яхши хат-хабарлар кела бошлайди... Бу мактубларни у ҳар гал қуни-қушниларига тўлиб-тошиб ўқиб беради. Ўзи туқиган зангори ширин ёлгонларга шу қадар берилиб, ишониб кетадики, кўзларига ёш олади. Уни мириқиб тинглаб утирганлар ҳам таъсирланиб кетади.

Қандай фожеа-я!

А.П. Чеховнинг «Ванька» ҳикоясини ўқиганмисиз? Мабодо ўқимаган бўлсангиз, топиб ўқинг-а. Атиги икки-уч саҳифалик майда бир ҳикояда бир дунё ҳасрат-надомат мужассам. Мазмуни катта романга татийди.

Ванькани бобоси шаҳарга обориб, бир этиқдўзга югурдакликка (етимчиликка) беради. Олти-етти ёшлар чамасидаги болакай бегона одамлар орасида ниҳоятда қийналиб кетади. Унга зугум қиладилар, кун бермайдилар. Қорни нон-ошга тўймайди. Азоб-ўқубатнинг чеки йўқ. Охир бир кун бобосига хат ёзишга тушади. Ўз шиква-шикоятларида зулмнинг барча турларини болаларча бирма-бир санайди. Сўнггида, жон бобо-жон, дунёда менинг Сиздан ўзга ҳеч кимим йўқ, ўлиб қолмасимдан бурун мени бу ердан олиб кетинг, деб ялиниб-ёлворади. Сўнг мактубни буклайди-да, конвертга солиб, устига ёзади:

«Қишлоққа. Бобомга тегсин»

Шу кўйи почта қутисига ташлайди... У нома устига манзилгоҳини ёзиш кераклигини билмайди. Қанақа қишлоқ, қайси бобо?! Бола дунёда қийналади. Дунё эса болани унутган. Унинг оҳ-зорларини ўзидан бўлак ҳеч ким эшитмайди. Ўқувчининг қалбида сўнмас бир ўқинч қолади. Багри-дили уртаниб кетади. Водариг!

Мен кейинги вақтларда дастхат ёзишга кўнгиладим. Ва бир нарсани пайқадимки, хатда гап кўп. Мактубда мактубнависнинг ўзи, ички руҳий олами тула-тукис намоён бўлади. Ёзган хатига қараб бехато айтиш мумкин: бу одам сермулоҳаза, латиф, доно, ишонувчан, дилгир, куюнчак, меҳрибон, ё бўлмаса шошқалоқ, зиқна, асабий, қўпол, қўрс, дагал, туқимтабиат, бефаросат, доғули, лоқайд ва ҳоказо.

Бармоқларнинг руҳи ва сеҳри бўлади. Ана шу сеҳр бармоқлар ҳамда қоғоз орқали бошқаларга ҳам утади, таъсир курсатади. Агарда Иккинчи Жаҳон Уруши жанггоҳларидан хонадонларга келган миллион-миллион учбурчак хатларни бир жойга йигнаб,

мислсиз Мактубхона-музей барпо қилишнинг иложи бўлсайди!.. Эҳ-ҳе, қанчадан-қанча руҳий ҳолатлар, изтироблар, инсоний фожеалар, алдаш ва алданишлар, садоқат ва хиёнат, пайхон бўлган, топталган ва хурланган тақдирлар, севгиларнинг шоҳиди бўлардик. Мазлум ва мазлумалар, асиру асираларнинг оҳидан чиққан тутундан метиндек деворлар ҳам қоқ ёрилиб кетармиди... Бир яқин дўстимнинг умр адоғида бошига тушган руҳий азоб-уқубатлар, ташвишлардан кўпчилик хабардор эди. Дўстимиз ҳеч бир кутилмаганда ўзининг ёлғизгина ўғлини тириклай йўқотиб қўйди. Унинг тақдирини ҳозирга қадар ҳеч ким билмайди. Биз яхшиликка, эзгуликка ишонувчан одамлармиз. Умиднинг этакларига осилиб яшаймиз. Буёғи матбуотда, радиода, ойнаи жаҳон саҳнидан туриб ўша оиланинг аянчли қисмати ҳақида узлуксиз хабарлар берилди. Бугун жумҳурият, юз минглаб таниш-нотаниш мушфиқ инсонлар қаттиқ изтироб чеқди. Шундай тангу тор ваъзиятда йигитнинг ота-оналари, юзлаб таниш кишилар республиканинг тегишли зурвон ташкилотларига бир неча марта ёзма арзиҳол қилдилар. Зўр бериб «дело» йиғиш, расмиятчиликни инобатга олинмаса, надирки бирон зот астойдил «нима деяпсан ўзи?» деб сўраса! Ниҳоят, бириккита жавоб хат олинган ҳам бўлди. Мен бу «жавоблардан» кучирма келтириб, катта-кичик мансабдор афандиларни мулзам қилиб ўтирмайман. Мазкур жавоб хатларини ўқисангиз, худди қўл билан эмас, оёқ билан ёзилгандай. Шу қадар саводсиз, ҳиссиз, мазаматрасиз бир нарсалар. Бундайлар ҳақида зукко инсонлардан бири «Унинг ҳатто сукутида ҳам грамматик нуқсонлар бор эди!» деб айтганида минг марта ҳақли. Грамматика, маданият, одобни ҳам қўя турайлик. Оддий бир инсоний туйғу, ҳамдардлик, таскин ҳам нондай азиз. Дардингни кимга айтасан? Дунё кўзингга қоронги бўлиб кетади кишининг. Қани энди катта бир сайхонлик бўлсаю, бор овозинг билан бақирсанг: «Ҳой, барака топкурлар! Бола-чақангизни эгилигини кўринг. Бир инсоннинг бошига тушган фалокат сенларнинг ҳам чекинга тушиб қолса (илоё тушмасин !!!), нима қилган булардиларинг? Фақат инсон эмас, ҳайвонда ҳам бор-ку шафқат ҳисси, ҳамдардлик туйғуси. Асакаларинг кетармиди ўлик идоравий услубда битилган мана бу «хат»ларингизга икки оғизгина инсоний оқибат, масиҳий нафас пур-

каб юборсангиз? Ёниб турган инсонлардан ақалли кунгил сўраш шунчалар анқога шафеми, тулпорлар? Ким «кашф» этганийки бунчалар бетаъсир, совуқ шевани? Ҳеч бўлмаса мазлум ота-онанинг кекса мураббий, ёши бир жойга борган адиб эканлигини ҳам инобатга олмабсиз-да? Биз инсоний мурруват, шафқат ва илоҳий муҳаббатга асосланган янги Истиқлол иншоотини Сиз каби баъзи бир огир карвонлар билан қурамизми? Ҳокиму ҳукамо одамларнинг дард-аламларини тингловчи, ҳушёр, тамизли инсонлар бўлиши керак эмасми? Сизнинг ҳамиятингиз шуми ҳали?»

Бу ерда масала муомала одоби, инсоний иншо ва тафаккур услуби хусусида бораётибди. Бор-йўғи шу. Элга таниқли, нуфузли, ҳалол, мард бир қанча раҳбарларнинг уларга кўрсатган ва кўрсатаётган катта муруввати, чин инсоний гамхўрлиги юқорида айтганим таъналардан бутунлай холи. Лочинларим, Сиз ҳам ўқишни битириб, келгусида муносиб лавозимларга эга бўлишингизга иймоним комил. Ана шунда, Сизга мурожаат қилган кишиларга озгина дил, меҳрингизни қушиб мактуб битишни унутманг!

Энди мактубнависликнинг тарихий такомил жиҳатларига, нома улугларимизнинг ҳаёти ва ижодида қандай товланганига бир назар солайлик.

(Қаралсин. Неъматулла Отажон. «Бобурнома» жаҳон адабий жараёнида. Докторлик диссертацияси. Тошкент, 1994).

Юқорида қайд этилганидай, ҳозирги вақтда, одамлар ва жаҳон мамлакатлари ўртасидаги турли-туман муносабатлар қалинлашиб, ҳар хил техникавий воситалар: чопархона (почта), телеграф, телефон, фазовий (космик) боғланишлар, радио, факс, ойинаи жаҳон кашф қилинганидан сўнг мулоқоту муносабатлар енгиллашди ва қулайлашди. Бир вақтлар бетоб отаси ҳазрат Бобурни зудлик билан Бадахшондан Ограга бориб кўриш учун Ҳумойун Мирзо отда кунига саксон чақирим йўл босган ва бунга фавқулодда воқеа деб қаралган бўлса, ҳозир енгил автомобил соатига ўртача саксон чақиримдан йўлнинг танобини тортади... Бир кунлик жадди-жадал бир соатта келиб қолди. Замонавий тайёра (самолёт) эса Бадахшон-Огра орасидаги масофани бор-йўғи бир неча соатда ўтади.

Ҳуш, ақлни лол этувчи катта фан ва техника тараққиёти бунчалик юксакликларга парвоз қилган

экан, асрий инсоний муаммолар ҳам шунга мос ва муносиб тарзда ҳал қилиндими? Гоҳо «Бобурнома»да ёки бошқа кўплаб тарихий ва адабий манбаларда ўша қадимул айёмда каллалардан қупорилган «тоғлар», тепадай уйилган гавдалар, дарё бўлиб оққан қонлар, тириклайин териси шилинган маҳкумлар ва ҳоказоларни эшитганимизда, этимиз музлаб, жунжикиб, «ахир бу ваҳшийлик-ку!» деб юборамиз. Ҳолбуки, асрлар давомида ер фарзандлари — одамларнинг ўзаро муомала-муносабатларида шафқат ва тавозе, ҳурмат ва ишонч, меҳрибонлик ва оқибат қанчалик нозиклашган бўлса, рақобату ҳасад, очкузлигу йиртқишлик, хунрезлик билан зулмнинг тааддиси ҳам шунчалик, балким, ундан ҳам зиёдроқ «ривожланиб» кетди.

Бировга хат ёзиш ботиний руҳий эҳтиёждан тугилади, дедик. Бу жудаям ўзига хос дил изҳоридир. Мактубнавислик ўзи бир санъат. Иншо, муншаот ҳам ижод. Абдурахмон Жомий ҳамда Алишер Навоийларнинг бир-бирларига ва бошқа азиз инсонларга ёзган мактублари ниҳоятда нозик ва зариф, нуктадонлик ва меҳрибонлик туйғулари билан сугорилган. Биз бу сингари инсонлардан улар ёзиб қолдирган бениҳоя гузал бадий асарлари учунгина эмас, балки бир-бирларига ёзган номаи аъмол ҳамда хатлари, буларни жамлаб борганлари ва махсус мажмуа ҳолига келтириб, биз авлодларга туҳфа этиб қолдирганлари учун ҳам тоабад миннатдор бўлишимиз даркор. Сабаби, юксак бадий ижод соҳиблари хатда ёзиб бўладиган қалб сирларини бошқа бирон восита билан айта олмас эдилар. Ҳолбуки, ижод қанчалик ижод бўлса, ижоднинг сирлари, ижодхона мўъжизалари, иқрор ва инкор, тасдиқ ва раддия, муҳаббат ва нафрат... булар бари, аксарият, шу хатларнинг қатига битилган бўлади. Зеро, зоти пок инсонлар, мутафаккирлар, ёзувчи ва шоирларни биз қанчалик чуқур урганмайлик, барибир, уларни ҳеч ким уларнинг ўзларичалик билмайди, билолмайди.

Гарб адабиёти ва, жумладан, рус адабиётида ҳам муншаот тури, эпистоляр жанр хийла ривожланган. А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстой, А.П.Чехов ва И.С.Тургенев ҳамда бошқа бир талай адибларнинг хатлари ўзи алоҳида жилдларни ташкил этади. Уларда бир олам ҳаёт, руҳ ва маъно мужассам. Бадий асарларидан топа олмаган ва илғай билмаган маъно, ишо-

ра, эътироф ёхуд эътирозларни уларнинг хатларидан уқиб оласиз. Булар қанчадан-қанча завқ-шавқ бағишлайди кишига. Зеро, ёзувчи ёзади, аммо ўзи ҳақида гапира олмайди. У гўё Ўзидан Ўзи маҳрум этилган. Аслида, бу унинг учун жазо-ку. Ўз асарининг муҳокамасида қатнаша олмаса. Асарни ёзиб, уқувчиларга узатганидан сўнг гўё ўз дил фарзандидан маҳрум бўлгандай аҳволга тушади. Баъзан шундай бўладики, адиб ўзини ўзи ҳимоя қила олмайди. Даврнинг гаддорлиги, ганимларнинг ғаламислиги, фишқ-фужур, туҳмат, бўҳтон, миш-мишлар уларни адо қиладди. Абдулла Қодирий билан Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чулпон, Абдурауф Фитрат билан Усмон Носирӣ, Саййид Ризо Ализодаларни олинг. Уларнинг «мактубнавислиги» ГПУ, НКВД, КГБ сингари собиқ мудҳиш маҳкамаларнинг зах ертўлаларида, зиндон ва қийноқларда «ижод қилинган» сўроқларда том-том «делолар» ҳолида қолиб кетди...

Нома, хат, мактуб мавлоно адибларнинг иккинчи ижоди. Бу ижоднинг мороми, бошланиши, ижод жараёни таҳлили ва давоми. Биз юқорида адиблар ўзлари ҳақида гапира олмайдилар, дедик. Гапира оладилар. Улар ихтиёрида кичик бир имконият, ҳар қалай, бор. Бу: ўз яқинларига, дўстлари, пир, муршид ва муридларига, яъни ўзларига энг сирдош ва ҳабиб бўлган инсонларга, ҳатто ўз рақибларига ёзган хатларидир. Ёзувчи маънавий дунёсининг ич-ичига кириб боришни истаган киши унинг хатларини уқисин. Муаллиф ўз асарининг ичига яширинган бўлади. Уни ошкор этувчи нарса — хатлари, кундалиги ва хотираномалари. Баъзан бадий ижоднинг ўзи ҳам «нома», «мактуб», «хотира» шаклида ёзилади. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»си, Хоразмийнинг «Муҳаббатнома»си, Муҳаммад Солиҳнинг «Шайбонийнома»си, Муқимийнинг «Саёҳатнома»си ва бошқалар.

Мана энди буёғи — «Бобурнома», «Акбарнома», «Табақоти Акбар Шоҳий», «Равзатус сафо» ва бошқа хотиралар. Мазкур «нома»лар орқали биз бу фотиҳ ва жаҳонгир, инсон ва адибнинг ҳаётини баайни ичдан ва ташқаридан билиб оламиз. Чунончи, Гулбадан Бегим, Абулфазл, Мирхонд ва бошқа улуг муаррихларнинг асарлари туфайли Бобурнинг қандай табаррук ва фидойи, муътабар зот бўлганлиги аён бўлади. Бироқ бир довжурок «Арслон», темурийзода, ҳиндий таъбир

билан айтганда, нотиклик ва илм маъбуди, мусиқа ва шеърият ҳомийси Сарасватининг суюкли, арзанда углининг (Роҳул Сан Критиан) кимлигини, қилган барча улугвор ҳамда мардуд ишларини, мамнуниятию пушаймонлари, орзу-армонларини ўзи ёзган «Вақоеъ»дан булак бирон манбадан топа олмаймиз. Бу онҳазрат Бобур Мирзо ўз қули билан ясаган шундай кўзгуки, бу ойнада унинг ихтирочиси бутун буй-басти билан куринади. Хат, мактуб, нома шунчаки бир шахснинг бошқа бир шахсга битган дил изҳоригина эмас. Ёки фақат шунинг ўзи эмас. Аслида, бу катта, қамровдор, мураккаб ва зиддиятли муштарак муаммодир. Бу маънода, олайлик, Алишер Навоийнинг «Ҳамса»дайдир бир салмоқдор Бешлиги ҳам ўзига хос бир «хат». Ҳазрат Навоийнинг дастхати. Ўз халқига — дил изҳори. Ўз тилида — туркийда мустақил, фасиҳ ва саҳиҳ «хат ёзиш» мумкинлигини исботлаш учун бунёд этилган шукуҳли адабий-тарихий шаҳодатномадир. Бу хусусда ул мутафаккир зот ўзининг «Муҳокаматул луғатайн» асарида жуда яхши айтган. Ҳозирги вақтда «ўзбек тилида мактуб ёзиш мумкинми ёки йўқми?» деган масала кутарилса, ҳамма бирдай елка қисиши табиий. Чунки бунда дафъатан мантиқсизликни кўрувчи одамлар топилади. Аслида эса, масала қанчалик оддий ва жўн кўринмасин, шунчалик мураккаб. Масалан, уша саволга жуда кўп кишилар, биринчи галда бизнинг зиёлиларимиз инкор жавобини берадилар. Гап «мактуб», «нома», «хат» сўзларига қандай маъно берилаётганида. Ахир, Навоий ҳазратларидек буюк зот олдида ҳам ана шундай инкор маъносидаги тасдиқ турар эди-да! Инкорни инкор этиб, тасдиқ жавоби олиш учун «Лисонут тайр» сингари бақувват назарий рисола, дастур ёзиш лозим эди. Лозиму, аммо бу кифоя қилмасди. Назария зўр, аммо амалиёт билан зўр. Амалиёт назариясиз ҳам амалиёт булиб қолаверади. Бироқ назария амалиётсиз мавҳум нарса.

«Ҳамса»! Адабий тил сифатида туркий тилнинг зўрлиги ва мустақиллигини узил-кесил исботлаган далил мана шу «панж ганж» (беш хазина) булади. Мантиқ, ифода, исбот, калом, иншо, мажоз, атама, муаммо, жавоб ... — бари туркона. Гайри-арабий, гайри-форсий, гайри-юноний, «соф» туркий хат эмас, албатта. Зеро, «соф туркийлик» даъвосининг ўзи мантиқсиз тушунча. Аммо негиз, грамматика, алфоз, ифода ва нафосат туркона эди.

Қизиқ. Мустақил адабий тил, мустақил давлат тили бўлишлиққа даъвогар ҳар бир тил олдида шундай муаммо кўндаланг туради. Тамомийла бошқа тупроқ, ўзга миллий муҳит, булак маънавий-жўғрофий кенглик бўлмиш Пушкин даври Русиясида ҳам (учасрдан сўнг!) худди шу муаммо пайдо бўлган эди. Гал Пушкинга келиб етди. Айнан А.С.Пушкин «Евгений Онегин» шеърый романида рус тилининг мактубна-вислиқда оқсашидан ўксиб, зорланиб гапирганди. Фаранг тилида бурро бўлган бизнинг ўрис зиёлилари, войдод-вовайло, ўз она тилисида бамаънироқ бир нима дея олмайди, деб қаттиқ ранжиганди. Тилга ишлов бериш ёзувчиларнинг зиммасидадир. Бу борада ҳам туркий тилнинг равнақи, ҳозирги ўзбек адабий тилини бойитиш, айниқса атамачилиқда «Бобурнома»нинг ўз ўрни ва аҳамияти бор. Бунда тилнинг луғавий бисотидаги ҳар хил қатламлар, иборасозлик, мақол ва маталчилик, турли-туман касб-кор сўзлари, маъмурий-идоравий истилоҳлар, миллий ва тарихий тушунчалар мавжуд.

Маълумки, Мирзо Бобур, ота, дўст, улфат, подшо мақомида жуда кўп одамларга жуда кўп хат битган. Бу хатларнинг ҳар бири тарих. Улардан асрлар оша подшоҳ ҳазратнинг ўктам овози, одоби, фикр-мулоҳазалари, тажрибаси, мижози ва сажияси бизгача етиб келган. Бу мактубларни такрор-такрор ўқиймиз, мириқамиз, тўймаймиз. Уларда онҳазрат ўз ҳолидан зорланади, нималарнидир тайинлайди ва насиҳат қилади: — Хумойунга, Комронга, Хужа Калонга ва бошқаларга. Аммо уша «бошқалар» бошқалар эмас, балки биз бўламиз. Қиблагоҳнинг ота сифатида ўз фарзандларига чексиз меҳрибонлиги ҳамда насиҳату васиятлари худди халқига, бизга, айниқса Сиз навжувон авлодга, суйикли талабалар, қаратилгандай жаранглайди.

Эсизки, унинг ўз яқин-йироқларига турли муносабатлар — давлат ишлари, шахсий аҳволот, оилавий муносабатлар, одоб, рафту омад, осойиш ва оройиш йўриқларида битган «нимарсалари», бу ранг-баранг улкан бойлик мунтазам йиғиб борилмаган. «Муншаот» шаклига келтирилмаган. Купдан-куп нарсалар сақланмаган. Алгов-далговларда йўқолиб кетган. Шуниси борки, биз яна Бобур подшоҳнинг узидан миннатдор бўлишимиз керакки, унинг бир қанча хатлари «Бобурнома» («Вақоеъ»)дан жой олган. Бундан беш

йил муқаддам яна бир муборак хат топилиб, матбуот-да эълон қилинди, бу «Насиҳатномаи Бобур ба фарзанди худ» деб номланади. (Маъзкур ажойиб насихатнома нусхасини филология фанлари доктори, профессор Бегали Қосим Қозон шаҳридан топган ва «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида чоп эттирган).

10 - фасл

БОБУР МИРЗО СИЗГА НАСИҲАТ ҚИЛАДИРЛАР, АЗИЗЛАР...

Қуйида жузъий қисқартириш ила маъзкур хатнинг табдилини эътиборингизга ҳавола қиламиз:

Ҳазрати Бобуршоҳ ғозийнинг Ҳиндистондан Қандаҳорга саодатманд Мирзо фарзандига йўллаган хайрли ҳолномаси.

Доно, қадрли ва саодатли фарзанд Муҳаммад Комрон баҳодирга муҳаббатли саломдин сунгра булким, қондош, жондош ва сирдош амалдорларинг билан бирга сабоқ ўқишга саъй-ҳаракат бошлабсен. Бу ваҳждин кунгум кўтарилиб, дилим яйради, бисёр қувондим. Тенгри таоло даргоҳидин умидворменким, жамии қобилият ва салоҳият бобинда баркамол сероб бўлиб, камол топгайсен. Ҳамиша шу тариқа иш кўриб, асло хатога йўл қўймагайсен. Зеро, ҳазрати Хожа Ҳофиздин нақл булмиш:

*Пирон суҳан зи тажриба гўянду, гуфтамат,
Хон (эй) писар, ки пир шави, панд гуш кун.*

Мазмуни: Улуғ одамлар ўз тажрибаларига суяниб гапирадилар. Эй ўғил, ҳар қанча улуғ бўлсанг ҳам, насихатимга қулоқ ос.

Воқиф бўлдимким, ҳазрати раҳматлик ва марҳум Султон Ҳусайн Мирзо вафотидан кейин қолган чигатой эли бул тариқа яшайдурким, алар аксарият Хуросон эли билан бирга юриб, бирга туриб, бисёр қобилият ва лаёқат пайдо қилмишлар, латофатдин холи эрмамишлар [...]. Турк улусидин отаси қўл очган, онаси тўй бошлаган тартиб-интизомли кишилар борким, аларнинг оталари ота-онамизга хизмат қилиб, жон нисор айлаб, иссиқ-совуқ, сафар ва

утроқда бирга булиб, бир лаҳза ҳам ташлаб кетишмаган. Аларнинг хизмати шойиста, панд-насихатлари жуяли. Алар орасидан сўраб-суриштириб, даргоҳингга йўл бериб, ўзингга яқин олиб юр, гофил бўлмагайсен. Ёшлари кичик бўлса, алар билан ҳам кенгашиб, маслаҳатлашиб, аларнинг сўзига амал қилиб, асло ва мутлақо номатлуб ишларда иштирок этмагайсен. Мулоҳазакор беклар билан сенга хайрихоҳ бўлган оддий одамшаванда кишиларким бор, қайсики ёнингга ҳамиша муҳим ишлар юзасидан маслаҳатга келиб турарлар, аларнинг савол-жавобларидан ўзингни тортмагайсен ва кенгашларидан чиқмагайсен. Хушомадгўйлар сўзига алданиб, хайрихоҳлар борким, давлатга муносиб сўзларни эшитиб, куриб-билиб, ёнингга келиб бетингга (бор гапни қандоқ бўлса шундоқлигича) айтурлар, аларга жаҳлинг чиқмасин. Гарчи аларнинг гапи эшитар қулоққа филҳол [дафъатан] малол келса-да, оқибати хайрли бўлур.

Масал борким, дўст йиглатур, душман кулдирур. Дўст билан душманни таниб, шундай бир мақомда амал қилгайсенким:

Мисраъ: Жойе гул-гул бош ва жойе хор-хор.

Мазмуни: Ўрнига қараб: гулга-гул, тиканга-тикан бўл.

Тагин, Қандаҳор лашкари долзарб келади. Ҳар нечук ушоғ [кичик] одамларнинг гапига кириб, алар билан (бировларнинг устига) отланувчи бўлмагайсен. Мабодо зарурат туғилиб, лозим бўлса, ишбилармон, мажлис кўрган, қонун-қоидадан хабардор, тартиб-интизомли хайрихоҳларингга кўнгул ёзиб, яхши гапларни тайинлаб юбор. Элга яхши сўз айтиб, дилхоҳ бўлиб, истеъдоди мукамал инсонлар билан ҳамдам бўлгайсен. Узоқ-ёвуқдин эшитар қулоққа ва кўрар кўзга яхши.

Тагин, ножинс, зоти паст ўлароқ, ҳар қанча ёқимтой ва қобилиятли бўлсалар, тарбият қилиб, мамлакатни идора этишга имдод бермагайсенким, ҳазрати Шайх Саъдийдин қолган гап бор:

*Нокас бо тарбият нашавад, эй ҳаким, кас,
Дар боғ лола рўяд ва дар шура хору хас.*

Мазмуни:

*Нокас борким, тарбият билан инсон қилиб
бўлмас,*

Эй ҳаким, бас,

Боғда гул унади, шўрхоқда хору-хас.

*Ҳазрати мавлоно Жомийдин бу қитъа
шоён бўлубтур.*

Ҳарки нокас бувад дар аслу сиришт,

Мунқалиб натавон кардан, эй жигар.

Нокасеро агар кунни мақлуб,

Қалбе ў гайре баста кай нашавад.

Мазмуни:

Ҳар кимки асли нокас бўлиб яралмиш,

Уни тузатиб бўлмайди, жигарим.

*Мабодо ўшал нокасни ҳарчанд ўзгартир-
ганда ҳам,*

Унинг қалби ўзгармай қолаверади.

Тагин. Мовароуннаҳр эли кўп содда бўлади. Ҳар қанча қобилиятсиз бўлсалар ҳам уларга ишонса бўлур.

Алалхусус, ул фалак доираси зулматининг ёруғ чароғи, ҳаёт бўстонининг суханвор булбули ҳазрат Хожа Убайдуллоҳқим имдод қилмиш эрканлар, таобад бу ишларнинг саромади ул азизларнинг ҳимматидиндир.

(Вақтеки) ул сулоланинг мурид ва ҳамроҳлари, подшоҳзода тортиб сенга келсалар, зинҳор иззат-ҳурматларини жойига қўйиб, аларнинг ҳузурида бирон қусурга йўл қўймагайсен (хотирларин ранжида қилмагайсен). Аларким, ишқ бобинда бўларлар, севарларнинг итини ҳам севарлар.

Тагин. Ҳиндистон кайфиятини фатҳномада маълум қилурмен. Ҳиндистон подшоҳи Иброҳимким, анинг ўғли қўлга тушибтур. Ани сен жонажон фарзандимга йиборилди. Инчунин, анинг ҳол-аҳволдан хабардор бўлиб, ўзинг назорат остида тутгайсен. Вассалом. Ҳусни жамолинг тароватига пайвастамиз. Бошқа гап йўқ. Жоно, Ўзидан ўзга карам йўқ.

АҲВОЛИНГ НЕЧУК, ЁТОҚХОНАМ?

Ҳаётингиз, дўстларим, икки хонадон огушида кечади. Факултет (бўлим) — биринчи уйингиз бўлса, ётоқхона — иккинчи уйингиз, ёки, аксинча, ётоқхона — биринчи, факултет, таълим-тарбия ўчоғи — иккинчи уйингиз.

Мустақил ҳаётга қадам қўйиш, кўпинча, ётоқхонадан урин олишдан бошланади. Илгари ўз уйингизда, ота-онангиз бағрида яшагансиз. Рўзгор нималигини билмагансиз. Ташвишини чекмагансиз. Ҳамма нарсани ота-онангиз муҳайё қилган. Қизларимиз супириш-сидириш, бичиш-тикиш, пишириш-қовуришдан бир қадар хабардор ҳолда келишган. Ўғил болалар, асосан, тайёрини еб-ичишга, кийишга урганган (ҳарбий хизматни ўтаган йигитлар бундан мустасно).

Ётоқ жамоа орасида яшашга, умумий тартиб-қоидаларга қатъий риоя қилишга ўргатади. Бир ётоқда, айтайлик, юз элик бола турса, Сиз шулардан бирисиз. Бир хонада уч ё тўрт киши яшаса, шерикларингиз Сизнинг, Сиз уларнинг қош-қовоғига қарайсиз. Ётоқнинг темир қоидаси: кўпчилик қандай бўлса, Сиз ҳам шундай — оч бўлса оч, туқ бўлса туқ. Стипендия олинган кезларда уч-тўрт кун бемалолчилик бўлади. Уйдан келган нарсалар курсдошлар, жўралар, дугоналар ўртасида дарров «бир ёқлик» қилинади. Заҳирадан эртага ҳам бирор нарса топиш мумкин... Индинига — худо пошшо. Ё Олоҳ, ё насиб. Лекин умумий руҳ, кайфият доим бир хил: тетиклик, қувноқлик, мақолни жиндак ўзгартириб айтсак — оч қоринга қушиқ ҳам ҳожат. Талабалик ҳаёти шуниси билан ўзига хос, жозибали.

Ётоқхона талабаларни ҳамжиҳатликка, ҳамнафасликка, аҳилликка, қувноқликка, мустақилликка ўргатади. Ҳашару учрашувлар, мушоираю мубоҳасалар, наврўзу сумалаклар узоқ вақт ёддан чиқмайди. Тугилган кунларни нишонлаш ҳам. Камтар, файзли ҳамда қут-баракали дастурхон атрофида шеър мушоира, ҳазил-мутойиба, гулу табриклар билан ўтказилган таваллуд айёми мутаваллид («юбиляр») йигит ёки қиз юрагида ўз уйида, жигарбандлари даврасида, қуюқ дастурхон тузатилиб ўтказилганига қараганда ёрқинроқ нақшланиб қолади.

Тақдирлаш учун энг яхши хоналарни танлаш кезларида ётоқнинг ҳусн-жамолини бир кўрсангиз эди. Айниқса қизларнинг хоналарини: ҳаммаёқ саранжом-саришта, чиннидек артилган, топ-тоза; жовонларга китоб-дафтарлар дид билан териб қўйилган; махсус тувакчаларда анвойи гуллар устирилган; деворларда ота-онаси, яқинлари, дугоналари, курсдошларнинг суратлари; севимли актёрлар, хонандалар, шоир ва ёзувчиларнинг суратлари; тикилган каштаю рўмолчалар... Кузингиз қувонади. Янги тушган келиннинг ясоглиқ уйи дейсиз.

Ораста хоналар, кўнгилли тадбирлар кўзни қанча қувонтирса, айрим ётоқлардаги нохуш манзараларни кўриб дилингиз хира тортади. Кундуз кунлари кирсангиз ҳушингиз учади: (кўпроқ йигитлар турадиган) хоналар бесаранжом; кўрпа-тушаклар йигиштирилмаган; чойшаблар исқирт бўлиб кетган; столдаги сигарет қолдигидан, яна алақандай ачимсиқ ҳидлардан кўнглингиз беҳузур... Йўлакда ҳар хил қоғозлар, папирос қолдиқлари; чой қайнатиш, овқат тайёрлашга ажратилган, «пишчеблок» деб аталувчи хос хоналарда газ плиталари қорайиб, деворлар исбосиб кетган; ҳар хил пучоқлар уйилиб, сочилиб ётибди. Йигиштириб қўювчи бирор зот топилмайди. Суралса, ҳамхоналарнинг ҳар бири ўзининг навбатчи эмаслигини пеш қилади ёхуд «бу фаррошнинг иши, маош олгандан кейин йигиштиради-да» деб чақиб олади. Ҳар замонда ҳашар уюштирилганда ўзини касалликка соладиган ёки бирор баҳона топиб четга тортадиганлар учраб туради. Қибрай, Янгийул, Келесдан, узоқ-яқиндан ҳар куни эрталаб Талабалар шаҳарчасига вақтида етиб келишгани ҳолда, ётоқдан ярим чақирим келар-келмас факултетга, дарсга кечикиб келадиганлар, уззу кун гафлат босиб, хуррак отадиган азаматлар ҳам учраб қолади...

Августнинг охириги кунлари Сиз, биринчи курс талабалари, ётоқнинг уч ё тўрт кишилик хоналарига жойлашдингиз. Ҳали бир-бирингизни дуруст танимайсиз ҳам. Шу илк танишлик аста-секин қадрдон жўралик, сирдош дугоналик, кейинроқ бориб яқин дўстликка айланиб кетса айни муддао буларди. Бу анча қийин. Уч-тўрт киши — шунча тийнат, хархаша, феъл-атвор дегани. Бирингизнинг аъмолингиз бошқаникига тўғри келмаслиги, бошқанинг бирор қилиги қолганларга ёқмаслиги мумкин. Бир-бирини ранжит-

май, кўнглини қолдирмай, умумий тил топиб, юзага келган муаммоларни бартараф этиш, сабр-бардошли, келишимли, кечиримли бўлиш, муомала маданияти бу катта гап. Баъзан ҳайрон қоласан киши. Бир йил, икки йил утгач, ёшга ёш, ақлга ақл қўшилиб, кўз очила бошлагач, айрим тантиқ талабаларда инжиқлик бошланади: «Менга икки кишилик ё бир кишилик жой берасиз»; «ановилар билан эмас, мановилар билан тураман»; «жой фалон қаватда бўлсин»... Манзара қоришиб кетади: кеча апоқ-чапоқ дугоналар, қалин жўралар бугун ораларидан қора мушук утган, бир-бирига тескари қараган, хонасига кирмаган... Тайинли сабаб йўқ: кимдир нимадир деган, гийбат қилган, фалончи танқид қилганда ёнини олмаган, қиз талашган, йигит талашган ва ҳоказо. Ўйламай сўзлаб, дилни вайрон қиладиган, бир огиз қаттиқ гап айтиб қўйиб, бир умр хижолат чекиб, виждони қийналиб юрган одамларни кўрганмиз. Муомалага эҳтиёт бўлинг, жон қизлар, алп йигитлар!

ТошДУ Талабалар шаҳарчаси директори Адҳамжон Эргаший билан тез-тез учрашиб, гурунглашиб турамиз. У журналистика факултетининг кечки бўлимини тугатган. Узоқ йиллар деканатда тадорикчи (методист) бўлиб ишлаган. Ҳозир таржимашуносликдан дарс беради ва илмий иш олиб боради. Ўз шогирдимиз. Фарғоналикларга хос мулоҳимтабиат, ширинсухан, солиҳ йигит. Ишига пухта. Талабаларга отадай меҳрибон ва талабчан. Ихлос-иштиёқ билан ишляпти, ходимларини ишлатаётибди, тасарруфидаги ётоқхоналарни анча тартибга солиб қўйди.

— Янгилик шуки, ўқитувчиларнинг ётоқхоналарда хўжакурсинга навбатчилик қилишидан воз кечдик,— дейди Адҳамжон. — Турган битгани даҳмаза. Ёшларга ишончсизлик тугдиради, боқимондаликка олиб келади. Ётоқхона маъмурияти, талабалар кенгаши бор. Студентларни биринчи кундан бошлаб мустақилликка ўргатишимиз даркор. Токи талаба, аввало, ўзини-ўзи назорат қилсин, бурчи ва масъулиятини чуқур англаб етсин.

Раҳбарият, мутасаддий-комендант, талабалар кенгаши қаттиқ турса, ҳаммаси жойида бўлади. Шу йилнинг тўрт ойида биз, тартиб-қоидаларни бузгани учун, олти талабани ётоқхонадан чиқазиб юбордик. Ойига беш-олти юз сумдан тўлаб, ижарада туриб кўрсин. Кейин билади ётоқхонанинг қадрини. Ётоқ

ҳақи биласизми қанча? Кулгили даражада оз! Уч сўмга ҳам етмайди. Нима бу? Энг ками 50 сўм бўлиши керак, деб уйлайман. Шунда ётоқнинг, давлат мулкининг қадрига етадиган бўлишарди. Айрим талабаларнинг давлат мулкига лоқайд муносабати, боқимондалик кайфияти бизни ташвишга солади. Усталаримизнинг кўп вақти синган стул-столларни тузатиш, эшик, каравотларни таъмирлаш, деразаларнинг синган кўзига ойна солишга кетади. Газни ёқиқ, сувни очиқ ҳолда, пучоғу қоғозларни йиғиштирмай қолдириб кетиш кишини ранжитади. «Онанг қатори аёлни ортиқча хизматга қўйганингга хижолат бўлмайсанми?»— дея танбеҳ берамиз айбдорларга. Баъзилар хонасини ўзича, «шарқона реконструкция» қилиш, яъни стол, каравотларни йиғиштириб полда ётиш, хонтахта атрофида овқатланишни одат қиладиган бўлишибди. Бетон бинода яшаётганларини унуттишган кўринади. Миллий қадриятларга не етсин. Лекин миллийлик миллий муҳитда яхши-да. Студент халқи учун мана бу тамойил муҳимроқ: «Соғлигинг қадрига ет, соғлигинг кетмасдан бурун!» Елвизак тегиши, бел огригини орттириш, бунинг асорати ёмон бўлиши мумкинлигини йигитларимиз, айниқса, қизларимиз унчалик уйлашмаяпти. Афсус.

Ҳам ётоқдан жой олиб қўйиб, ҳам ижарада турадиган бойвачча болалар, тўғрироғи, бойваччаларнинг болалари ҳам йўқ эмас. Отасидан алоҳида, онасидан алоҳида мўмай пул оладиган бундай учар, устомон фаранги-сарангилар ҳафта-ун кунда ётогига бир келиб кўриниш беради, бегона улфатларини эргаштириб келади. Ичкаридан қулфлаб олиб майхўрлик қилишади, қарта уйнаб бир-бирининг пулини шилишади. Жанжал чиққан, мелиса аралашган пайтлар ҳам бўлиб туради.

Яна бир тоифа борки, шовқин-суронни хушламайдиган, ёлғизликни ёқтирадиган, тинч кулбада китоб ўқишни, тажриба утказишни хоҳлайдиганлар. Кўпроқ йигитлар орасида учрайди. Уларни одамовига чиқармаслик керак. Ҳалим, мўмин-қобил, у-бу ишларга қарашадиган, маъқул келиб қолган болаларни хонадон соҳиблари ҳам қўйиб юборишмайди. Ижара ҳақини кам олиб булса ҳам яшаб туришга имкон берадилар. Баъзан умуман ҳақ олмайдиган одамшаванда соҳиблар ҳам учраб қолади.

Аввал ижарада туриб кўрган, ижара ҳақи чақиб

кетишини, соҳибларнинг қош-қовоғига қараш, майда-каш, носамимий панд-огоҳларини эшитиш қанақа бўлишини бошидан кечирган толиб ётоқнинг қадрига кўпроқ етади. «Ётоқда яшамасиз, талабалик нималигини билмасиз» деган гада жон бор. Фақат уйини, факултетини биладиган, курсдошлари ётоқхонасига кирмайдиган, ўзлариникига ҳам таклиф қилмайдиган, бошқа шаҳар, қишлоқларга тўй, меҳмондорчиликка қўшилишиб бормайдиган, хонадонига ҳам меҳмонга чақирмайдиган айрим шаҳарлик йигит-қизлар студентчилик нималигини камроқ билишса, гаштини камроқ суришса ажаб эмас. Яна шундай чехраси очик, меҳрибон, барака топкур йигит-қизлар бўладики, вақти-вақтида, турли муносабат билан курсдошларини, кўнгил тортар уртоқларини, дугоналарини уйига қўймай олиб кетадилар. Уларнинг ота-оналари, боламнинг орқасида боламсизлар, дея хўп сийлайди, тансиқ таомлар тартади (талабанинг бир тўйгани—бойгани!), яна келиб туришларини тайинлайди. Бундай одамийлик, хотамийликни талабалар ҳам кейинчалик доимо миннатдор бўлиб эслаб юради. Айни чоқда, айрим сўхтаси совуқ, қурумсоқ кимсалар ҳақида «беш йил бирга ўқибмиз уйини курсатмабди, ҳатто бир кун кўчасидан ўтаётганимизда ҳам, кўнглимиз учун, «бизнинг уйга кириб бир пиёла чой ичиб кетинглар демади-я, шоввоз» — деб қўйишади.

Меҳнат таътилида, командировка қилиб ёхуд бўш вақтида шаҳарга келиб кетадиган тушунган, тўқмижоз, саховатпеша одамларнинг бир хислатини алоҳида эслашга бурчлимиз. Улар, ўзлари ҳам бир пайтлар талаба бўлганини эслашса керак, студентлар ётоғига, фарзандлари, қариндош-уруғлари, қишлоқдошлари ҳузурига махсус ташриф буюради, бозор-учар қилиб, тайёргарлик кўриб келади. Шу ерда ё бирор самоварда ош-овқат қилиб, яқин оғайниларини ҳам таклиф қиладилар. Кейин ҳар бирининг чўнтагига пул солиб қўйишади. Бундан ҳамма, айниқса, илк бор танишган талабалар бениҳоя ҳаяжонланиб кетади. Узоқ вақт миннатдор бўлиб юради. Москвага командировкага борган бир тadbиркор икки тамом нотаниш юртдош талабага, қийналиброқ ўқишайтганини сезган бўлса керак, юз доллардан пул берганини айтиб юрадилар. «Тортинмай олаверинг, хижолат чексангиз, қарз деб билинг, ўн-ўн беш йилдан кейин, катта одам бўлиб етишганингизда қайта-

рарсиз», дея кунглини кутарганини эшитиб, таҳсин уқийсиз. Беихтиёр кўзингиз намланади. Қанийди шундай ҳотамтой муқаввийлар (спонсорлар) кўпроқ бўлса...

Американинг таниқли фермерларидан Дейл Карнегининг «Дўстнома» («Дўст қалбини қандай ром этиш, одамларга таъсир этиш йўллари») китобини албатта ўқиб чиқинг. Ўнлаб тилларга таржима қилинган ушбу пандномадан парчалар ўзбек тилидаги нашрларда ҳам пайдо бўлди. «Одамлар билан муомаланинг асосий усуллари», «Амал қилинса, одамларга хуш ёқадиган олти қоида», «Риоя этсангиз, кишиларни ўз нуқтаи назарингизга огдиришга ёрдам берувчи ўн икки қоида», «Адо этилса, одамларга, таҳқирламай, кунглини қолдирмай таъсир этадиган тўққиз қоида», «Муъжизакор хатлар», «Амал қилсангиз, оилавий ҳаётингизнинг янада бахтиёр, фаровон бўлишига кумаклашувчи етти қоида» каби мавзулар Сизга лаззатли руҳий гашт багишлайди. Чунончи, учинчи қисм қуйидаги ўн икки қоидадан таркиб топган: «Баҳсда устун келиб зафар қучиб бўлмайди», «Душман орттириш ва бунинг олдини олишнинг йўли», «Агар ноҳақ бўлсангиз, тан олинг», «Инсон ақл-идрокига энг тўғри йўл», «Сукротнинг сири», «Шикоятларни текширишда жонга аро кирадиган усул», «Ҳамкорликка эришиш сири», «Сиз учун муъжиза яратиб берадиган формула», «Ким нима истайди», «Барчага хуш ёқадиган даъват», «Кинода ва радиода шундай экан, нега Сиз шундай қилмайсиз?», «Бошқа ҳеч бир нарса таъсир этмаса, бунисини синаб кўринг».

Ҳурматли талаба! Гарб этикасининг энг яхши қоидаларини мужассамлантирган ушбу ва бошқа китобларни, шарқона мумтоз одоб-ахлоқ нақш этилган пандномаларни, «Ҳадис» ва ҳикматларни тез-тез мутолаа қилиб туринг. Ёшлик эҳтиросини ақл, мантиқ кучига бўйсундиринг. Иймонимиз комилки, бу Сиздек навниҳолнинг тўғри, бақувват чинор, сермева дарахт бўлиб ўсишингизга ёрдам беради.

Меҳнат билан спорт бамисоли эт билан тирноқ. Бирини иккинчисидан ажратиб бўлмайди. Инсон суяги меҳнат билан қотади. Жисмоний тарбия, спорт эса уни чиниқтиради, зуваласини пиштади, иродасини мустаҳкамлайди.

Ҳар бирингиз, бақадриҳол, меҳнат билан ўсгансиз. Спорт билан шуғулангансиз. Қизларимиз, ҳар қалай,

уй йигиштиришган, ҳовли супиришган, идиш-товоқ ювишган, сигир соғишган, дала ишларига қарашган, тикиш-бичишни ўрганишган. Баъзи йигитларимиз мол боқишда, ер чопиш, сугоришда оталарига қарашган, ҳар хил юмушларни бажарган, жисмоний тарбия билан машғул бўлган: тўп тепиш, сувда сузиш, от, велосипед сайри ва ҳоказо. Уйда, мактабда нимаики ўрганган, фойдали нарсани одат қилган бўлсангиз, энди шуларни давом эттиринг, такомиллаштиринг.

Сиз мустақил юртимизнинг кўрар кўзи, бугунги таянчи, эртанги умидисиз. Иншооллоҳ, билимдон, ма-лакали мутахассис бўлиб чиқасиз. Соғлом, кучли, иродали инсон, қирқ ҳунар эгаси бўлиб етишасиз. Ақлий ва жисмоний меҳнат билан бақамти шугулланинг, мияни узлуксиз пешлаб, танни чиниқтириб боринг. Гайратли, бақувват одамгина катта, кўламли ишларни кўнглидагидай адо этади. Улуғларимиз соғлом авлод тарбиясига бу қадар катта эътибор бераётгани бежиз эмас. АҚШ, Олмония, Италия, Япония сингари тараққий этган мамлакатларда, эътибор қилган бўлсангиз, машҳур спортчилар — волейболчилар, баскетболчилар, гимнастлар, теннисчилар, қиличбозлар, хуллас, юртининг донгини дунёга таратганларнинг аксарияти талабалар орасидан чиққан. Хайрият, мана энди ўзимиздан ҳам чиқа бошлайди.

Мустақилликни қўлга киритган бизнинг республикамизда ҳам физкултура ва спортга жуда катта аҳамият берилмоқда. Биргина футболни ривожлантириш ҳақида икки фармон чиқди. Кўпдан-кўп тадбирлар кўрилди, кўрилмоқда. Футболчиларимиз ҳам қойил қолдирди — Сеулда Осиё чемпионлари бўлди. Уларнинг кўпчилиги талабалар табақасидан.

Курашчиларимизнинг довруғи, қўлга киритган медалларини айтинг! Классик курашнинг барча турлари ҳадисини олишган. Каратэ, дзу-до, тэквондо каби турларда ҳам хитой, японлардан қолишмайди — бу марди майдонларнинг ҳам алақанчаси кечаги ва бугунги талабалар. Умуман, кўёш нурини симирган, ширин дармондори меваю сабзавотлардан тановул қилган ёшлар азалдан чайир, чидамли бўлиб келган. Ишончимиз комилки, спортчиларимиз эл-юртимизнинг довруғини ҳали дунёга кўп таратгусидир. Уларнинг кўпчилиги қаторида Сиз талабаларнинг номларини кўришни истардик.

Ардоқли угил-қизларимиз! Талабаликнинг илк кунларидан бошлаб спортга меҳр-ихлос қўйинг, эрталабки жисмоний тарбияни қанда қилманг, дарсдан буш вақтлари спортнинг ўзингизга манзур бўлган тури билан астойдил шуғулланинг. Асло буш келманг. Омад ёр бўлсин. Рекордчилар, чемпионлар ҳам осмондан тушмайди, ўзимизнинг шу сахий заминимиздан кўкариб чиқади. «Менинг улардан кам жойим борми!» деб жаҳд қилинг. Ватан шуҳратига шуҳрат қўшинг. Майли. Сиздан чемпион чиқмаса чиқмас, медал, катта совринлар ҳам насиб этмас, лекин абжир, чапдаст, кучли, соғлом бўласиз — муҳими шу!

АҚШ, Олмония каби мамлакатларнинг ўқув юрларида бўлган ҳамкасбларимиз талабалар дарсдан бушади дегунча спорт майдончаларига боришлари, уч-тўрт соатлаб машқ қилишларига қўйил қолганликларини айтишади. Эътибор беринг: уларда талабалар, ҳеч ким мажбур қилмаса ҳам, ўз азму ихтиёри билан спортда мунтазам шуғулланади. Бизда бўлса баъзилар ҳатто мажбурий дарсларга ҳам бормаслик йўлини қидиради, ҳаётий заруратга панжа орасидан қарайди. Хорижда ҳамма нарса, жумладан, ўқиш, медицина хизмати пулик. Касал бўлиб дўхтирга мурожаат этган, касалхонага ётган одам катта харажатга тушади. Шифокорга иши тушмасликнинг энг оддий, қулай йўли — касал бўлмаслик. Бемор бўлмаслик учун дарга чап бериш, бунинг олдини олиш, соғлиқни чиниқтириш, жисмоний тарбия билан муттасил шуғулланиб бориш лозим. Оддий фалсафа шу.

Шаҳарлик ўқувчи, талабаликка қабул қилинган, уйда қандай меҳнатга урганган бўлса, шуни давом эттираверади, сабаби, ҳаёт тарзи деярли ўзгармайди. Бошқа вилоятлардан, шаҳар-қишлоқлардан келган йигит-қизларда иш ҳажми бир қадар қисқаради, дастлабки пайтларда бу нарса сезилади ҳам. Жисмоний тарбия, спорт бир қадар бунинг ўрнини босиши мумкин. Кундузги бўлим талабаларининг баъзилари, бирикки йил утгач, дарсдан буш вақтларда ярим ҳисса ёхуд шартнома асосида, ихтисосига мос, яқин соҳаларда ишлай бошлайдиларки, бу юқорида бир карра писанда этилганидай, тажриба орттириш, қўшимча даромад топиш, ота-онасига огирлик туширмасликка интилиш маъносида диққатга сазовор. Масалан, журналист талабалар матбуот, радио, телевидение, нашриётларга ишга жойлашади; филолог, тарих-

чи, риёзиюн (математик), физик, кимёгарлар мактаб ва бошқа ўрта махсус ўқув юртларида дарс берадилар, ёшларга тил ўргатадилар; биолог, тупроқшунос, жўгрофиюнлар тажриба стансиялари, лабораторияларда; механиклар ҳисоблаш марказларида, турли устахоналарда меҳнат қилади, мустақил ҳаётга ўрганадики, бу таҳсинга сазовор.

«Бўш вақт» деган атама, аслида, нисбий тушунча. Эзгу мақсад, орзу-умидлар билан яшаётган, тер тукаётган одамда бўш вақт нима қилсин. Ҳар қалай, асосий машгулотлардан орттирган фурсатдан ақлли одам мияси, шуури, тасаввуридаги бўшлиқни тўлдириш, ички маданий эҳтиёжни қондириш мақсадида фойдаланади: газета, журнал, китоб мутолаа қилади, радио эшитади, ойнаи жаҳонни кўради, кино, театр, концертларга боради, музей, кўргазмаларни тамошо қилади, сайр-саёҳатга чиқади, одамлар билан суҳбат қўради, уй-жойини таъмирлайди, мол-ҳолига қарайди, томорқасида ишлайди, спорт билан шугулланади.

Меъёрида ухлаш — ҳориган асаб ва баданни тиниқиб дам олдириш, уни янги куч билан ишлашга, янги марраларни эгаллашга сафарбар қилдириш демакдир. Бу — фаол дам олиш, бўш вақтдан самарали фойдаланишни тақозо этади. Умрни ун икки-ун тўрт соатлаб гафлат уйқусида утказиш, қолган вақтни самоварда ёнбошлаб ётиб, беҳуда гап сотиш — қимматли дақиқаларни елга совуришни англатади. Умрингизга зомин бўлманг.

12 - фасл

ЎЙЛАЙМАН, ДЕМАК БОРМАН

1. ДУНЁНИНГ ИШЛАРИ

БУРИГА МУҲАББАТ

Инсоният қулик асоратидан қутулганига минг йиллар бўлди. Қутулишга қутулдию, лекин қутулмадида! Дуруст, қулдорлик жамияти емирилди. Гуломлар, чўрилар, мазлум ва мазлумалар озодликка чиққандай

булди. Аммо кишилар онгида ва қалбида қуллик руҳияти, қарамлик, мутеълик, малайлик майллари абадул-абад сақланиб қолди. Сабаби, бу ниҳоятда яшовчан, шилқим, юқувчан иллат экан. Қарабсизки, биров-биронинг миннати чекани, бирови бошқа бировига пул қистириб кун кўради. Одамлар бир-бирларига зугум қилади. Биров амалнинг қули. Лавозим илинжида. Бошқа бири хужайиннинг малайи. Югурдак.

«Қулар қул бозорида ошкор, эркин сотилган замонлар ҳам бўлган-а!» деб уткир заҳарханда қилади поляк адиби Станислав Ежи Летс.

Франсуз шоири Жан Лафонтенда шундай масал бор. Тоголар, қирлар, чулу саҳролар оша ризқ-рўз қидириб, биқини ич-ичига ботиб кетган оч бўри ногаҳонда ҳайҳотдай бир қўрғонга тушиб қолади. «Бурини оёғи боқади» деб бежиз айтмайдилар... Қўрғон саҳнида тимириланиб хурак қидириб юраркан, бир бурчақда ўзига ўхшаш махлуқотга дуч келади. Бу ит эди. О-ҳо! Қарасаки, итнинг егани олдида, емагани кетида. Изза-ҳурмати жойида. Туппа-тузук «одамдай» яшаб ётибди. Иссиққина, тоза, шинам уй. Кўшпак тўқлигидан ялтираб, тунгиздай семириб кетган.

— Эҳ-ҳе, ишларинг бажо-ку, кучукбой оғайни,— дебди қашқир оғзидан сулакайи оқиб. Ошигинг олчи. Бул-бул, Ит бул экан-да. Нечук? Қанийди мен ҳам сен булсам! Қорнинг тўқ, кайфинг чоғ экан сенинг. Увв!

— Булмасам-чи,— ялтоқланади кучук.— Турт маҳал овқат тайёр. Ҳатто анови одамлар емаган тансиқ нарсаларни тановул қиламан! Ҳар қанча ҳавас қилсанг арзийди қашқиржон. Қиладиган ишим: мабодо қўрага ўғри келса, хужайинни огоҳлантираман: вов-вов-вов! Ҳаммалигининг, айниқса уй бекаси Кобелина Волфнинг жони-дилиман. Мендан ҳеч нарсани аямайди..

— Вой-буй! Мен ҳам шу ерда қолсам қандоқ буларкин, кўшпаквой? Биргалашиб маза қилиб юрардик...

— Марҳамат, гарчи авзойинг бузуқ, жиндай ножинс хилидансан-у, сенга раҳм-шафқат юзасидан катта хужайин ёки бекам билан гаплашиб бера қолай. Аҳволинг кўп ночор куринади, биродар. Уларнинг шартига кўнсанг, бас. Йўқ дейишмас. Кобелина хонининг қўйнига қўл солиб кўрайин-чи...

— Қанақа шарт экан, ирр?

— Э, арзимаган нарса: буйнингга мана меникидай

чиройли занжир солишадю, ҳув анови бурчакка боглаб қўйишади. Бир-биримизга қараб ириллашиб-вовиллашиб ётамиз. Тез орада кўникиб ҳам қоласан.

— А? Занжир?! Боглаб қўяди?! Ирр!.. Аттанг, шуниси менга тўғри келмас экан, биродари Кўпшакий. Занжир-панжиринг ўзингга сийлов. Ораста, қорним тўқ бўлиб бу олтин қафасда диққинафас қамалиб ётгандан кўра, ўлганим яхши. Оч-юпун бўлсам-да, саҳрома-саҳро, чўлма-чўл, дашту биёбонларда шамолдай эркин кезиб юрганим минг чандон ортиқ! — деб-дю, қашқир жон ҳолатда қўргон деворидан бир сакраб, ўзини кенг далага урибди...

Қизил мустабид салтанатнинг кишанларини соғиниб, ҳамон совуқ шимол тарафдан «нажот» кутиб ётган баъзи «итмижоз» қоринбойларни учратганимда:

— Ҳей, ҳеч бўлмаса анови бўридан ибрат олсангчи, одамзод! — деворгим келади-да баъзан...

ТАВАЖЖУҲ

Миллатки мустақилликни қўлга киритиб, ижтимоий тараққиёт сари таважжуҳ кўрсатганида (нигоҳ ташлаганида), кўпмиллатли давлатларда биринчилар қаторида юзага қалқиб чиқадиган баҳс— бу тил масаласидир. Ўзбек тили республика миқёсида 21 октябр 1989 йилда, тарихда биринчи маротаба, давлат тили мақомини олди. Барча расмий давлат ишлари, ёзув-чизувлар, муомала-мувоқабалар (кузатиш, мушоҳада), илмий тадқиқотлар асосан ўзбек тилида олиб бориладиган бўлди. Ажабки, шу йўриқ билан ёнар эканмиз, ҳеч кутилмаганда жуда мураккаб кўҳна ва янги муаммолар юзага қалқиб чиқа бошлади.

АҚШ, Германия, Франция, Япония, Финландия, Швеция ва бошқа алақанча гарб давлатларида бизнинг тилимизни ўрганувчилар сони тобора ортиб бормоқда... Ўша мамлакатларда ёруғ ниятли мутахассислар ўзбек тили грамматикалари, лўғатлар, турли қўлланмалар, тарихий обидаларимизнинг энг янги таржималарини нашр этишмоқда. Бир неча топқир шоҳиди бўлганман: ажнабий ўлкаларда туғилиб ўсган, ўз она диёри, ота юртини тушида ҳам кўрмаган ёш ўзбек муҳожирлари соф ўзбек тилида гапиришади. Ва бунини ўзлари учун ифтихор деб биладилар. Бу жанобларнинг мусаффо ўзбекча нутқлари, муножотла-

рини тинглар экансан, жонинг роҳат қилади кишининг. Қандай соз! Қалбларни, ақл-идрокни мафтун этадиган рўшнолик. Улар билан мулоқотда ноўхшовроқ, мошкичири, олақуроқ тилимиздан ўзимиз уялиб қоламиз гоҳо. Иттифоқо, бирон олмон дипломати, америкон тожири, франсуз сайёҳи, япон олими билан ... ўзбекчада суҳбатга киришсангиз, кайфингиз чоғ бўлиб кетади. Айни вақтда, қарангки, ўзимизда, шу мулки Туронзаминда тугилиб ўсган русийзабон кимсаларга ва бошқа миллат кишиларига ўзбекчани ўргатиш зарурати пайдо бўлди. Бу иш хийла оғриқли, зиддиятли лисоний-руҳий қийинчиликларга дуч келса-да, аста-секин қандайдир натижаларга ҳам эришилаётгандай. Ҳар қалай муз эрий бошлаганга ўхшайди... Аммо бу орада бошқа бир гайри шуурий ҳодиса воқе бўлдики, тавба деб ёқа ушлайдиган: бу ўзимизнинг ҳаддан ташқари «маданийлашиб» (тўғрироғи — ўрислашиб) кетган хоназот ўзбек зиёлиларининг ўз она тилини билмасликлари! Ўйлаб кўрадиган гап: бошпиртига «ўзбек» деб ёзилгани билан, она тилини билмаган (яна ёмони билишни истамаётган, буни ўзига ҳатто иснод деб тушунадиган!) одамни шу миллат намояндаси деб бўлармикан? Галат: хорижий миллатга мансуб киши билан бинойидай ўзбекча яйраб чуғурлашасану, бу ёқда ўз миллатдошинг, ватандошинг, эҳтимол, қариндошингга фикрингни ўзбек тилида тушунтиролмай хунобсан. Ўзбекчани тақир билмайдиган, аммо сенга хайрихоҳ бирон чет эл кишисига, имо-ишоралар ила бўлса-да, ўз мақсад-муддаойингни муайян даражада англатишинг мумкин. Англата олсанг, икки томондан бир жуфт табассум билан муродинг ҳосил бўлади. Инсон инсон-да. Аммо манови мирзақуруқ худбин «ўз бегингга» ўз тилингда бир нарса дея олмайсан. Елкасини қисади, лабини буради, кўзини лўқ қилади-да, сендан жиркангансимон, шарт тескари бурилиб кетади... Ана холос! Майли, ҳозиргача нима бўлди-бўлди. Энди-чи?! Эндиликда бу ўта «замонавий» ўзбекларнинг ўзбекча гапиришларига нима монелик қилаётир?

Бир-икки йил олдин ўзимизнинг радио карнайдан ниҳоятда кишини озурда қиладиган воқеанинг гувоҳи бўлганим бор. Бутун жумҳуриятда таниқли бир зоти шариф, узоқ йиллар масъул раҳбарлик лавозимларида хизмат қилиб келган ўзбек олими, фан ва

жамоат арбобининг муборак 80 ёшга тўлиши муносабати билан суҳбат уюштирилди. Эшиттириш сўнггида ҳурматли оқсоқолга сўз берилди. Унинг қандай «нутқ ирод» қилганини бир эшитсангиз эди... Шармандалик. Шундоқ мугаваллид аллома ўзи ҳақида ўз она тилида тўрт огизгина яйраб гапира олмади-да! У зуриқиб сўзлар экан, паққос ёрилай дейсан-е! Аллақандай «фаранги» оҳангу талаффузда истифода этган 30-40 та сўздан тақрибан 26-27 та калима гайри узбекона эди. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, радиочи шогирдларим билан учрашиб қолганимда, уларни койиган бўлдим.— Катта бир олимни узбекча гапиришга ундаб, уни калака қилдинглар-ку. Уят иш бўлди. Мен бундай академикдан ҳам кўра, унинг галдир тилида чайналган она тилимизнинг қадрига ачиниб кетдим. Аммо пичоқсиз сўйдиларинг... Яхши бўлмади.

Қанчалик куйманиб гапирмайин, улар маънодор жилмайиб қўя қолишди. Англадимки бу содда-мугамбирлар халққа бугунги ўзбек зиёлисининг мубҳам маънавий-лисоний қиёфаси қанчалик ҳувуллаб қолгани, аянчли эканини унинг ўз «тили» орқали очиб бермоқчи бўлишган кўринади.

Ўтган йили яна бир гапнинг шоҳиди бўлдим. Етакчи илмий тадқиқот институтларимиздан бирида давлат тили масаласи муҳокама қилинар экан, каттакон, нуфузли раҳбарлардан бири, академик, аталадан суяк чиққандай, бизда илмий ишларни... фақат рус тилида олиб борган маъқул, деб даъво қилиб қолса бўладими!..

— Агар мен ўз ихтироларимни ўзбек тилида ёзсам (аслида — ёзолмайди!..— Г.С.), — деди у, — бу янгилик Тўйтепадан нарига ўтмайди. Бир республика доирасида қолиб кетади (нотавон кўнгилга кўтир жомашув!—Г.С.). Башарти, рус тилида ёзсам, дарҳол Москвага юбораман. У ерда 36 соатга қолмай картотекага тушади ва ўша заҳотиёқ бутун дунёга маълум бўлади (бу одам Американи қайта кашф этишга даъвогар узича!— Г.С.). Хуш, қай бири афзал: ўзбек тилими ёки рус тилими?

Шу зайлда у, солим ақлни ҳам, виждон жароҳатию, давр руҳини ҳам поймол қилиб, қандайдир бошқа иқлим, ўзга қитъадан, балким узоқ бир сайёрадан келиб қолган хилқат сингари, кўп бемаъни гапларни айтди. Сурбетларча. Аммо бу телбавор тантиқлик, бу иддао ўша ерда ҳозир бўлган барча

чала зиёлиларга, айниқса гайри миллат кишиларга ёқиб тушди. Чапак ҳам чалинган бўлди... Эвоҳ, мантиқнинг палағдалигини қаранг. Аввало, институтда каттаю-кичик ҳамма биладики, олимимиз умр бўйи рус тилида илм ёзиб, Москвага юборибди, у ерда картотекага олдириб, бутун дунёга эълон қилдирибдию, кошкийди дунё уни таниса... Наинки дунё, уша ўзи тилга олган Тўйтепада ҳам унинг кимлигини ҳеч ким билмайди. Агар заррача андишаси бўлса, бу калондимоғ зот оддий бир ҳақиқатни тушуниши керак эдики, уни на Москва, на дунё эмас, тагинам ўзининг ўша ҳақоратланган, камситилган ялангтуш ўзбеги академиклик шоҳсупасига олиб чиқди. Бу гариб жон, олим бечорада, ўзининг шахсий манфаатидан ташқари, ўз эли, юрти, миллати олдида бурчдорлиги ҳам бўлиши керақдир, ахир. Ҳеч бўлмаса, нон-тузни андиша қилса керак эди. Қўйингки, йўқ нарса йўқ экан-да. Қулай йўлдан боришни ҳамма билади. Агар сен олимликка даъвогар бўлсанг, ноқулайликдан қулайлик қидир ва топ. Балким бепоён оламни қўя туриб, ҳозирча лоақал ўз эл-юртингни дурустроқ ўзлаштирсанг ҳам бўлармиди.

Хуллас, уша аснода яна кўп гаплар хаёлимдан кечди. Нима қилиш керак, агар атоқли олимларимизнинг маънавий қиёфаси (қанақа — «маънавият!»), фикрлаш тарзи, мулоҳазалари шу бўлса? Фараз қилайлик, башарти ҳазрат Алишер Навоий ҳам, худо кўрсатмасин, бутунги бизнинг мана шу биофизика академигидай ўйлаганларида, а, бутун аҳволимиз қандай кечган буларди? Агар ул зоти пок, узларига боягидай қулай йўлдан бориб, замонасининг мавжуд адабий-лисоний анъанасини рад этмасдан, фақат забони форсийда ижод қилганларида-я... Навоий-Фонийнинг даҳолиги шундаки, у форсийда ҳам ажойиб девон тартиб бергани ҳолда, фақат ўз даврининг эмас барча замоналарнинг армонли мушкулотини ҳал қилди: туркийда ёзди! Ўзбек адабий тилини асослади. Минг офарин. Тилимизни таҳқир ва нописандлик ботқоғидан шеърият, фасоҳат, илм-маърифат осмонига кутарди! Ўзига ҳеч қандай «картотека», хорижий саждагоҳ, енгил мартаба, ёт муҳитда таҳсину тасаннолар қидирмади. «Қулай шуҳрат» гадоси бўлиб қолмади. Туркий тилни азамат елкасида даст кутариш билан ўзига ўзи абадий емирилмас олтин ҳайкал урнатди. Тарошланган, сайқаланган бой ва гўзал тилимизни асрлар оша бизнинг қўлимизга

топширди. Биз булсак, баъзи бир ношгуд олимлар, нима қилаётибмиз?

Эслайлик: ўз замонида бул зоти олийларига не-не зукко форсийдон қалам аҳлари, фозилу фузалолар, такаббур шоирлар илон пўст ташлайдиган таънаю даъволарни ёгдириб ташладилар. Улуг мутафаккир Алишербекнинг устидан кулмоқчи бўлишди. Йўқ, Тангри таолонинг инояти ила ҳазрат Навоий ўз эли-улусининг асрий армонларини рўёбга чиқазди.

Ўз закоси ва қудрати билан бутун ер юзини титратган буюк жаҳонгир соҳибқирон Амир Темур ибн Тарогой Баҳодир ва шавкатли темурийзодаларнинг иродасию салтанати янги туркиёна тафаккур ва иншо намуналарини тарих зарварақларига муносиб бир тарзда муҳрлашга муваффақ бўлди. Бу иймон бутлиги, илоҳий сеҳр, инсоний олийжанобликнинг рамзига айланди. Бугун, муаззам Истиқлол тонгида бул мутафаккир зотларнинг шижоатига таҳсину тасаннолар ўқиётганимизнинг боиси шу.

...Бу сўзларни битиб ўтирибману, ногаҳонда уйла-ниб қолдим. Дарвоқе, мазкур рад этиб бўлмайдиган ўжар тарихий далиллар бизнинг бутунги муҳтарам олиму алломаларимизга давлат тили — ўзбекона ал-фозда тушунарли бўлармикан ёхуд, ё Қаҳҳор!.. Буни ҳам рус тилида ўтириб беришимизга тўғри келмасми-кан, иш қилиб? Ул афандиларга тушунарли бўлсин учун дейман-да.

2. КЎЗГУ

ЖОДА

(БИР СЎЗНИНГ ТАРИХИ)

Раҳматлик дадам мулла Тожи ниҳоятда нозиктабъ, инжиқ киши эдилар. Уйимизга келган меҳмонлар, айниқса ўқимишли жамоа, уламолар ул зотнинг раъйига қараб, зириллаб туришарди. Мабодо битта-яримта қори Қуръон тиловатида сўздами, талаффуздами, қироатдами бирон сакталиқка йул қўйса, роса таъзирини ерди. Ҳовлимизда деярли ой сайин ҳар хил диний маросимлар, мушкулкушот, худойи, хатми Қуръон бўлиб турарди. Қиблагоҳ даврада ўтирганларга панд-танбеҳ берар эканлар, ноёб бир сўзни қўлларди-

лар: жода! Бу нима эканини мен муштдай болакайгина эмас, назаримда, кўпчилик катталар ҳам билишмасди.

Жода!

...Одамлар кеч пайти бизникига маъракага йигилишаркан, бирон юмуш билан узрли-узрсиз кечикиб келганларга остона ёнида туриб қаттиқ дашном берардилар. Тайин қилинган вақтга дақиқама-дақиқа етиб келмаганлар балого қоларди. Соҳиби хонадон уларни сазойи қиларди. Буни жуда жиддий одобсизлик деб биларди. Шу боис бирон жойда ушланиб қолганлар гапни тавба-тазаррудан бошлашарди... Ниҳоят, ҳамма (80-100 киши) кенг меҳмонхонамизга жамулжам бўлгач, «асосий сабоқ» бошланарди:

— Ҳой! Мамарайим! Ҳе сени қара! Жодангни бил. Тур, Йулдошвойнинг ёнига бориб утир. Сиз, Ҳафиз оқсоқол, ҳув анови жойга, мулла Мизом ҳожининг ёнига утинг... Ҳамма ўз ўрнини билсин.

Турга утганларга-ку маза, деб уйлардим мен болакай. Аммо пойгакка тушганларга яхши бўлмади-да.

Мен учун меҳмон-меzbон муносабатларининг энг қалтис дамлари шу эди. Ажабки, дийдаси қотиб қолганми дейман, одамлар чурқ этмай дадамнинг уқтамлигини кўтарар, амрини сўзсиз башаришарди. Ул киши кўп дастурхондор бўлиб, маърака тартиб-қоидаларини пухта билардилар. Боягидай, озгина бесаранжомлик, ўрин алмашишлар ва «жода» хусусидаги аччиқ танбеҳлардан сўнг, ҳаммаёқ сув сепгандай, саранжом буларди.

Уша вақтларда камина — мактаб ўқувчиси, пионер ёки комсомол болага жуда алам қиларди. Мен падаримнинг ишларидан гоятда озурда булардим. «Ҳе уша жода-подангдан ўргилдим, — деб уйлардим ўзимча. — Ҳозирги замонда барчанинг ҳуқуқи тенг. Қаерда хоҳласа утираверади-да. Шунга ҳам отағури-қозихонами. Нима ишинг бор! У замонлар ўтиб кетди... Бу бориб турган маданиятсизлик. Балким ҳар бир кимсанинг утирадиган ўрнини номерлаб қўйиш ҳам керакдир?! «Бу мулла Гафур хўжанинг ўрни»; «бу ерга қори Соли утиради»; «мана буниси — Салом бойваччаники» қабилида... О-а!» Ушанда мен думбулвой қаёқдан ҳам билайки... Жамият бу дастлаб тартиб-интизом, одоб-ахлоқ ва унда ҳар бир шахснинг ўз ўрни бўлиши керак экан. Нафсиламр, инсон ҳайвондан ўз ўрнини билиши билан фарқланаркан. Инчу-

нин, подада юрган мол қаторда ўз ўрнини билмайди, албатта. Қаердаки кукат мўл бўлса — ўша ёққа утлаб кетаверади... Инсон бўлса... Инсон одамлар орасида ўзига муносиб ўрнини топиб, ўз қадр-қимматини англаган ондан бошлаб инсон. Турган гап, одатда, жамонат жойларида ўринлар ҳар бир кишига махсус тайинлаб қўйилмайди. Аммо ҳар ким фаҳм-фаросати билан ўз ўрнини ўзи билиши, ҳис этиши лозим. Хуллас, ҳар бир киши, ортиқча мулозаматсиз, ўз ёши, илми, мартабасига қараб сафдан ўрин танламоғи даркор. Бу ерда, ҳарбийларда бўлгани сингари, фақат буй-бастига қараб қаторга тизилмайдилар.

Ҳозирги вақтда «жода» атамасини деярли ҳеч ким билмайди. Сабаби маълум. «Қулоқ» қилинган. Ўша қизил жоҳилият даврида, жуда кўп шарқона ахлоқ-одоб, қоида ва таомиллар қатори, жода ҳам унутилган. Янги лугатларимизнинг биронтасида, минглаб бошқа атамалар қатори, мазкур калима ҳам қайд этилмаган. Фақат Алишер Навоий лугатларида учра-тамиз: жода-йўл, йўл-йуриқ; қоида, низом, тартиб. (Овруповий алфозларда «субординация» дейишади.)

САВОЛГА - САВОЛ

Мендан сўрайдилар:

— Рус-байналмиал сўзларини улар рус-байналмиал сўзлар бўлгани учун ўзбек тили таркибидан сиқиб чиқазиш керакми?

Мен саволга-савол билан жавоб бераман:

— Ундоқ бўлса, арабча-форсча сўзларни улар араб-форс манбаларидан олингани учун тилимиздан сиқиб чиқазиш лозимиди? Умуман, тилимиз табиатига ёт бўлган бирон нарсани сиқиб чиқазиш ҳам, сиқиб кiritиш ҳам жоиз эмас.

ХИТОБ

Қиргинбарот уруш йиллари биноларнинг деворларига, дилдираб турган симёгочларга гоят маҳобатли бир сурат ёпиштирилган бўларди. Унда муштипар, ўктам, газабнок бир аёл, бармоғини бигиз қилиб, ҳар бир кишидан жавоб кутарди: «Сен жанггоҳ учун нима қилдинг?» Ҳеч ким кўзларини Онанинг қаҳрли нигоҳидан олиб қочолмасди. Ҳозир бизга худди шундай бир хитобнома — сурат керак. Токим унда ўзбек

халқининг отаси, шавкатли бобокалонимиз, соҳиби даврон, жаҳонгир Амир Темур ибн Тарогой Баҳодир, асрлар оша, ҳаммамизга ва ҳар биримизга юзланиб, десинлар: «Сен Истиқлол учун нима қилдинг?» Токим Унинг нажотгалаб, ёндирувчи, мағрур ва меҳрибон кўзларидан асрлар давомида тош қотган дийдамизни, баъзан лоқайд нигоҳимизни яшира олмайлик. Бугунги кунда, босқинчилар томонидан топталиб, таҳқирланиб келган, таланган Ватаннинг, дардчил, залворли кўҳна тарих ва аждодларнинг биз авлодларга хитоби, даъвати, маънавияти шундоқ бўлиши даркор.

ИЛМ

Абубақр ибн Тоҳир ал-Абҳарийдан сўрмишлар:

— Ҳақиқат не?

Ул зот жавоб бермишларки:

— Ҳақиқатнинг бари илмдур.

— Илм не?

— Илм ҳақиқатдур.

(Садриддин Салим Бухорий. «Дилда ёр»).

АЙЛАНИШ

Мунофиқлик ва рижкорлик чиркин ахлоқий иллат. Ажабки, инсон зоти руҳан алданишга мойил. Айтайлик, бир рост гапга кишиларни ишонтириш баъзан амри маҳол. Лекин ақл бовар қилмайдиган, курақда турмайдиган гирт ёлгонга анойи одамлар лаққа ишонади-қўяди. Нафақат ўзгаларни, рўйрост ўзини-ўзи лақиллатиб юрганлар ҳам сон минг...

Ҳозир Ер ўз уқи ва Қуёш атрофида айланишини жумлайи жаҳон билади. Бунга ишонмайдиган одам бўлмаса керак. Замонлареки, худди шу оддий ҳақиқат учун италиялик олим Галилео Галилейни (1564-1642) мутаассиб насроний дин пешволари... қаттиқ қийнашган. Мислсиз азоб-уқубатлар остида олимнинг тилини тийишга ҳаракат қилганлар. Қарангки!.. Жони узилиш олдидан Галилей деган:

— Барибир у айланади!..

ЮМУРТҚА

Ҳар қандай юмurtқадан ҳам Колумб ериб чиқавермайди.

Станислав Ежи Летс.

Замондан ортда қолганларни урадилар. Замон билан барабар қадам ташлаганлар, аксарият, дориломон яшайди. Замондан ўзиб кетганларни эса ўша замон ўзи жазолайди.

МЕЪЁР

Бировни ошириб-тошириб мақташ уни ортиқ даражада ерга уришдай гап. Ҳар иккаласида ҳам меъёр бузилади.

ОФАТ

Билиш лозим бўлмаган нарсани билиш, охир оқибатда, одамзод наслига офият эмас, офат келтиради.

РИЁ

Мен баъзи бировларнинг ширин-шакар сўзларини тинглар эканман, уларнинг кўзларига қараб туриб, ўзимни маънавий ўлимга маҳкум этилган маҳбусдай сезаман. Ич-ичимдан эзиламан: мени шафқатсизларча алдаяпман, деб ўйлайдилар. Ё Раббил оламин! Кошкийди бу ҳамду санолар замирида зигирдай самимият бўлса, риё балқиб турмаса, заҳарли ҳасад тигларининг ўткир панжалари мажруҳ бағримни тика-пора қилмаса. Билишмайдики, улар чиндан-да алдаяпти. Кимни? Ўзларини-да. Аттанг. Тагинам бу нокасларга раҳмим келади. Ўзимизникилар-ку, дейман. Ўзимизникилар! Таскин қидираман ва топган ҳам бўламан. Мунофиқлик қилиш уларга ҳам осон эмасдир, ахир. Шурликлар изза тортмасин деб, ўлганимнинг кунидан «артислик» қиламан. Ўзимни овсар, тупори, содалавҳ, лақма, анойи қилиб курсатишга мажбурман. Сезганимни сезиб қолишса хафа бўлишмасин деб. «Эҳ, буқаламунлар!.. Наҳотки сезмангиз — Сиз мени пуфлаб осмони фалакка кутараётганингизда мен белимгача ернинг қаърига чўкиб кетаётганимни!.. Ҳозир мен Сизга керакман, ихтиёрингиздан, қулингиздан. Ёрилиб кетганим қадар шишираверинг. Эртага, оёқ-қўлларим фалаж бўлиб, шифтга термулиб қолганимда мен Сизларни қаёқдан топаман? А? «Гойибистон» мулкидан дейсизми? Бас, риёни тўхтатинг».

Сузларимга ишонманг, азизлар. Барибир, мен бу гапни айтишдан ожизман. Соқов, қар ва басирман. Шундан яхшиси йуқ, мен Сизга айтсам. Гапирмайман, эшитмайман, курмайман. «Менга тилёгламалик қилаётганингизда эҳтиёт бўлинг, раҳмингиз келсин, биродарлар!» деб огоҳлантиришга ўзимда мажол ва журъат тополмайман.

ТАХАЙҲУЛОТ

Шундай бир гипотезани илгари сураман. Замони келади: бир томчи қонга қараб, кишининг сиймоси, ёши, тийнату сажияси, жинси, миллати ва ҳоказоларни аниқлашнинг иложи топилади. Чунки томчи қонда шахснинг бутун борлиги, вужуди, қолипи ва салоҳияти яширинган, аксланган бўлади. Эҳтимол, томчи кўз ёшига қараб, асаб тизимида дахлдор зарур маълумотларни ҳам билиб олса булар. Балким бир томчи тер тери ости безларининггина эмас, юракнинг ҳолатидан аниқ далолат берар.

Ким билсин, бу гаплар дунёнинг қайсидир бурчакларида аллақачон «гипотеза» бўлмай ҳам қолгандир!..

БУҚАЛАМУН

Эй дунёи буқаламун! Бирам жилвадорсанки... Гоҳида ҳақ сузинг билан тоғу тошларни қоқ ёрасан, тап-тақир ерда гул ундирасан. Бир қарабсанки, Филни сичқонга тиз чўктирасан, еру кўкни ларзага соласан, денгизларни чулу саҳрога айлантириб, бир томчи сувга зор қиласан. Бирда меҳрибон волидам янглиг бошимни силайсан, бирда уриб бошимни ёрасан... Бир қарашда ҳозиқсан, бир қарашда мунофиқ... Намунча нозик адосан, намунча гариб гадосан, намунча гаддор, бадкору бадкирдорсан... Басирларга рушнолик багишлайсан, курар кўзларни кўр қиласан. Энг моҳир мусаввир бўлгандаям, турқу тароватингни ўзининг қил-қаламида ҳам тўла ифодалай билмас.

3. ОДАМЛАР

ФАРИШТА

Яхши инсон — ердаги фаришта.

Ибн Сино.

ҲАЛОКАТ

Ўлиб кетганларни ҳақорат қилгувчи одам ҳалокат-
га яқин.

Ҳадиси шарифдан.

ИШОНМАНГ

Бир кишидан «одамлар бузилиб кетди» деган гап-
ни эшитсангиз, билингки, ўша одамнинг ўзи бузил-
гандир.

Ҳадиси шарифдан.

РАЎЙ

Агар халқ сенинг сўзинг била иш қилмогин тила-
санг, сен ўз сўзинг била иш қилгил.

Ануширавони Одил.

ҚАЧОН?

Яхшини ёмон кунда сина.

Амир Темур.

МУНОФИҚ

Душмандан қўрқма, мунофиқдан қўрқ.

Амир Темур.

ПАРҲЕЗ

Мағлубни тепиб ўтмак мардлик эмас.

Паҳлавон Маҳмуд.

ШУҲРАТ

...Ҳаргиз талаби шуҳрат этмаким, офат турур.

Абдулхолиқ Гиждувоний.

ХОМУШЛИК

Осмонга етса бошинг, мисли Мусо хомуш ул.

Бобораҳим Машраб.

КАЛ

Бахт Қуши шунинг учун ҳам Бахт Қушики, у ҳар куни бошингга пориллаб қуниб ётмайди. Бир марта қўндими, маҳкам ушла. Булмаса—хайрлашавер!.. У бошқа «кални» қидириб топади.

СЕН

Гарчи сен ўша сенсан, лекин сен эмассан. Ҳаётингнинг турли паллаларида сен «ўша-ўша сен» бўлолмайсан. Ҳар қандай ҳолда ҳам «бултурги Эшмат» бўлиб қолишинг амри маҳол. Ҳар бир инсон онадан тугилиб, дунёни таний бошлар экан, уни ўзи учун янгидан кашф этади. Дунё ҳам уни янгидан кашф этгани сингари. Бояги дилбар бир қушиқда айтилади-ку:

— Бул ўзи эски дутордир, аммо навоси ўзгача...

ҚИЛИҚ

Инсон бўлсанг, инсоний қилиқ қил.

ИСБОТ

Ҳайвон эмаслигингга даъвогар бўлсанг, инсон эканлигингни исбот қил (Убайд Зоконий).

?!

Ҳайвонлар ҳам бизга қараб: ие, баний одам деганлари ҳали шуми?.. деб ўйлашармикан? (Станислав Ежи Летс).

ДИЛ

Ўзгаларнинг қалбига тилинг билан эмас, дилинг билан кир.

КИМГА?..

Ҳаммага ухшаган одам ўзига ухшамайди. Толье шулким, ўзингга ухшасанг.

РАДДИЯ

Инсон қорамол эмаски, нуқул қорин ташвиши би-

лан яшаса. Агар шундай булганида, бош, қорин, кукрак қафаси, ички ва таносил аъзоларининг урни алмашиб тушган буларди...

БОҚИМОНДАЛИК

Биров ёпган нонни ейиш, биров айтган қўшиқни тинглаш, биров соққан сутни ичиш ҳар кимнинг қўлидан келади. Ўзларидан сурасак?..

ЗИДДИЯТ

Ё Одам сафиуллоҳ! Бунчалар буюк ва майда, тўқмижоз ва тамаъгир, сахий ва суқ булмаса Сизнинг қавмингиз! Гоҳо ўз қудратида — ожиз, зукколигида — басир, марду майдонлигида — қўрқоқ, донишмандлигида — нотавон...

МАСОФА

Дунёнинг ишлари қизиқ. Одамлар бир-бирларига янада яқинлашишлари учун гоҳо бир-бирларидан узоқлашишлари ҳам керакка ўхшайди. Ана шунда улар бир-бирларининг исини, шевасини, дийдорини соғинади. Кимни ва нимани йўқотганини англайди. Бир-бирларига талпина бошлайди...

МЕЗОН

Инсон ўзида шафқату мурувват туйгуларини қанчалик тарбия қила олгани қадар инсон.

ГАШГ

Маънавий асоратнинг юз йиллик роҳат-фарогатидан кура, бир лаҳзалик озодлик гашти-машаққати минг чандон тотлироқ мен учун.

ИЖАРА

Тил бировларга ижарага бериладиган ашё эмас.

ШАТАК

Одамлар бари бирдай аравакаш. Бир умр, ўзларини тортолмай қолганларида, бир-бирларини шатакка

оладилар. Навбатма-навбат. Галма-гал... Шунинг учун ҳам улар одам-да.

ЧУМОЛИ

Чумоли билан дўст тутин. Аммо чумолиникига меҳмонга борма...

Летс.

ГИНА

Одамлар борки, ўлик лотин, санскритни, ўнлаб сунъий тилларни биладилар. Сен бўлса, ўзинг тирик бўла туриб, ўз огзингдаги тилингни билмайсан-а.

ЗИНДАЛИК

Кечаги таваллудинг сенга боғлиқ эмас эди. Қазову қадаринг ҳам шундай. Сенинг туғилишингу ўлишингни ўзингдан сўрамадилар. Аммо эртанги ҳаётинг ва тақдиринг бусбутун ўзингга вобаста.

ҚУРБ

Бир киши бухоролик табаррук қария, ҳазрат Теша бобога дебди:

— Тақсир, буюринг, ҳамма иш қўлимдан келади!..

— Шундайми? Йўғ-ей...

— Баҳузур айтаверсинлар.

— Хай, ундай бўлса, ҳув анови жойга бориб, бир тоғора сомондан бир коса сут тайёрланг. Кўнглим сут ичишни тусаяпти.

— Ие... Сигир эмасман-ку мен. Бу иш қўлимдан келмайди, отахон,— бўйин товлабди ҳалиги одам.

— Хай, ундай бўлса, бир сават тут баргидан ипак матоҳ тўқиб бера қолинг. Давлатингиз соясида ипак чакмон кийиб юрайин...

— Ана холос! Мен Сизга қурт эмасманки, тут баргидан ипак тўқисам. Бу иш қўлимдан келмайди, ҳазратим, — дебди «ҳожатбарор».

— Баракалла. Қандай юмушга ярайсиз ўзи? Бир говмиш ё ипак қуртичалик қурбингиз йўқ экан-ку, «ҳамма иш қўлимдан келади» деб кериласиз. Минбаъд кибрланманг, — панд берибдилар Бобо.

Эвоҳ, ўзбек бўлиш нақадар огир!..

СУВ

Баъзи бировларимиз бир-биримизнинг тагимизга сув қуймасак туролмаймиз. Чуллаб қоламиз.

ГУСТОҲЛИК

Инсонларким, Куҳи Қофнинг нариги бурчагида дард-алам чекаётган мазлумларни ўйлаб нола-афгон қиладур, ёқа чок этадурлар, мотам тутадурлар. Вой-дод-вовайло, бу нечук густоҳликким, сен норасо, мардум билан ёнма-ён яшайсану, уни кўрмайсан, кўролмайсан! Кўзи ожиз банда эмас, қалби сўқир нотавон одам интиҳойи бадбахтдур.

ЖИНОЯТ

Тирик жон борки, ўзини унутилган, ёлғиз, ташландиқ, кераксиз деб ҳис эта бошлаган чоғидан эътиборан ўзини «ортиқча киши» деб тушунади. Ич-ичидан зил кетади, чирийди. У ўлимга маҳкум. Қутқазинг уни! Одамкушликка бепарво бўлманг. Лоқайдлик — жиноят. Унутманг: қанчадан-қанча ҳазрати инсонлар Сизнинг пойи қадамингизга, бир огизгина ширин сўзингизга муҳтож. Шуни ҳам улардан дариг тутманг.

ФУРСАТ

Ҳаёт оқар дарё... Дам ганимат. Ҳазрати Одамни зиёрат қил. Ожизларга кўмаклаш. Эртага дейсанми? Эртага... кеч бўлиши мумкин. Агар бугун ҳам кеч бўлиб бўлмаган бўлса...

ҚАДР

Ҳаёт нима эканини ўлимга маҳкум этилган кишидан кўра чуқурроқ ҳис этадиган хилқат бўлмаса керак. Соғлиқ нималигини бемордан сўра. Ватан қадрини Ватанидан мосуво этилган киши яхшироқ туяди.

ДИҚҚАТ!

Бирон киши билан гаплашмоқчи бўлсанг, шундай

бир тилда гаплашгилки, то гаплашгунингга қадар у сенга душман бўлса, дўстга айлансин, илло дўст бўлса, душманга айланиб қолмасин.

МУВОЗАНАТ

— Дунёда ким кўп? Яхши одамларми ёки ёмонлар? — деб сурайдилар мендан. Мен дейман:

— Умр бўйи санаб адогига етмадим... Фосиқлар кўп бўлганида, руҳий мувозанат бузилиб, она замин тўнтарилиб кетган буларди... Ер силкинишлари, зилзилалар бекорга содир бўлади дейсизми? Бовужуд: дунё яхшиларнинг елкасида туради. Шуниси борки, ёмон битта бўлса ҳам — кўп, яхши мингта бўлса ҳам — кам.

4. МАНТИҚ

ПАНОҲ

Аллоҳ Воҳид. Биру бор. Аммо у ўзининг ёлғизлигидан ўксинмайди. Илло Воҳидлик фақат Аллоҳнинг ўзига ярашади. Инсон ҳеч қачон ўзини унутилган, ташландиқ, кераксиз ва танҳо деб ҳис этмаслиги керак. Унинг Парвардигори бор. Худо ўзининг ҳеч бир бандасини ташлаб қўймайди. Биз Аллоҳ билан бирга эканмиз, Аллоҳ ҳамма вақт биз билан бирга. Бандаси доим Унинг паноҳидадир.

ШУКРОНАЛИК

Куфр қилмай десангиз, шукр қилинг.

ЗИЁ

Томчида Қуёш акс этади. Қанчалар оддий, қанчалар ҳайратомиз! Ҳар бир инсон баайни ўзи бир зарраю, ўзи бир Қуёш. Аллоҳ таоло ва таборак яратган муъжиза. Маъбуднинг(яратувчининг) мавдждудлигини рад этиб бўлмайдиган далил ва қафолат. Бинобарин, у ўзидан нур таратмоги ва ўзида нурни акс эттирмоги лозим.

ҲАЙКАЛ

Қабрга эмас, қалбга ҳайкал қўймоқ керак.

Билол Амин.

ЗАРАР

Ҳар кишининг билими бўлсаю, унга лойиқ ақли бўлмаса, бу билим унга зарар етказгусидир.

Ануширавони Одил.

МЕЗОН

Одамлар борки, олим эмас. Бўлмаса бўлмас. Олимлар борки, одам эмас.

ДУШМАН

Дўсти йўқ одам ўз-ўзига душман.

Шота Руставели.

ДОНО

Нодон билан улфатда бўлгандан кўра, доно билан кулфатда бўлган яхши.

Украин мақоли.

ОРАЛИҚ

Икки жаг ва икки бут оралиғига эҳтиёт бўлган киши балодан ҳоли.

Араб мақоли.

КЎПРИК

Хотира — ўтмиш билан бугунни боғловчи кўприк. У бизга келажак учун зарур, дебди ҳушёр одамлардан бири.

ИНСОН

Мен инсонда миллатни эмас, миллатда инсонни ҳурмат қиламан.

НЕКБИНЛИК

Ўзини яхши кўрмаган одам яхши одам эмас. Чун-

ки ўзини яхши кўрмаган одам ўзгани ҳам яхши кўрмас.

ҚАЪР

Бошқаларни пастга тортаётган одам ўзини ернинг қаърига кириб кетаётганини сезмайди...

КЎТАРИЛИШ

Юксалишни истасанг, бошқаларни кўтар...

ЖАҲОЛАТ

Олимнинг жоҳиллиги нимаю, жоҳилнинг олимлиги нима.

БУКУР

Вожаб: букур киши ўз букурининг тузалишидан кўра, барча одамларнинг букур бўлишини орзу қиларкан. Э-ҳа... Шунинг учун «букурни гўр тузатади», дер эканлар-да.

ДУШМАН

Биров сенга душман бўлиши учун сен унга душман бўлишинг шарт эмас.

МАВҲУМОТ

Билмаслик гарчи айб эмас, илло фазилат ҳам эмас.

БУЗГУНЧИЛИК

Тил бизни тарбиялайди. Биз уни бузамиз.

МАСЛАҲАТ

Ёмоннинг ёмонлигини гапиргандан кўра, яхшининг яхшилигини гапириш яхши.

КИМНИКИ?

Бир одам дебди:

— Бу ер — меники!

Иккинчиси даъво қилибди:

— Йўқ, меники!!

Ер дебди:

— Ҳар иккаловинг ҳам — меники.

УҚ

Ўқиш бошқа, уқиш бошқа. Уқиб ўқи. Ўқиб уқ.

5. НИГОҲ

ИЧКАРИ

Куз инсонга нима учун берилган ўзи? Куриш учун эмасми? Куз кишини ташқи дунёга олиб чиқади... Аммо у, ажабки, алдашга ва алданишга мойил. Балким шунинг учун эмасмикан, айрим кўзи ожизлар тийрак, бироқ ақли қосир одамлардан чандон зийрак бўладилар. Эй дўст, билгилки, инсон инсонни қалб кўзи билан кўра билмоғи даркор.

ХОҲИШ

Куришни истасанг, ҳар қандай кимсада ҳам истаганча яхшиликларни кўришинг мумкин. Бунинг учун некбин кўз бўлиши керак сенда.

НАЗАР

Сен ўзингга — бошқаларнинг кўзи билан қара. Бошқаларга — ўз кўзинг билан.

ҲАССА

Ўзимиз шафқатсиз алданувчандирмизки, бизни алдайдилар-да. Фалсафамиз ҳам интиҳойи антиқа. Инчунин, ҳар гал «навбатдаги» хатога дундириб йўл қўйгач, бармогимизни тишлаб, ўзимизча гўё сабоқ олган бўламиз:

— Кур ҳассасини бир марта олдиради.

А? Бир марта? Яна ҳассамизни олдираверамиз, олдираверамиз... Бу кетишда ҳасса чидайдим, садага? Ундан кўра, яратган Парвардигорга нола — афгон қилайлик:

— Ё Аллоҳ, ўзинг шафоат қил. Тугма кўр кўзларимизни оч, равшанлик ато эт. Асрий зулмату жаҳолатлар ўртадан кўтарилгай.

6. ИЙМОН ВА ЭЪТИҚОД

МАҚСАД

Улуғвор мақсад олдида турганингда, меҳнатни роҳат бил.

Араб мақоли.

ЖАЗО

Пайгамбар алайҳиссалом айдиларки, «Ҳар кимики олимларни хор тутса, қиёмат куни ани Худойи таоло халойиқ ичида хор қилур».

«Манбаъул маориф».

ТОШ

Мевали дарахтга тош отадилар. Бовужуд, мевали дарахтга тош отган билан у мева бермай қолмайди.

Теша бобо.

ЎЗЛАРИ

Хожа Баҳовуддин ўзлари бугдой экиб, уни ўзлари сугориб, ўзлари ўриб, ўзлари ҳўп қилиб, ўзлари янчиб, ўзлари хамир қориб, ўзлари нон ёпиб еганлар...

Султонмурод Олим

МАНБА

Ҳар бир кишининг бахти ҳам, бадбахтлиги ҳам ўзи билан бирга.

ОЖИЗЛИК

Динсиз бўлиш учун ҳайвон бўлиш керак.

ЧЕГАРА

Худони, динни инкор этиш нуқтасидан бошлаб ялпи ахлоқсизлик, емирилиш, ваҳшийликларга йўл очилди... Илм-фанни инкор этиш чизигидан бошлаб

суқир қироатхонлик, онгсизлик, бидъат, жаҳолат ва мутаассиблик авж олади...

ПАЙГАМБАР

Водариг, пайгамбарлар дунёдан утиб кетдилар... Бугига тобад пайгамбар йўқ. Кимда-ким узини «пайгамбар» деб айтса, у пайгамбар эмас, телба. Бовужуд, баний башар шу қадар камол топдики, энди ҳар бир оқил инсон ва мутафаккир зот, пайгамбарликка даъво қилмаган ҳолда, пайгамбарона яшаши керак.

ШАЙТОН

Ҳар ишни бошлаганда «бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» деб бошлаймиз. Раҳмон меҳрибон ва раҳмли, кечиримли. Ҳеч бир бандани шайтон йўлдан оздирмасин, деймиз. Аини вақтда мантиқ тақозоси шулким, шайтони лаъинсиз ҳам иш битмайди. Бандасига шайтон ҳам керак. Акс ҳолда, Аллоҳ таоло ва таборак уни нима учун яратади? Одамларни фақат қийнаш учунми? Бу тасодифдир балким? Йўқ. Худонинг йуригида бад ният ва тасодиф йўқ. Нимаики мавжуд экан, алҳамдулиллоҳ, у вожиб. Бас, Иблис аш-шайтоннинг борлигини тан олиш ҳам Раҳмоний эътиқодга айнан қойим. Ҳар гал беш вақт намоз адогида «Ассалому алайкум ва Раҳматуллоҳ» деймиз ҳар иккала елкамиз узра. Агар шайтон бўлмаганида, инсон узининг инсонлигидан маҳрум ўлароқ, «соф фаришта» бўлиб қолмасиди? Худованди Карим инсонни раҳмоний ва шайтоний рағбатлар орқали синайди. Аллоҳ муъминларнинг дилида барқарор. Шайтон эса эт билан тери орасида жавлон уради... Инсон вужудида бамисоли қондай оқади, дейилади Ҳадиси шарифларда. Алдайди, аврайди, васваса қилади... Раббимиз «қил» деган амрни шайтон «қилма» дейди. Ва аксинча. Иблис, шайтони лаъин одамларни Ҳаққул барҳақ йўлидан адаштиришга даъват этилган. Гуноҳ ишларга бошлайди, гиж-гижлайди, қутқу беради. Бир ёқдан — Аллоҳ даъвати, иккинчи томондан — иблису шайтон жазавалари: бу бамисоли меъёр лангари. Қайси томонда собит бўлишга қараб кимнинг кимлиги, қандайлиги — жаннатий ёхуд дузахийлиги аниқланади. Бари илоҳий закога ва солим инсоний ақлга бусбутун мос. Чўғ пуфлаб аланга олдирилмаса, устини кул босиб, сўнади. Пичоқни қайраб турмаса, ўтмаслашади,

кесмайди... Ихтилоф, муҳолифат бўлмаган жойда тараққиёт йўқ. Рақобат йўқ жойда инқироз пайдо бўлади...

НАЖОТ

Магарам бугун биз зиёлиларни Ҳақ таоло ва ўз виждонимиз олдида бирон мўъжиза қутқазиб қола олса, у ҳам бўлса — онҳазрат Истиғфор жаноби олийларидир. Кимки Аллоҳ олдида, ўз хаста иймони қаршисида изтиробли тавба-тазарруни ихтиёр этмабди, егани заҳар, кийгани кафан. Бўлак ҳеч қандай куч уни машъум мунофиқлик балосидан, юрак тўлгоқларидан, охират азобларидан қутқаза олмайди. Икки оламда юзи қаро бўлиб қолади.

ИСТИҒФОР

Ҳаммамизда ҳам ожизлик бор. Ожиз ва ожиза бандалармиз. Ўз ожизлигини эътироф этмасликнинг ўзи ожизликдир. Бу бизга Одам алайҳиссалом билан Момо Ҳаводан мерос. Акс ҳолда, улар шундоқ Жаннатул маъвода, нафс балосига гирифтор улароқ бугдой донини еб қўйиб бовур қилишармиди ва Равзатус сафодан мосуво бўлишармиди?.. Инсон зоти қанчалар қудратли, қанчалар мўрт! Зиддиятлар тугуни. Яхшилигига ҳам, ёмонлигига ҳам тараф йўқ. Ҳаётда шундай буладики, бир одамни қанчалик севганинг сайин ундан шунча озурда бўласан. Қанча озурда бўлганинг сайин унга талпинасан, уни севасан, кўргинг келади, согинасан. Зотан, тўғри-да. Ҳар бир кишидан ожизлиги туфайли узоқлашаверсанг, ахийри бориб ўзинг кимсасиз одамови бўлиб, ёлғизланиб қоласан. Одамлар қандай бўлса, шундайлигича, барча кучли ва заиф томонлари билан, «кутарасига» қабул қилмоқ керак. Зеро, қара, улар ҳам сени қандай бўлсанг шундайлигингча қабул қилишибди-ку. «Пуф, сассиқ» демасдан. Ё сен фариштамисан? Бе-е! Қанчалик оғир бўлмасин, кечиримли бўлган маъқул. Камсуқумликдан яхшиси йўқ, бутам. Истиғфор туйғуси инсоннинг энг олийжаноб хислатларидан биридир. Тавба-тазарру қилсанг, бу сенинг ожизлигинг эмас, олийжаноблигинг. Икки дунёда кам бўлмайсан. Қўзингни очиб, атрофга қара: Аллоҳ таоло кечирадию осий бандасини! Сен билан мен ким бўлибмиз...

7 ТАБИАТ ВА ИНСОН

ТАНСИҚЛИК

Ҳайвон инсоний муносабатта муҳтож.

БУЛБУЛ

Сассиқ қайин дарахтига қуниб, чаҳ-чаҳлаб сайраётган булбулни ким кўрибди?

ИТ

Сиз учун қай бири аъло: ёвуз одамми ёки вафодор ит?..

АЙТОЛМАЙДИ

Ўйламаслик керакким, ҳайвон инсонни тушунмайди деб. Тушунади. Эсизки, айтолмайди... Не ажабким, одамларнинг ўзи уни тушунмайди. Агар тушунганида, икки баттол бир-бирини «ҳайвон» деб ҳақорат қилармиди? Ахир, бу ҳайвон зотига иснод-ку.

СЎНГИ БЕКАТДАГИ БИТИКЛАР

Эшитмай туриб эшитинг ва эшитиб туриб эшитмаслик санъатини мукамал эгалланг.

Бирон ишга киришганда биламан деб киришманг. Билмайман деб киришсангиз, кўпроқ нарсани билиб оласиз. Билиб билмагандан кўра, билмай билган яхшироқ.

Тор ихтисосликни чуқур эгалланг. Кенг билимли бўлишга интилинг.

Фаол дам олинг, баданни тоза тутинг, иймон-эътиқодли бўлинг. Ухлаганда тиниқиб ухланг.

Бош омборхона ёки осори атиқалар музейи (ажойибхона) ҳам эмас. Уни ҳар хил кераксиз нарсалар билан тўлдириб ташламанг.

Бардам бўлинг. Бўлар-бўлмас гапларга парво қилманг. Хафагазак, савдойи бўлиб қолишдан сақланинг.

Она тилида фикрлашга, тоза гапиришга, нутқингизни ҳар хил ёт унсурлардан сақлашга ҳаракат қилинг. Қаерда ва ким бўлмасин, она тилини камситишларига асло йўл қўйманг. Тил мавсумий либос эмаски, об-ҳавонинг ўзгаришига қараб алмаштирилса. Онаи зор, Ватан, миллат ҳар бири биттадан. Она

тили ҳам битта. Агар ўз халқингиз орасида гунгалак-соқов ва ёт бўлиб қолишни истамасангиз, она тилини пухта урганинг, бошингизга кутаринг. Киши бошқа тилда билимли бўла олади. Аммо фақат она тилидагина бекаму кўст бўлиши мумкин. Она тилини эъзозлашни, қадрлашни ва асрашни маърифатли миллатлардан урганинг.

Дилни кераксиз шубҳалардан тозаланг. Гумон иймондан айиришини унутманг.

Қоринни тўқ тутинг. Аммо билингки: қоринни тўқлаш уни ҳар хил керак-нокерак нарсалар, хашаки хўрақлар билан лиқ-лиқ тўлдириш деган гап эмас. Ўз вақтида тамадди қилиш ёдингиздан чиқмасин. Оз энгу, соз энг.

Спиртли ичимликлардан ҳазар қилинг. Сиз мусулмон фарзандисиз. Ичманг. Кайф берувчи нарсаларни ичиш тугула, ҳидлаш мумкин эмаслиги ёдингиздан кутарилмасин. Ароқ соғлиқни емириш, асабни бузиш, обрўни тўкишдан ташқари, наслни бузади. Даҳшатлиси шу.

Ароқ ҳаром эмас, кайфи ҳаром, дейдилар. Ишонманг. Ўзи ҳам ҳаром, кайфи ҳам ҳаром. Кайф қилманг, ичиб нима қиласан?

Китоб билан абадий дўст тутининг. Орангиздан қил ҳам утмасин.

Хорижий тилларини қунт билан урганинг.

Ватан тарихини билинг. Уни ҳар хил муртад талқинлардан, тухмат ва ахлатлардан тинимсиз тозаланг. Шавкатли тарихимизни замонавий маҳобатли тарихий ишлар билан бойитишга ҳаракат қилинг.

Камтарга камол, манманга завол. Мутакаббирлик фақат Аллоҳга ярашади. Хоксор бўлишга ҳаракат қилинг. Кибрланманг. Мақтаса Сизни бошқалар мақтасин. Сиз эса олқишларни эшитманг.

Ғазабланманг. Ғазаб руҳий мувозанатингизга барбод беради. Сизни тўғри издан чиқазиб юборади. Ҳар қандай ҳолатда ҳам сокин бўлишга интилинг.

Дилозор бўлманг. Дилозордан Худо безор. Одамлар билан шундай гаплашингки, улар яна Сизга интилсинлар, Сиз билан суҳбатлашишни ҳавас қилсинлар.

Ота-она, қавм-қариндош, ёр-биродорларнинг аҳволидан доим хабар олиб туринг. Ота-онанинг дуосини олиб қолишга ошиқинг. Савоб ишлар орасида энг зарури шу.

Ватанингиз, Халқингиз ва Истиқлол шаънига доғ туширадиган ишлардан ҳазар қилинг.

Дўст орттиринг. Дўст юзта бўлса ҳам — кам, душман битта бўлса ҳам — кўп. Ганимни дўстга айлантирмай қўйманг.

Қизлар билан муомалада лутф кўрсатинг. Аммо ҳаддингиздан ошманг.

Заифалик аёл кишининг табиий сифати. Уларни таҳқирлаш эса ўзини эр билган кишининг заифлигидирки, бу Сиз учун нуқсон ва иснод. Заифа мардлик қилсаю, Сиз ожизлик қилсангиз, ўрнингиз алмашади.

Дағал сўзлардан тийилинг. Тилни булғаманг. Биров Сизни ҳақорат қилса, Сиз уни қайтариб сўкманг.

Алдаманг ва алданманг. Алдов — шайтонийдир. Ёлгоннинг умри қисқа. Бир кунмас бир кун миси чиқади.

Ўз табиий тароватингизни сақланг. Ортиқча пардоз-андоз, латга-путта, кераксиз «модний» лақашиқилдоқлар билан ўзингизни ерга урманг, эл аро кулги бўлманг. Шарқона ҳусн-жамол пардали ва иболидир.

Ориятни қўлдан берманг.

Одам бўлиш — бир умр. Элдан чиқиш — бир нафас. Севинг-севилинг. «Мўлжал» билан эмас.

Одамларга ёрдам қўлини чўзинг. Соф одамгарчилик юзасидан, холис ва бағараз.

Ҳаромдан ҳазар қилинг.

Чувалчанг бўлманг, гоз бўлинг. Чувалчанг ер остида гимирлайди, гоз сув устида сузади. Нима учун сувга чўкиб кетмайди, биласизми? Тери ости безлари унинг патларини мойлаб туради. Сиз ҳам ўз мувозанатингизни сақлаб туриш учун руҳий ҳолатингизни поклаб юринг. Дилингиз хира тортмасин.

Сиз Вақтни тежамасангиз, Вақт Сизни тежаб юборади.

Дангасаликнинг бошланиши бахтсизлик дебочасидир.

Самарадор гояннинг этагини ушладингизми, уни то ўзлаштирмагунча қўйиб юборманг. Гоя ўғриларидан ҳазир бўлинг.

Бозор иқтисодиёти шароитида ўзингизни бозорга солманг. Айниқса — «ким ошди» савдосига.

Сўз Сизнинг ичингизда экан, у Сизнинг қулингиз. Ташқарига чиққанда эса Сиз ўзингиз унинг қули бўлиб қоласиз.

Мухолиф билан баҳс-мунозарага киришдингизми, вақти келганда ўз эҳтиросларингизга раддия бериш, ўз-ўзингизга «вето» қўйишни ҳам унутманг.

Тана аъзоларини тургун бир ҳолатга, фаолиятсизликка маҳкум этиб қийнаманг ва қийналманг. Токи бош, кўз, қулоқ, тил, оёқларингиз рузи маҳшарда Сизга даъво қилмасин.

Дард ўзи Сизни фош этишини кутиб ўтирмай, ўзингиз дардни фош этинг.

Тангри таоло ва таборак айтганким: мендан ўзга ҳеч зотга ишонма. Лекин табибга ҳам ишон. Акс ҳолда мен уни нима учун яратдим?

Бизни тугдирган ва туққан ота-онамизни қанчалик севсак, ўз миллиятимизни ҳам шунчалик ардоқлашга тегишмиз. Ўз миллатини, унинг шаън-шавкатини, салоҳияти ва қадриятларини оёқости қилган, дардига малҳам бўла олмайдиган киши қандай мавжудот бўлса бордир, аммо яхши инсон эмас.

Мен ҳар бир кишига унинг уй ҳайвонларига, кенгроқ айтсам, умуман ҳайвонот ва махлуқотга, ундан ҳам кенгроқ миқёсда айтсам, умуман табиатга бўлган муносабатига қараб баҳо бераман.

Совуқ ақлга жиндай қалб эҳтироси қушилса, жуда чиройли чиқади.

Гапирмасликнинг иложи қолмагандагина гапиринг.

Шамол эсаётган томонга қараб бақирманг, овозингиз зое кетади...

Ёшлар агар униб-ўсиш, маънавий соғлом бўлишни истасалар, маҳаллийчилик касалидан худди вабодан қочгандай қочсинлар...

Мана, таҳсилга ажратилган йиллар ҳам киприк қоққунча, турнақатор бўлиб ўтди-кетди... Давлат имтиҳоналарини топширдингиз, диплом ишларини ҳимоя қилдингиз. Васиқа нақд, Муборак бўлсин. Меҳнатингизнинг эгилигини кўринг, ёш дўстларимиз. Сиз энди малакали, етук мутахассис, шавкатли мамлакатимизнинг энг керакли, қодир ва қобил одамисиз. Айтгандай, кўпчилигингиз юртимиз Истиқлолни қўлга киритган йили толиб бўлгандингиз. Улуғвор байрамимизнинг беш йиллиги арафасида тугатдингиз. Тасанно.

Истиқболимиз кўп жиҳатлардан Сизларга ҳам боғлиқ. Бурч ва масъулият ҳиссини бир зум унутманг.

Яна. Ўқишни тугатдим деб керилманг, дўшини осмонга отманг. Ўқиш, ўсишдан асло тўхтаманг. Ҳадиси шарифлардаги бешиқдан то қабргача илм ол, деган ўғитни эсдан чиқазманг. Бир донишманд, шу ёшга кириб, шунча илм йиғиб, китоб ёзиб билганим шу бўлдики, ҳеч нарсани билмабман, деган экан.

Бир ўқув маскани эшиги қия ёпилиши билан Сизга янги, янада улуғ, қутлуғ даргоҳ — ҳаёт институти, университети, академияси эшиклари ланг очилади. Бу олий таҳсилгоҳнинг синов ҳамда имтиҳонлари чандон қийин ва масъулиятли. Ҳаёт дорилфунунида эл-юртга, одамларга, ота-онага, дўст-ёронларга, касб-корга садоқатингиз, оқибатингиз, сабр-бардошингиз убдон синовдан ўтади. Навбатдаги, шарафли имтиҳонлардан қоқилмай, адл ва дадил ўтишингизга ишончимиз комил. Шоир бобонгиз айтганидай:

*Аъло мамлакатнинг аъло фарзанди,
Билиб қўйки, сени Ватан кутади.*

ГАЙБУЛЛОҲ АС-САЛОМ

Бу номни мамлакатда ва хорижда ҳам танийдилар. Бизда янги таржимашунослик фанининг тамал тошини қўйган. Биринчи Ўзбек Қомусини яратганлардан. Асарлари ва шогирдларининг номлари руйхати ўзи 150 бетлик катта китоб. Олим зоти бизда кўп. Докторлар, профессорлар...Атоқли фан арбоблари бор. Лекин Гайбуллоҳ ас-Саломимиз битта. Устоз тийнатида тушуниксизроқ антиқа нарсалар ҳам бор. Ортиқча камтарликмией, қайсарлик деса ҳам бўладиган. Ўз фойда-зиёнини билмайди. Гоҳида ўз дарвозасига тўп уриб қўйиб, «го-о-л!» деб юради. Баҳор ҳавосидай ўзгариб турадиган ижтимоий ҳаётнинг иссиқ-совуқларини, довул ва бўронларини кечирган бўлса-да, ўзини қайта қуришга ички эҳтиёж сезмаган. Аввал бошдан ўзини яхши қуриб олган бўлса керак. Курашни деярли тан олмайди. Инсон ҳаётга курашиш учун эмас, одам бўлиш учун келади, дейди. Классик паришонхотир. «Шу ростдан ҳам ўзиммикан?» деб қай бир вақтларда ўзларини ойнага соладилар», дейди кулиб қайин сингиси Гулчеҳрахоним. Эшитганим бор. Собиқ Югославияда Тетового бориш ўрнига Битолага кетиб қолган (ишонмасангиз, шоир Эркин Воҳидовдан сўранг). Домла билан тез-тез чуғурлашиб турамиз. Жиқиллашиб ҳам қоламиз гоҳида. Аразлаган, совутан пайтларим бўлган. Яширмайман. Аммо... Қанчалик узоқлашсам, шунчалик яқинлашибман, қарасам. Ундан қочиб кетолмайсан киши. Оҳанрабоси бор. Меҳри ва сеҳри тортиб туради. Сиртидан жайдари бўлса-да, ишонманг. Юки бениҳоя огир. Буни кўтариш учун тўртта фил керак, дейди ўзи тўлиб-тошиб кетган вақтларида. Устига устак, бошқа «филларнинг» юкини

кутаришга ҳам ярайди. Жонига, тоқатига, сабр-бардошига тўзим берсин.

Гайбулла ака ҳақида илиқ гапларни кўп келтириш мумкин. Лекин тунгич қизи, шогирдим Назира бонудан ҳам утказиб айтиш қийин бўлса керак...

Сайди Умр

ОТАЖОН

*Кеча-кундаз одим отган тулпоргинам,
Товонлари дардга ботган беморгинам,
Дардчил ҳаёт буйнидаги туморгинам,
Тумор бўлсанг, сен ўзингни асра энди.*

*Эзгуликнинг эш булгани бахтинг булди,
Халқим дарди елкангдаги ягилингдир.
Сен умрингни бердинг, кимнинг
кўнгли тўлди?
Эл-улуснинг гами сенинг оғирингдир.*

*Бири мўмин, қайси бири беради панд,
Миллатимнинг ярми сенинг учун фарзанд,
Барисига баробарсан қуёш монанд,
Устоз бўлсанг, сен ўзингни асра энди.*

*Ота десам вужудимни тутди фахр,
Юрагимдан таърифингга суз тиландим.
Шеърга сигмас ҳисларимни дилга солиб —
Она бўлиб, полапондек эркаландим...
Отажоним, сен ўзингни асра энди.*

Назира ас-Салом

САЙДИ УМР

Яхшиликшунос. Ҳеч кимни хафа қилгиси йўқ. Ашаддий галамисни ҳам. Эй ҳазрати одам. Нобакор бу нобакор. Фосиқ бу фосиқ. У сенинг фалсафангни тушуниб утирибдими! Қаёқда. Киши бир мўмин бўлмасин экан. Уни қайта «тарбиялаб» бўлмайди. Бул кичикфеъл дўстимиз студент халқининг катта дўсти. Баъзан кузининг ёгини еган кимсалар унга хиёнат қилади. У эса буни тушунмайди. Тушунишни истамайди ҳам. Хиёнатга садоқат билан хизмат қилавера-

ди. Эҳтимол, тўғри қилар? Ўзини уйламайди. Билмай-дики, ўзини уйламайдиганларни уйламайдилар. Баттар бўлсин. Нафсиламр, жилла «фаришта» эмас. Одамлар ҳақида инсоншунос бўлиб қалам сурганида, баъзан ҳайратга тушаман. Бир нафасда ёзади. Қотириб. Ниҳоятда ҳозиржавоб, ниҳоятда сусткаш. Озгина кайфи келишмаса, қалами юрмайди... Менга ўхшаш кетади — сал-пал «қўшиб ёзишнинг» ҳавосини олган. Ўзбек-да, минг бўлсаям. Ёлгонни ҳам дундириб ростлаб юборади гоҳо ва ишонтиради. Нозиктабъ. Шоиртабиат. Бирда — балли, бирда — далли. Шафқатсизларча муросасоз. Истардимки, ҳаёт Сайди Умрни қайнашга ундовчи инсоний фазилатларга, баҳорий сасларга, сифатларга тўлиб-тошса... Худораҳмати муштипар волидасини кўрганман. Оҳ, ўзбегимнинг онаси-я. Таърифига тараф йўқ. Отасини эса... Отасини ўзи ҳам кўрмаган: урушда ҳалок бўлган. Онаи зори Ойсулув опа 16 ёшида турмуш қуриб, 21 ёшида бева қолган. Отинг ўчкур қирғинбарот урушда нобуд бўлибди ҳамки, ёстиқдошини буюқда кутаверади, кутаверади...То бу бевафо дунёдан кўз юмганигача. Ваҳ!! 21 ёшда бизнинг шошқалоқ қизлар эндигина кўзлари биёв-биёв бўла бошлайди. Ёш келинчак Ойсулув икки ўғил, бир қиз билан боши очиқ қолиб кетади... Жужикларини кипригида катта қилади. Фарзандлар ҳам икки матонатли инсон — Отаси ва Онасига чексиз муҳаббат туйғуларини ўз мургак қалбларига индиришади. Нима десам экан? Бизим ардоқли, мунису мушфиқ, мутафаккир шоир, мавлоно ҳожи Абдуллои Ориф ўзининг гўзал «Аёл» шеърини Саидийнинг онаси ҳақида ёзган бўлсалар керак. Шундай эмас, албатта. Лекин — шундай! Шундай эмасми, шоири замоним? Яна бир луқма. Рафиқаси Ойлар хоним хаёлпараст, оққўнгил ёстиқдошининг элга Сайди Умр бўлиб танилишида ёнма-ён туриб берди. Чидади. Елди-югурди.

Сайдижон Фанлар академиясида беш-олти йил ишлаган бўлди. Адабий тафсилотшуносликдан номзодлик ёқлади. Мактаб кўрган. Яхши устоднинг (марҳум Солиҳ Қосимнинг) яхши шогирди. Яқин ўттиз йилдан буён Тошкент дорилфунунида домлачилик қилади. Мирзо Улугбек номидаги улугвор мадрасанинг тупроғини ялайди. Ҳафсалани қаранг. Ўн йил декан

муовини, декан бўлибди-я шоввоз. Эсиз Ойлар. Эсиз Умр. Мулкий нуфузи уртадан сал пастроқ. Салоҳияти сарбаланд.

Саидийнинг баъзи бир қаламкаш қаҳрамонлари (ўзим ҳам, жумладан) муаллиф кўрганидай ва истаганидай соҳибкаромат эмасдир балким. Оддий одамгарчилиги йўлида юрган одамлар. Уйлайманки, улар ўз тим-соллари даражасига кўтарилишга жаҳд қилади... Лоақал Сайди Умр афандидан уялиб қолмаслик учун бўлса ҳам.

Гайбуллоҳ ас-Салом

МУҶДАРИЖА

Икки эшик ораси. Биринчи курс толибларига	6
1-ф а с л. Чорраҳа	7
2-ф а с л. Қиёмат қарз	18
3-ф а с л. Тафаккур суқмоқларида	29
4-ф а с л. Биринчи сабоқ	43
5-ф а с л. Ибрат	51
6-ф а с л. Қуш уясида курганини қилади	64
7-ф а с л. Ўзбекистон муштарак	74
8-ф а с л. Оталар ва болалар	88
9-ф а с л. Хат ёзишга тобингиз қалай?	97
10-ф а с л. Бобур Мирзо Сизга насиҳат қила- дирлар, азизлар	108
11-ф а с л. Аҳволинг нечук, ётоқхонам?	111
12-ф а с л. Ўйлайман, демак борман	119
1. Дунёнинг ишлари	119
2. Кузгу	125
3. Одамлар	130
4. Мантиқ	136
5. Нигоҳ	139
6. Иймон ва эътиқод	140
7. Табиат ва инсон	143
Сунгги бекатдаги битиклар	143
Битирувчи толибларга	147
Муаллифлар ҳақида бир шингил	148
Гайбуллоҳ ас-Салом	148
Сайди Умр	149

ГАЙБУЛЛОҲ АС-САЛОМ
САЙДИ УМР

ТОЛИБНОМА

(Сени уйлайман, болам)

«Шарқ» нашриёт-матбаа
концернининг Бош таҳририяти
Тошкент — 1997

Муҳаррир *Ҳ. Р. Султонова*
Безакловчи расом *А. Баҳромов*
Бадий муҳаррир *Ф. Башарова*
Техник муҳаррир *Л. Хвжова*
Мусахҳиҳ *З. Соляҳова*

Босишга 16.01.97 да рухсат этилди. Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Балтика гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоги 8,4. Нашр босма табоги 7,8. Букюртма № 887. Адади 5000 дона.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41 уй**

Г.17 Гайбуллоҳ Ас-Салом, Сайди Умр.

Толибнома: (Сени уйлайман болам.)-Т.: Шарқ, 1996.— 160 б.— (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги).

Замонлар ўзгаради, одамлар ўзгаради, урф-одатлар, таомиллар ўзгаради. Кишиларнинг бир руҳий ҳолатдан (тургунлик ва лоқайдликдан) бошқа бир ҳолатга (фаолликка, ҳурфикрликка, тadbиркорликка) утиш даврида қарашлар, маслаклар бир маромда қотиб қолмайди. Қадриятлар қайта қадр топа бошлайди. Шу зайл жамиятнинг юқори малакали мутахассисларга бўлган талаби ва буюртмасида ҳам янгиликлар, силжишлар содир бўлади. Истиқлол шарофати билан талабаларимизнинг вазифалари, бурчлари, масъулиятлари қандай бўлиши керак? Қўлингиздаги китобда ана шу саволларга бир қадар жавоб беришга ҳаракат қилинган. Муаллифлар, ўзларининг узоқ йиллик тажрибаларига таяниб, илмий билагонлик, мантиқ, мутолаа, малака, маънавият, одамийлик, табиат ва инсон, ахлоқ-одоб, иншо, услубиёт, муншаот, тарихийлик, ворислик, замонавийлик баҳсларида сабоқ берадилар. Мутолаа давомида мана бу ўғитга амал қилинг, азиз ўқувчи: ўқиб ўқи, ўқиб ўқ.

ББК 74. 58р

